

10/1

भदनांगेशप्रणीतसप्तसंस्थाप्रारंभः

356

श्रीगणेशायनमः श्रीविजयादुर्गायै नमः यो यदिष्ट इष्टदस्तेन त्वं श्रीमल्लिकार्जुन ॥ सर्वसंस्थं गृह्यपाकयज्ञसंस्थास्तनोति ताः ३
अथपाकयज्ञसंस्थानिरूप्यते तांश्च अष्टकापार्वणश्राद्धावण्याग्रहोपणीचेत्रीआश्वयुजीगितसप्तपाकयज्ञसंस्था इति सप्तैति गो
तमः आग्रयणमष्टकावण्याश्वयुजीमार्गशीर्षपार्वणश्राद्धमित्यगिरे मत्तानुसारिणः ननुत्रयः पाकयज्ञा इति सूत्रकृतास
र्वेषां संस्काराणां पाकयज्ञत्वे किरियंत्येवेति नियमः कुत इति चेन्न सर्वेषां पाकयज्ञत्वेऽपि पाकयज्ञसंस्थत्वाभावात् तथा वायं निष्क
र्षः पाकयज्ञसंस्थादिविधाः देवपित्र्यभेदात् तत्र देवाः पूर्वणस्यालीपाकश्रावण्याश्वयुज्याग्रयणमार्गशीर्षारख्याः पंचचै
त्र्यासहस्रं पित्र्यास्तु पार्वणपूर्वयुद्धम्यामन्वष्टक्यं मासिकाम्याभ्युदयिकमेकोद्दिष्टमित्यष्टौ माध्यावर्षासहनववा आ
भ्युदयिकेकोद्दिष्टरहिताः षडित्येतयोः संस्थात्वाभावाद् इत्यपरे इति अथाकारौ सचस्मर्यते गृह्याग्निमान्पाकयज्ञसंस्थाः वि ७
श्रावण्यामाचरेदिति अधिदेवाः सचपरिशिष्टे वर्तते यत्र गृह्याग्निस्तत्साध्यं तत्रैवेवेरेदिति अथकालविधिप्रयोगस्तत्तन्निस्त
पणे प्रतिपाद्यते इति तत्रादौ सर्वदेवपाकयज्ञसंस्थाप्रकृतिभूतपार्वणस्यालीपाकयज्ञसंस्थानिरूप्यते तत्रप्रथमतः दारभकाले
निर्णयिते तत्र गृह्ये अथपार्वणस्यालीपाकयज्ञस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामुपवास इति तथा च गृह्यपरिशिष्टे अथपार्वणस्यालीपाक
यज्ञस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामारंभ इति तथा च भगवान् पौर्णमासी तु संप्राप्ता या विवाहादनंतरं ॥ ततः प्रक्रम्य कुर्वीत स्थाली
पाकं तु पर्वसु तत्रयद्यप्यभावात्स्याविवाहानंतरं पतेत् ॥ तथापि पौर्णमास्यादिस्थालीपाकक्रिया स्मृतेति बोधायनोपि सायं

प्रातः क्रियाणां तु सायमारंभ इत्येते पौर्णमासस्य दर्शस्य प्रारंभः पौर्णमासत इति ॥ अत्र प्रारंभः पूर्णमासत इत्यनेन समापनं दर्शत इ
ति ज्ञेयं ॥ तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामिति गृह्यात् ॥ तच्च सायं प्रातर्होमात्मकं कर्मैकं च वत् दर्शपूर्णमासात्मकं कर्मैकं कर्मैति सिद्ध
मिति ॥ चतुर्थश्च होमश्च पौर्णमासी प्राप्ता विशेषसाहचर्यवान् ॥ चतुर्थश्च होमश्चैतु प्राप्यते पूर्णमास इति ॥ तत्रैव यागः कर्तव्यो
स्तन्वाधानपुरःसर इति ॥ चतुर्थश्च होमः विवाहादि चतुर्थश्चैति प्यादि चतुर्थश्चैति हि होम इत्यर्थः ॥ यत्तु ॥ आपस्तंबोक्तचतुर्थश्च हो
मारव्यकर्म ॥ तत्तच्छास्त्रिनामैव नुक्तं न मन्यतो ग्राह्यमिति न्यायेन सर्वेषां वेतियथाचारकल्प्यमिति ॥ तादृशं पौर्णमास्याम
धिमासप्राप्तौ बृहस्पतिः ॥ नित्येनेमिजिकं कुर्यात्प्रयतः समल्लिख्य इति ॥ मल्लिख्य इति नूतनप्रारंभकालोपलक्षणं ॥ यत्तु ॥ आषा
ढश्राद्धिमासश्च यदि प्रथमपर्वणि ॥ तथा मल्लिख्यः पौषो नान्वारंभणमिष्येत् ॥ गुरुभोर्गवयोर्मैद्यं चंद्रसूर्यग्रहस्तथेति सं
ग्रहकारवचनादितदालस्यादिना स्वकालानुक्रांतस्थालीपाकारं भविष्यं ॥ तथा चापरोर्कगर्गः ॥ नामकर्म च दर्शश्चैति यथाकालं समा
चरेत् ॥ अतिपातिसतितयोः प्रशस्ते मासि पुण्यमिति ॥ अत्र दर्शश्चैति ग्रहणात्प्रादृशस्थालीपाकः प्रशस्तकाले स्यात्तथा पूर्णमास
स्थालीपाकः प्रशस्तकाल आरंभणीय इति भावो बोध्य इति ॥ यत्तु ॥ कालादर्श ॥ नामकर्म च जातिश्चैति मिति पाठ इति ॥ तन्न युक्तं ॥ प्र
योगत्वे स्मिन्प्रकरणे लिखितत्वात् इति ॥ तत्र पौर्णमासस्थालीपाकारं भविष्यः ॥ पौर्णमास्यादर्शपूर्णमासस्थालीपाकाचारंभणे
आचमनादिदेशकालकीर्तनोत्तरीपरमेश्वरप्रीतिकामो दर्शपूर्णमासाभ्यां स्थालीपाकाभ्यां यद्येति संकल्प्य तदानीमेव पुनः

इदानीं पौर्णमासे स्थानयस्य इति संकल्पपूर्वकं पौर्णमासस्थालीपाके यथाविधि कुर्यादिति केचित् ॥ अन्ये तु ॥ उक्तानि वैतानि कानि गृह्णा
णि वक्ष्याम इति गृहपरिभाषासूत्रे श्रौतसंबंधदर्शनादृशपूर्णमासावाारसमानान्वारं भूषणायामग्नाविष्णुसरस्वतीसरस्वानग्नि
भर्ग्यीति श्रौतसूत्रोक्तदेवताचतुष्टौ देशेन चरुहविषानामगोत्रेण यागं समाप्य इदानीमेव पौर्णमासस्थालीपाकसंकल्प्यादियथा
विधिकुर्यादित्याहुः ॥ इदमेव युक्तमिति याज्ञिकामन्यत इति ॥ यदीयमन्वारं भूषणैश्चि यैथोक्तकालानुपक्रांतनिमित्ततयान्यस्मिन्
शुद्धकाले ॥ नुष्ठे मन्त्रयाजदाविशेषः स्मृत्यंतरे ॥ आरंभकाले दुष्टेष्वेन्मातृमासादितस्तदा ॥ शुद्धकाले तु कर्तव्याविभ्रं ऐष्टि प्रपूर्व
केति ॥ विभ्रं ऐष्टि श्रुप्रायश्चित्तप्रकरणे वक्ष्यते ॥ अन्वारं भूषणैश्चिः पौर्णमासस्थालीपाकश्च नोदीश्राद्धात्तत्कार्यः ॥ कार्यमाभ्यु
दयश्राद्धं श्रौतेस्मार्तचकर्मणीत्याचार्योक्तेः ॥ एवं सर्वदेवसंस्थासु ज्ञेयं ॥ इदं प्रथमारंभ एव ॥ केचित्तु स्थालीपाके प्रथमारंभ एव
इतरसंस्थासु प्रतिवर्षमित्याहुः ॥ तद्विचारो नोदीश्राद्धप्रकरणे ज्ञेयः ॥ अन्वारं भूषणैश्चि विधिः श्रौतसूत्रेण सूचितः ॥ अथ प्रयोगः
उक्तकाले यजमानः पत्नीसहितः शुचिराचमानादिदेशकालकीर्तनांते श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामो दृशपूर्णमासावारस्यमानान्वारं भू
षण्युस्थालीपाके नयस्य इति संकल्प्याग्निध्यानादिस्थालीपाकतंत्रं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने ॥ अस्मिन् न्वाहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी
आज्येन तंते अग्नाविष्णुसरस्वतीसरस्वतमग्निभर्ग्ये एताश्च तस्त्रः प्रधानदेवताश्चरुद्रव्येण शेषेण त्यादिनाममंत्रहोमोक्तवत्स्था
लीपाकतंत्रेण सर्वसमाप्य इदानीमेव पार्वणस्थालीपाकं प्रारभेत ॥ तत्रकालः ॥ तमाह भगवान् ॥ प्रतिपत्य च द्रव्यार्थः सिद्धिः पूर्वति
तन्मतं ॥ यातिन्युक्ता प्रतिपत्तस्यां कर्म समाचरेदिति ॥ तस्य पर्वण्यन्वाधानं प्रतिपदीष्टिरित्युत्सर्गतो ह्यहकालसाध्यत्वेनादा

ये

राम
२

र्थः ॥ प्रतिपद्याश्चतुर्थ्यां श्राद्धागेषु समापयेत् ॥ पंचदश्याश्चतुर्थ्यां श्रेयलो देवं समापयेत् इति ॥ तथा चार्थादिप्रारंभः पर्व प्रथमभागत्र
यकार्य इति सिद्धः ॥ तत्र तिथिद्वये विशेषमाह स एव ॥ पूर्णमासस्य दशस्य काम्यादीनां च मानवाः ॥ अनुमत्या च कुहं च पूर्वाह्ने च प्रयत्नतः ॥ आ
रंभो यसिनी वाल्या राकायां प्रातरे वचेति ॥ अनुमत्यादिलक्षणकोशे ॥ कलाहीने सानुमतिः पूर्णराका निशाकरे ॥ दृष्टव्यं दशसिनी वाली नष्टवद्रकला
कुहूः स्मृतं इति ॥ यदि पर्वमध्ये इष्टिः समाप्ता तदाह मनः ॥ प्रतिपद्या प्रवृत्तायां यदि चेष्टिः समाप्यते ॥ पुनः प्रणीय कर्त्तव्येष्टिः कर्त्तव्या यागवित्तमैरि
ति ॥ पुनः प्रणयनेष्टिपरं ॥ यत्तु ॥ पर्वणोऽश्विनीतुरीयेतु कर्त्तव्येष्टिर्दिजातिभिः ॥ द्वितीया सहिताय यस्माद्दृष्टव्यं तदा वलायनाः इति ॥ तद्बहुव
चनविरोधाच्चोपेष्टणीयमिति प्रयोगपारिजातकारः ॥ पूर्वह्ने संधिविषयमिति माधवाः ॥ केचित्तु पर्वणोऽश्विनी द्वितीये त्विति पाठः ॥ तं
स्य इष्टिप्रारंभपरत्वं परत्वं ज्ञेयं ॥ प्रतिपद्वाच्यं श्रेयागनिषेधमाह कात्यायनः ॥ न यश्चैव्यश्चतुर्थ्यां श्रेयागः प्रतिपदः क्वचित् ॥ रक्षासि
तद्विलुपंति श्रुतिरेषा सनातनीति ॥ इदं कात्यायनाभावात्स्येष्टिविषयेन त्वितरविषयं ॥ संधिर्यथ पराह्ने स्याद्यागः प्रातः परे हर्त्तुः ॥
कुर्वीणः प्रतिपद्वागे चतुर्थ्येऽपि न दुष्यतीति ज्ञाता तपविधौ प्रतिप्रसवविधेः ॥ अभायाविशेषमाह बोधायनः ॥ द्वितीया त्रिमुहूर्ताये
प्रतिपद्यपराह्णिकी ॥ अन्वाधानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनादिति ॥ कात्यायनोऽपि यजनीये हि सोमश्चेद्धारुण्यां यदि दृश्यते ॥ तत्रैव्या
तिभिर्हत्वा दंडं दद्यादिति जातय इति ॥ एतच्च बोधायनवाजसनेयिविषयं ॥ इतरेषां तु संभवे योज्यं ॥ तेषां मपि सोमदर्शनदिने पियागो
वत्त्यक्तः ॥ प्रायश्चित्तविधानात् ॥ अन्यथा तस्या संभवे दोषेऽप्यर्थापत्तिरिति केचित् इति ॥ अथाशौचादिनिमित्तेन पर्वण्यतिश्रुते

प्राचार्यः ॥ आशौचादिनिमित्तेन द्युतिश्रुते तु पर्वणि ॥ तन्निवृत्तौ तु तत्कर्म शुभे हनिसमाचरेदिति ॥ आशौचश्च श्लोपलुक्षितानि जातस्तत्करजः स
तकानि ॥ आदिशब्देनान्यविषयास्तन्निवृत्तौ आशौचादिनिवृत्तौ तत्कर्म पार्वणकर्म कुयादित्यर्थः ॥ तत्र रजो विशेषमाह स एव ॥ रजसाग्नि
पूतानारी चतुर्थ्ये हनिशुध्यति ॥ देवे कर्मणि पित्र्ये चतुर्दश्यात्वं च मेहनीति ॥ तेन यागदिने चतुर्थ्यदिने प्रातः यागो न कार्य इति भावः
यत्तु भाष्यकारः ॥ रजस्वत्यायाश्चतुर्थ्यदिने कर्मण्यधिकारः ॥ अथ यदात्रिरात्रिणा स्यादप्येनामा ह्वयीते त्यापस्तं बसूत्रादिसाह ॥ तच्छ्रे
तकर्मविषयं ॥ चतुर्थ्ये हनिगोमूत्रमृत्स्नादिः स्नात्वा वा सो योऽक्रजालादिमंत्रे धारयेदिति सोमे उक्तत्वादेवं सर्वत्र श्रोतकर्मणीति धृ
तस्वामिश्रीरामां डारादिभिः प्रतिपादितत्वाच्च ॥ तत्र प्रतिपन्नयागादिना न्याह भगवान् ॥ स्थालीपाकमतिक्रामेद्यदित्यत्र कुत्र
चित् ॥ शुभे हनितुं कुर्यात्स्यादितिः पश्चात्तदुत्तरं ॥ नार्त्ततिष्ठिश्चतुर्दश्यां चतुर्थ्यां मध्यपंचके ॥ नवम्या च द्वितीयायां कार्या स्यादुतयः
स्तथेति ॥ अथ पुनरिष्टि कर्त्तव्यकालमाह प्रयोगपारिजात आपस्तंबः ॥ षोडशो हन्यसीष्टिर्मेध्या पंचदशे हनि ॥ चतुर्दशे जैधन्ये
ष्टिः पापास्तदशे हनि ॥ बोधायनेऽपि ॥ यत्रोपवसितं कर्म यजनीया त्रयोदशी ॥ भवेत्सप्तदशे वा पितृप्रयत्नेन वर्जयेदिति ॥ अथ प्र
सूतीष्टिः सगत्या विरुतीष्टिः कालो निष्कुर्यते ॥ तत्र सूत्रं ॥ पौर्णमासेनेष्टिः पशुसोम उपदिष्टे स्तेरे वा मावास्यायां यजेतेति ॥ नया
च अपस्तंबसूत्रं ॥ यदीष्ट्या यदि पशुना यदि सोमेन यजेत सोमा वास्यायां पौर्णमास्यं चेति ॥ माधवोऽपि ॥ इत्यादिविकृतिः सर्वा पर्व
ण्येवेति निर्णय इति ॥ अत्र यदाह तु स्त्रिकां डमडनकात्यायनौ ॥ आवर्तनात्प्राग्यदिपर्वसंधिः कृत्वा तु तस्मिन् अरुतिविरुत्ताः ॥

तदेवयागः परतोयदिस्यानस्मिन्विकृत्याः प्रकृतिपर्युरिति ॥ तथाचप्रयोगपारिजाते ॥ आद्ययोः कुर्याद्विकृतिप्रकृतेः परा ॥ अन्यत्रविकृतिप्रकृत्योः कल्पयोः
 तित्तत्रकुर्याच्छ्रुः प्रकृतिर्भवत ॥ इति ॥ आद्यकालोऽप्येव आवर्तनतत्पूर्वसंधिकालवित्यर्थः ॥ अन्यत्र आवर्तनपरसंधावित्यर्थः ॥ यत्तु ॥ चरावर्तनेत
 तः पूर्ववापर्वप्रतिपदाः सिद्धिस्तदोहो प्रकृतियागकृत्वापश्चाद्विकृतिः कार्येति तत्राद्यः पक्षेन संघटते ॥ विकृत्यासहत्वात् ॥ तथाहि ॥ त
 दृशदिवसस्य पर्वत्वप्रतिपत्त्वोक्तोभयत्रमिति ॥ तत्रनाद्यः ॥ प्रकृतियागस्य पर्वण्यवित्त्वात् ॥ न द्वितीयः ॥ विकृत्यनुष्ठानस्य पर्वण्येववि
 हितत्वात् ॥ तृतीयतु पूर्वपर्वत्वमन्तरप्रतिपत्त्वमुत्पूर्वप्रतिपत्त्वमन्तरपर्वत्वमिति ॥ तत्राद्यप्रकृत्यनुष्ठानानंतरविकृत्यनुष्ठान
 नेत्यात् ॥ विकृतेः पर्वण्येवकर्तव्येति ॥ द्वितीयेतु प्रकृत्यान्वाधानस्य विकृतियागानं ॥ तत्कर्तव्यतापत्तिः ॥ तस्य कर्तव्यतानियम
 दिति ॥ विशेषस्तु तत्तद्विकृतिषु वक्ष्यते इति ॥ ॥ अथपार्वणस्थालीपाकविधिः ॥ तत्रगृह्य ॥ अथपार्वणस्थालीपाकस्यादि ॥ तथाच
 गृह्यपरिशिष्टे ॥ अथपार्वणस्थालीपाकस्तस्यदर्शपूर्णमासाभ्यामांश इत्यादि ॥ तथाचाचार्यः ॥ स्थालीपाकस्य चारंशः पर्वण्येवविधीयते ॥ य
 गस्तुप्रतिपद्येत्याहुर्यागविदोजनादिति ॥ आंशोन्वाधानं ॥ प्रथमान्वाधानेविशेषः प्रयोगपारिजाते जेमिनीये ॥ विवाहादध्युषोष्येवपोर्णमा
 स्यामुपक्रमेत् ॥ अन्यत्रसयस्कालेवातयोपोष्यपेरहनिइति ॥ अन्वाधानप्रकारः कारिकायां ॥ प्रातरोपासनं दुत्वा प्राणायामपुरःसरं ॥ स्था
 लीपाकं करिष्येहमिति सकल्पमाचरेदिति ॥ तत्रविशेषः प्रयोगरत्ने ॥ देशकालोत्संकीर्त्यदर्शपूर्णमासाभ्यांस्थालीपाकाभ्यांयज्ये ॥ तत्र
 दानीपोर्णमासस्थालीपाकेनयज्ये ॥ दर्शतु पूर्वसंकल्पितेन दर्शस्थालीपाकेनयज्ये इति विशेष इति ॥ अयंप्रथमदर्शपूर्णमा

कल्पयोः

हि ४

राम
४

वन्वाधानकालमाहाचार्यः ॥ प्रातरोपासनं दुत्वा न्वाधानात्पर्वणिद्विजः ॥ अथवापूर्वकीर्तकालेनान्यकालेसमाचरेदिति ॥ पूर्वकीर्तनेधावि
 भक्तीदिनप्रथमभागः ॥ अथयागकालमाहुर्दृष्ट्वा तातपः ॥ पर्वण्ययश्चतुर्थ्यां दृष्ट्वा आद्याः प्रतिपदस्तृतीयः ॥ यागकालः सविज्ञेयः प्रात
 र्मुक्तो मनीषिभिरिति ॥ प्रातः सूर्योदयोत्तरमुहूर्तत्रयमित्यर्थः ॥ तत्पूर्वप्रतिपत्तंधौरात्रिदिवाभेदेन विशेषस्तत्ररात्रिसंधौ तत्त्वमुक्ताव
 ल्यां ॥ रात्रौ चेतत्पूर्वसंधिस्त्यादिष्टिः परदिने तथा ॥ अन्वाधानं संधिदिने स्वपराहूपेरहनीति ॥ दिवासंधौ तु निर्णयसिंधौ भद्रनरत्ने ॥
 आवर्तनात्पूर्वकीर्तकाले स्वपराहूपेततः पूरः ॥ मध्याह्नस्तु तेयाः संधिर्यदावर्तनमुच्यते इति ॥ यथावर्तनात्पूर्वतः परतोवासंधौ तदाह
 गालवः ॥ पर्वप्रतिपदाः संधिर्वागावर्तनादिवः ॥ तस्मिन्नहनि युष्ट्यं पूर्वयुक्तदुपक्रमः ॥ अपराहूपेतवारोत्रोयदिपर्वसमाप्यते ॥ उपोष्य
 तस्मिन्नहनि श्वोभूतेयागइष्यते इति ॥ तत्रप्रतिपदाह्रासदृष्ट्या विशेषमाह माधवः ॥ दृष्टिः प्रतिपदायास्तितदर्थपर्वणिक्षिपेत् ॥ ह्यय
 स्यार्धततः क्षिप्त्वासंधिर्निर्णीयतासदेति ॥ तथाचपर्वप्रतिपदाह्रासदृष्ट्याः सूर्योदयोत्तरस्थनाडीभिर्हृतेसमे कृत्वासंधिर्निर्णय इति
 भावः ॥ पोर्णमास्याविशेषः कालादर्शः ॥ पूर्णिमाप्रतिपत्तसंधिर्यदिसंगमते ॥ आवर्तनंचस्यात्तर्हिसद्यस्कालविधिर्भवेत्तु इति ॥ अ
 भावास्यायामपिसद्यस्कालविधिरुक्तः प्रयोगपारिजातेनारदये ॥ मध्याह्नद्वितीयस्यातामभावात्स्याचपूर्णमा ॥ परेयुरवविश्रंशः
 सद्यस्कालो विधीयते इति ॥ तथा ॥ पर्वद्वयेपरेयुः स्यात्संगवात्परतोयदि ॥ सद्यस्कालपरेयुः स्याद्वयमेवतिथिस्तय इति ॥ इदसान्ना
 ययाजिन्यतिरिक्तविषयः ॥ तस्यसायंदोहक्रियाया आवश्यकत्वात् ॥ अन्यथायवागृहोमादिकोपापतेरिति ॥ अथेष्टिसमाप्तिकालः ॥ तमाह चा

इति॥ तत्र विशेषस्तत्रैव॥ मधुमाषनिक्ता न्नं आहु कर्मचूर्वता॥ अन्ने शेषं समाग्रय पितृणामन्त्यो भवेत्॥ सकृत्सर्वणि सर्पिश्च इति
 प्यलधुमोजने॥ नसायनोपवासस्य नैलामिषवि वर्जितमिति॥ सर्पिरिति दधिपयसोपलक्षणं॥ आज्ये दध्नापयसावित्यापस्तंबोक्ति
 रिति॥ परित्तरणमाहापरत्तवः॥ अन्वाधायाग्न्यागास्त्वसमूह्याथोपलिप्यच॥ अलंकृत्याग्न्यायतनं कृत्वा हविष्यमोजने॥ स
 कृदिवायुहृत्वाथसायमोपासनेततः॥ परित्तराग्निं तत्रैव शयीयोतां वदंतीति॥ दर्शविशेषमाहलोगाक्षिः॥ पक्षान्तकर्मनिर्वृत्यैव
 देवंतुसाग्निकः॥ पिंडयज्ञततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधः॥ आहु शेषं भोजनादिकुर्याद् यथास्मिन्निति भिपक्षान्तं कर्मा न्वाधाने॥ वैश्वदे
 वः प्रागुक्तः॥ साग्निकः श्रोताग्निमान् गृह्याग्निमाश्र॥ पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः अन्वाहार्यदर्श आहुमित्यर्थः॥ इदमखंडदर्श
 खंडदर्शितु॥ ओपवस्ये हनि हृद्वा आहुं यागादिने पिंडपितृयज्ञः॥ अन्वाहार्यकंदर्श आहुमित्यर्थः॥ तन्निर्णयस्तन्निरूपणावसरे वक्ष्यते
 उक्तव्रतलोपप्रायश्चित्तमग्निविधाने॥ यस्य लुपेद्व्रतं मोहादुत्प्रेषासंविशेद्यदि॥ उपोजुष्य जुहुयादाज्यं त्वमग्ने व्रतपा असि॥ इति॥ पारिजा
 तेविशेषः॥ यद्वा निर्वपादिकुर्याद् व्रतपायाग्नय इति॥ पार्वणस्थालीपाकेन सह पूर्वप्रधानत इति॥ अथ यागादिन कृत्यं॥ तत्र भगवान्
 उत्तरचदिने हुत्वा प्रातरोपासनेततः॥ तत्परित्तरि स्तरणादूर्ध्वं प्रणीता सादनातकं॥ तत्र पुरस्तनंतत्र समाचर्य यथाविधि॥ यद्वा तदहरे
 वैतदन्वाधानपुरः स्या॥ पुरस्तात्तत्र मखिलमाचरेदवधानेनतः॥ चरुनिर्वपणं कुर्यात्पोर्णमास्यां पुरोग्नये॥ निर्वप्याथानीषोमास्यां
 मपि पश्चात्समाचरेत्॥ निरुथत्वग्नेयपूर्वममावास्यातिथ्यावपि॥ इन्द्राग्निभ्यां तु निर्वपेत्पश्चात्कुपीयथाविधि॥ चरुनिर्वपणादूर्ध्वं

कं ५

श्रीराम

तत्र शेषं पुरस्तने॥ विहाय पूर्ववत्सर्वहोमे तु समुपस्थिते॥ पोर्णमास्यां तु भंत्रेण जुहुयात्पूर्वमग्नेये॥ स्वाहेत्यग्नीषोमाप्यां स्वाहेति जुहुया
 क्रमात्॥ पुर्वहुत्वाग्नेये स्वाहेत्यमावास्यातिथ्यो क्रमात्॥ पश्चादीर्ये शग्निष्यां स्वाहेति जुहुयात्क्रमात्॥ अथोपरिष्ठातंत्रे च यथाविधि
 समाचरेत्॥ हुतशेषहविर्यत्तदृष्टिणा तत्र कीर्तितेति॥ इतो न्याविधिविधिविशेषः प्रागग्निमुखविधिनिरूपणे प्रतिपादितः॥
 अथ दर्शपूर्णमासकर्मकरणप्रज्ञां सा स्मृतिभास्करे॥ ये दर्शपूर्णमासं च प्रवहंति हि जातयः॥ नेतृषां पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकाल्लदा च
 नेति॥ अकरणे दोष उक्त आथर्वणिकश्रुते॥ यस्याग्निहोत्रमदर्शपूर्णमाददर्शपूर्णसमनाग्रयणं मतिथिवर्जितं च॥ अहुतम
 वैश्वदेवविधिना हुतमासप्तसप्तमांस्तस्य लोका न्हिनस्ति इति॥ अथ प्रथमः॥ तत्र यजमानोन्वाधानोक्तपर्वदिने प्रातरोपासने
 हुत्वा सपत्नीकः शुचिराचमनादिकीर्तनांते श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामो दर्शपूर्णमासाभ्यां स्थालीपाकाभ्यां यक्ष्ये॥ तत्र द
 नोपोर्णमासस्थीपाकेन यक्ष्ये॥ अमावास्यायां दर्शस्थालीपाकेन यक्ष्ये इति संकल्पयेदिति विवेकः॥ यद्वा प्रतिपोर्णमा
 स्यां दर्शपूर्णमासां स्थालीपाकेन यक्ष्ये इति प्रथमपोर्णमास्यां संकल्पयेत्॥ तदुत्तरप्रथमदर्शतु पूर्वसंकल्पितेन दर्शस्थालीपा
 केन यक्ष्ये॥ इति संकल्पयेत्॥ द्वितीयादौ तु पोर्णमास्यां पोर्णमासस्थालीपाकेन यक्ष्ये॥ पाकाभ्यां यक्ष्ये॥ तत्र दानोपोर्ण
 मासेन यक्ष्ये इति संकल्पयेत्॥ प्रतिदर्शपूर्वसंकल्पितेन दर्शस्थालीपाकेन यक्ष्ये इति संकल्पयेत्॥ ततो ग्नियानादि॥
 अन्वाधाने संकल्पं कृत्वा स्मिन्नन्वाहिते ग्नौ जातवेदसमग्निमिध्मेन प्रजीपती आघारं देवत आज्येन अग्नीषोमो चक्षुः

देवते आज्येन ॥ अग्निमग्नीषोमो च प्रधानदेवते च रुद्रव्येण शेषेणाग्निं स्विष्टकृतमिधमसन्नेहेन रुद्रमया समग्निं देवान्य
 घृभग्निवायुं सूर्यं चेतानि स प्रायश्चित्तदेवता आज्येनाग्नीनूताता अतदा प्रायश्चित्तदेवता मरुतामंत्रविपर्यास प्रायश्चित्तदे
 वता आज्येनाग्निदेवताः प्रधानदेवताः सर्वासं निहिताः सांगोपांगेनामुककर्मणा श्वोयश्यसयस्कातेतुसद्योयश्चरति सक
 ल्यपुत्रैवः स्वाहित्यन्वाधानसमिद्धां कृत्वा अग्निमुखे वा कवदिध्मा बहिर्षी सन्वाद्या ग्न्यागारपरिस्सर्गद्वा ग्न्यायतनमनुल
 प्तेनायले कृत्य दंपती स्वशरीरे गंधादिभि रलंकृत्य पूर्वोक्तप्रतमा चरंती दिवैव सकृद्विष्णुं भुक्त्वा सायमग्निं दोष्यातां ॥ ततः सा
 यमोपासनं हुत्वाग्निं परिस्तोत्राग्निं समीपे दंपती रायंती ॥ ततः परेयुर्यागदिने सपत्नीकः शुचिः प्रातर्होमानंतरं मग्निं परिस्तरणपा
 त्रासादनाय अग्निमुखे वा कवत्तत्र कुर्यात् ॥ निर्वापादितुनाममंत्रहोमोक्तवत्कार्यं ॥ देवतास्तु ॥ अन्वाधानसं कल्पे उक्ताः ॥ तासां क्रमेण तत्र
 इत्येयां कुर्यात् ॥ अत्रानुक्तमग्निमुखवप्रयोगे स्यमि ॥ इति संस्कारस्तनमालायां पार्वणस्थालीपाकप्रयोगः ॥ ॥ अथातिप
 न्नयागदिनविधिः ॥ सचकारिकाविवरणं ॥ स्थालीपाकं कृतिक्रांतं प्रकुवशतशुभे हनि ॥ सर्वप्रायश्चित्तहोमं सविधायया विधिः ॥ इति
 सर्वप्रायश्चित्तहोमो व्यहृतिहोमः ॥ अथ प्रयोगः ॥ उक्तकाले सपत्नीको यजमानः शुचिराचमानादिदेशकालकीर्तनांते ममोपा
 त्तदूरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामोऽतिपन्नामुकस्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्याति क्रांतस्थालीपाकं यथाविधि कुर्या
 दिति ॥ ॥ अथ पार्वणेष्टिसंगत्याकर्म्येष्टये विधीयते ॥ तत्र कालः ॥ सहेधा ॥ पर्वण्येष्टिदेवनक्षत्रात्तदुच्यते ॥ तत्राद्यः पार्वणे
 स्थालीपालीपाकप्रारंभोक्तः ॥ द्वितीयस्तु ॥ तादृशवर्तिदेवनक्षत्राणि कृतिकादिविशारवांतचतुर्दशानक्षत्राणि ॥ कृतिका

श्रीराम
६

सयोरिव ॥ द्वितीयो ह्येतुपोर्णमास्यां पोर्णमासस्थालीपाकेन यश्ये ॥ दर्शेतु दर्शस्थालीपाकेन यश्ये इति संकल्पयेदितिकेचित् ॥ प्रतिपोर्णमास्यामित्यप
 रे ॥ रदं युक्तं ॥ समास्तु दग्नेनो विशेषस्तत्रैव ॥ यद्यग्निः स्यात्समास्तु दस्तदाप्रत्यवरोह्यते ॥ यथाविधिततः कर्मसंकल्प्यादिसमाचरेदिति ॥ ततः कर्तव्य
 माह भगवान् ॥ अग्निं विहृत्य पूर्वधुस्तत्रान्वाधानपूर्वकं ॥ परिस्तरणपर्यंतं पुरस्तात्तत्रमाचरेदिति ॥ अन्वाधानप्रकारः शाकलीये ॥ होम्या
 नां देवतानां च क्रमेणैवानुवादनं ॥ कृत्वा समिद्धं चान्निदध्यादूर्ध्वः स्वराभिति ॥ तत्र विशेषः ॥ अथ चलायनीये ॥ प्राणानायम्य संकल्प
 विधिवत्संदिग्धं शुभिरित्याश्रयविज्यातिषेत्पनेनेव मंत्रेणाग्निं समिधयत् ॥ ध्यात्वा स्तुपंततो वेदे दर्शयेदेष हीत्यपः ॥ धृत्वा तु समिधो
 चाग्निमग्नीषोमो च देवते ॥ प्रधानदेवते चोक्ता तथोचैवाग्निदेवताः ॥ क्रमेण च रुणाज्येन श्वोयश्य इति निश्चिपेत् ॥ दर्शेतु विशेषस्तत्रैव ॥ दर्श
 तु पूर्ववत्सर्वविशेषस्तत्र कथ्यते ॥ अग्नीषोपदस्थाने दं दग्नीपदमुच्चरेदिति ॥ अंगे देवता अग्निमुखवत्त्रैव अग्निहिताः ॥ ततः कर्तव्यं स्म
 त्यंतरे ॥ अन्वाधाय सन्नेहेन कृत्वा बहिर्षीस्ततः ॥ अलंकृत्या ग्न्यायतनं चरेतां दंपती व्रतमिति ॥ व्रतं तु कारिकायां ॥ भुजीयातामहेन्येनमा
 सेमाषादिवर्जितमिति निश्चयस्तत्रायीयातां मेथुने दंपती मेथुनं च ॥ न ह्यत्र पार्वणे कर्म मध्ये भोजननिषेधः ॥ एकादिकं च यत्कर्म योतं वा
 स्मार्तमेव वा ॥ न तत्समाचरेत् ॥ कृत्वा विशेषवचनं विनैति संग्रहे होक्ता रिति ॥ अन्यानि च द्विकायां ॥ दंतधावनमभ्युक्तं बहुभाषणमिव च ॥ प्रहास
 कलहं चैव पर्यशयनं तथा ॥ योर्थादिदृष्टव्यं सनं क्रयं विक्रयं भवच ॥ उपवासं मेथुनं च तथा वेभो जनं दयं ॥ मसूरान् लवणाक्षारान् नृणां कान्
 रदृषकान् ॥ करं शोश्च कुलिशं श्वकोद्रेवान्त्रणकांस्तथा ॥ दंता कशिमृगान् कान्ति तैलं मांसं च मयकं ॥ माषान् मधुपरांश्च वर्जयेत्सर्वणि द्विज

म०

ज्वलित उद्दीप्यते इति द्वाभ्यामिदं ॥ आधेयमुपधातेतु पुनस्तत्पनयासमिदिति ॥ शम्पापरिमितेदे रौद्राद्वहिरग्निगर्भने कारिकायां
अर्वाकुशम्पापराभात्तु बहिरायतनाद्गतः ॥ प्रायश्चित्तसमाप्त्यंतसमर्थो जीवितुं यदि ॥ इदं तदसृचातस्य स्थाने गिनि प्रक्षिपेत् पुनः ॥
आज्याहुतिं च जुहुयाद्वा ह्यारव्या च पूर्ववत् ॥ अतिक्रान्तो यदा शम्पापरासमलो न भवेत् ॥ चरुः पाथिकृतः कार्यः पूर्णाहुतिश्चापि
वेति ॥ पूर्णाहुतिलक्षणं परिभाषायोक्तं ॥ शम्पाहिषद्विंशदंगुला ॥ अन्वाधाने तं प्रयाणोपपत्तो तेनैव ॥ अन्वाधाने कृते यागास्मा
गेवारोपयेय्यदि ॥ तुभ्यं तु इत्युच्चाहृत्वा वह्निमारोपयेत्ततः ॥ निर्वण्य प्राप्तयजनीये हनि चंद्रद्वान्नि प्राप्तो तत्त्वमुक्तावत् ॥ यज
नीये हि सोमस्य संभव्यं दर्शनं यदि ॥ तदा ह्यहुतिर्होमोते दंडं दत्त्वा हि माचरेदिति ॥ गृह्णाग्नेरंते रसं सर्गे तेनैव ॥ संस्तुष्टाय स्य गृह्णा
ग्निरन्यगृह्णाग्निना यदि ॥ चरुर्विविचयिकार्यो यदा पूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ चरुश्चा माय कर्तव्यो गृह्णाह्नाग्निना भवेत् ॥ शवाग्निना
तु संसर्गे कुर्वतश्चुचये चरुः ॥ पचनाग्निस्तु संसर्गे संसर्गो यं चरुर्भवेत् ॥ वैद्युतेन च संसर्गे कुर्यादसुमते चरुमिति ॥ पर्वण्यात्प्राश्न
पाते तेनैव ॥ पर्वण्यां श्रुपाते तु कुर्याद्भूतचरुमिति ॥ व्रतलोपेतु ॥ पर्वणि व्रतलोपेतु कुर्याद्व्रतचरुं ॥ समानतंत्रं कुर्वति पावणे
न तु पूर्णोति ॥ जीवति मृतिराष्ट्रवेण ॥ श्रूयते मृतिराष्ट्रवे जमनि तु जीवति ॥ अग्नये सुरभिमेतं चरुं पूर्णाहुतिस्तु वेति ॥ गोवध्या
यो यमजनने ॥ अथ यस्य वर्ध्मेति वा जनये न चैव्यमोततः ॥ समरुद्धिश्चरुं कुर्यात्पूर्णाहुतिमप्यापिवेति ॥ अहताग्रयणस्य

ग्न्यं

श्रीराम

८

विशारेवेत्तमं ॥ तानि देवनस्तत्राणि इति श्रुतेरिति ॥ विशेषस्तु ग्रंथांतरतो ज्ञेय इति ॥ अथविधिः ॥ तत्र गृह्णं ॥ अथ काम्यानां स्थाने काम्या
श्वरवसति र्वंडद्वयं ॥ काम्याश्च अथ काम्या आयुष्कामेष्ट्यामित्यादि श्रौतसूत्रोक्ताः ॥ तथा च कारिका ॥ अनाहिताग्नेरेवमान् कुर्यात्क
म्याश्च स्तनप्य ॥ परिषेचनपर्यंतमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ अग्नये पुत्रिणे त्वेति पुनः कामस्तु निर्वपेत् ॥ अग्नये पुत्रिणे स्वाहेत्येतेन जुहु
याच्चरुं ॥ आयुष्कामादिक चरुत्वेनैव भवको वा स्य ॥ सूत्रोक्ते देवताज्ञेयास्तत्र तत्र तु कर्मणीति ॥ अथ काम्येषु संगस्याव्याख्यादिनि
मित्तैरित्युच्यते ॥ तत्र कालो निमित्तो सति काल एव ॥ अथविधिः ॥ आध्यादिषु निमित्तेषु षडहुतिचरुर्भवेत् ॥ परिषेचनपर्यंतमन्वाधाना
दि पूर्ववत् ॥ निर्वपि प्रोक्षणे तु ह्यभवेतामत्र कर्मणि ॥ मुचामित्वेति सूक्तं तत्र प्रत्यक्षं जुहुयाच्चरुं ॥ षष्ठं स्विष्टकृतं हृत्वा होमं शेषं समापयेदिति
तथा ॥ स्वप्नं दशमुपसूर्यमुपतिष्ठत सप्तभिः ॥ अथान इति लुदाभ्यां यद्वगो धितिर्वचभिः ॥ येभिराजन्त चावी कर्मके ये वापतिष्ठत इति ॥
अत्रैतरेषां निषेधविशेषः ॥ उपोष्य पायसं स्थालीपाकं प्रयित्वा ॥ तद्विद्वन्निश्च ॥ उपोष्य अपयं स्थालीपाकं कृत्वा विधानतः ॥ रा
त्री सूक्ते प्रत्यक्षं हृत्वा न्यनुन भूसुरान् ॥ भोजयित्वा होमं शेषं समाप्नोति ॥ भूसुरा ब्रह्मणा इति ॥ कारिकोपनिषदुक्तं योः स
मुच्यते कार्यः ॥ तथा ॥ जंभित्वा यदि वा क्षुत्वा दष्ट्वा प्रत्यक्षं सप्तभिः ॥ पपकं गधमाधाय तथा क्षिप्त्यं दनेयं वा ॥ उत्सन्ने वपयिः शब्देषु नामि
कं भवेद्यदि ॥ जपेन इमं तंत्रं सुचक्षा अहमित्यर्थः ॥ गत्वा राजस्वालां भाष्यो निषिद्धं दिवसे यथा ॥ अयाज्ययाज्यं ह्यवाचविषादिप्रतिगृह्य
यः ॥ प्रलिङ्गाद्यपुरुषद्वयं प्रतिगृह्य च ॥ स्पृष्ट्वा ग्निं च यनस्थं च पूषं चासौ ज्यभोजने ॥ पंचेस्वेषु निमित्तेषु भवेदज्यतमयदि ॥ पयु

स्वयं

दातस्यात्पुनस्तदाद्येद्विः॥ स एव यागः कर्तव्यः पुनर्यागस्तु न प्यत इति॥ हविस्कुन्नेतु॥ देवाजनेतु सर्वत्र स्कन्ने तु भिमिशे इवः॥ आहुतिस्कन्ने
 तु॥ आहुतिर्हयमानाया बहिस्कुन्देततो यदि॥ देवाजनमग्न्यस्त इत्येननाभिस्त्रयतां॥ इत्थं श्रेत्याहुतितां च प्रक्षिपदाहु नलपुनः॥ अवतहविर्दो
 षे॥ मध्यात्पूर्वार्धातो वत्तयदिदृष्टहविर्भवेत्॥ तस्येव हविषो वधे न मध्यात्पूर्वार्धतः पुनः॥ संकल्पादौ देवतादिव्युक्रमे॥ व्युक्रमो देवतानां तु संकल्पा
 दो भवेद्यदि॥ मध्यात्पूर्वार्धतश्चेति व्युक्रमोऽस्य भवेद्यदि॥ इव्याणां व्युक्रमस्याञ्चैतन्निर्वापणादिषु॥ यद्वा देवाक्रवा ब्रह्मा जुहुयात्तु सुवाहु
 तिं॥ होतव्येकाहुतिश्चात्र व्याहृत्याख्यात्समुच्चयात्॥ प्राग्यागाद्व्युक्रमे ज्ञाते इदं कृत्वा जपेत्ततः॥ अपि ज्ञातविपर्यासो विहितो देवतां स्मरन्॥ इष्ट
 वास्ततर्द्ध्युत्तु व्युक्रमे वगेतमिति॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा यागं नो वर्तयेत्तदा॥ यदा तु विहितो देवतां स्मरन्निष्टं वास्तदा॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा
 यागं नो वर्तयेत्तमिति॥ शिष्टसंगृहीतवचनानि स्मरन्त्येत॥ कर्म मध्ये मा प्रेक्षां चैतस्कुन्दे कर्मणा॥ इमं मे तत्वायामीति हुत्वा दे आहुती ततः
 स पूज्यसूर्यपुनर्मीतचेन जुहुयाद्दत्त॥ यद्वा श्यां दद्यात्समिधोजपेद्वातद्वयं बुधः॥ बुद्धिपूर्वकदिस्कन्दे कायो व्रतपतश्चरति॥ अन्वाधान
 हनीध्मादिः स्वस्थानात्प्रच्युतो यदि॥ ब्रह्म प्रतिष्ठेति हुत्वा तत्स्थाने स्थापयेत्पुनः॥ इध्माधानमकृत्वा तु कृते प्राध्याने होमके॥ प्रायश्चि
 त्तमेव कार्यमिध्माधानमपीत्याहुः प्रायश्चित्तपुरःसरं॥ आज्यमागोत्तरं ज्ञाते पूर्वप्रधाने होमतः॥ इध्माधानं कार्यमिति प्राहः केचि
 न्नचान्यथेति॥ प्रायश्चित्तं च सर्वप्रायश्चित्तं॥ यद्वा देवा इत्यन्ये॥ त्वमग्ने प्रजापत इत्यपेर॥ तथा न्यूनधिकेव ध्मादीनां यत्पाकत्रे
 तिसंहुनेदिति॥ तथा॥ विध्युपात्तजलस्योपघाते त्वं बुधं प्रहृष्य च॥ आपोहीति त्वेनायततं मइति तदुनेत्॥ तथा॥ अग्निपत्नीयजमानं हि

उ

श्रीराम

इति

प्रायश्चित्तमेव तोयदि॥ पुरुषादिगमनं स्यात्पूर्णाहुतिविधानतः॥ कुर्याद्दुर्गागणो होमं यद्वा चाद्रायणं चरेत्॥ जाते वेदस इत्येकामनोज्योतिस्तथैव
 च॥ महाव्याहृतयस्ति स्मृतिदुर्गाणः स्मृतः॥ स्मृत्यंतरे॥ होमकाले तथा होस्वाध्याये दारसंग्रहे॥ अंतरणयदा गेष्टतश्चाद्रायणं चरे
 त॥ इति॥ आज्याधिअयणार्थं ज्ञातं नावनुगते सति॥ अंगारप्रासनात्पूर्वमनस्वत्साहुने दत्त॥ कपालनिहिते गारे पूरा उशोपधानतः॥ पुरान
 एमनस्वत्साहुत्वा प्राग्वत्पुनश्चरेत्॥ इति॥ स्कन्ने दोषा पवादस्मृत्यंतरे॥ भस्म न्यग्ने होविर्धाने वेद्यां स्तीणे च बहिषि॥ कूर्चविप्रस्य पाणौ वा
 स्कन्ने दोषो न विद्येते इति॥ तत्रैव॥ विदग्धा होतु हविषि जले प्रास्य च तद्विः॥ मिदाहुती च होतव्ये व्याहृत्यः प्रणवाधिकः धिक्कः वारुण्यस्त
 तुमं स्रग्ध्वनिश्च मन्त्रमनस्वती॥ महाव्याहृतयः सप्त प्राजापत्यं तथैव च॥ एकविंशतिभिर्मन्त्रैर्ज्ञेयो मिदादिको गणः॥ एभिर्हुत्वा पुनरन्य
 इविनिरूप्य संयजेत्॥ कास्येनेमिदं केपेवं नित्यं त्वज्येन वायजेत्॥ इति॥ अप्यमाणे चोरोतादिष्टुपूर्वादिषु क्रमात्॥ उत्तिक्ते इत्येत्वा पा
 धे व्याहृत्या च हुनेत्ततः॥ आप्यास्य संत इति धृतेनाप्यायातं चरेत्॥ मिदाहुती त्वेजुहुयात्स्त्रावेदुर्गागणः स्मृत इति॥ अन्यत्र॥ अंगहोमा कुर्या
 तु स माप्ता र्धकर्मणि॥ पुनर्यागसमाप्ते तु हुन्ने त्वन्न इति द्वयमिति॥ अत्र भूलगृह्णाग्नि सागरं ग्रथे ज्ञेयमिति॥ स्थालीपाकतिक्रमे
 कारिकाया॥ स्थालीपाके त्वतिक्रमे यद्यन्यग्ने नोच्यं संयजेत्॥ स्याग्नावन्यायजेद्यद्वा कार्यः पाथिकृतश्चरति॥ मतांतरं तत्रैवा उ
 ज्ञाते॥ स्थालीपाकमतिक्रमे यदित्यत्र कुत्रचित्॥ दिवसे तत्र कर्तव्यमेतत्तु स्यात्तु कर्मणः॥ तत्रापि यतिक्रमे कार्यं पर्वण्यनंतरं॥ पाथिकृतोऽसपूर्वतु कर्तव्य
 चे

पा ७

से ०२० मा०
इष्टिप्रा०

३०

भवधानतः॥ चरुनिर्वपणं तत्र पूर्वपथिकृतं नये॥ अन्वाग्नेयो देवताभ्यस्तु चरुस्तु जुहुयात् क्रमात्॥ अन्येतु पथिकृतं दोमे स्वैत्रं कर्मभेनेरे॥ तत्तु कृत्वा
परस्तत्र प्रणीता सा दनांतकं॥ निर्वपप्रोक्षणे कृत्वा चरोः पथिकृतं नये॥ अथोपरिष्ठान्तं च यथाविधिसमाप्य च॥ अतिक्रान्तं च कुर्वन् स्थालीपाकं
यथापुरेति॥ ग्रंथांतरे विशेषः॥ एकपर्वतिपाते तु कार्यः पाथिकृतश्चरुः देवे तु वैश्वानरीयः पथिकृतं सर्वतश्चरुः कर्तव्योऽस्ति॥ तोतिपन्नयागं
कुर्याद्यथाविधि॥ त्रयाणामतिपाते तु गृह्णाग्निः संप्रणश्यति इति॥ सायणीये प्रजापतिविशेषमाह॥ दर्शं च पूर्णमासं च लुप्त्वा पक्षमेव
वा॥ एकस्मिन्नुपपादेन द्वयार्धं तु शोधनमिति॥ एतद्विध्या सह समुच्चीयते पथिकृतं॥ एवं पर्वण्यन्वाधाय प्रदिपदियागानुष्ठाने पितृय॥ प्रह
तीनां विरुतीनां चातिकर्मविशेषः संग्रहे॥ केनापि वानिभिर्जनैर्नारंभकालव्यतिकर्मे॥ ऐष्टिकानां चरुः कार्यो गन्ती द्रासो भेष्य एव च॥ दयमेव विशेषे
ष्टिरित्युच्यते॥ इष्टिकरणार्थं को विशेषः कारिकाया॥ प्रायश्चित्तं चरुस्थाने पूर्णाहुतिरिह्यतरति॥ इष्ट्यारंभोत्तरं भात्रो चादिप्रोक्षो कर्मप्रदी
पे॥ सूतको दोसमुत्पन्ने स्मार्तकर्मन किंचिन्॥ अनारब्धे भवेत्तद्वारब्धे तु न सूतकमिति॥ आरंभो व्रतग्रहण॥ विशेषस्तु और्ध्वदेहिकसंस्कारा
रूपणप्रतिपादितो च निर्णयान्तर्गतो चाभावनिरूपणजेयः॥ आरंभोत्तरं यदि पत्नी रजस्वला तदा नाम परुषयजेत्॥ यन्त्यनालं भू
का भवति॥ ताम परुषयजेति ते श्रुतेरिति॥ अनुक्तप्रायश्चित्तं तु परिभाषाक्तं ग्राह्यं॥ अथ सर्वदोषघ्नं सर्वकर्मसादुप्यकरं प्राय
श्चित्तं स्मृतिसंग्रहे॥ प्रायश्चित्तान्यत्रोषाणितपः कर्मत्मकानि वै॥ यानि तेषामत्रोषाणां कृत्वा नुस्मरणं परमिति॥ तथा॥ प्रमात्तुर्वतां क
र्मप्रच्यवेताध्वं रेषु यत्॥ स्मरणादेव तद्विहोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिरिति॥ इतीष्टिप्रायश्चित्तानि॥ ॥ अथ देवसंस्थाक्रमप्राप्तश्च

तं २

श्रावत

१०

दा २

नवान्नभोजने॥ अकृतामयणोऽग्नीयान्नवान्नं यस्तु वेततः॥ वैश्वानराय कर्तव्यश्चरुः पूर्णाहुतिस्तु वा॥ द्विषदन्नभोजने॥ द्विषदन्नं
यदाभुक्तं तत्रावचरुर्भवेत्॥ एषो वैश्वानरः॥ कपालनाशे॥ कपालनाशे च्येव स्याच्छ्रवणाकर्मनामनीति॥ एषः पूर्वोक्तो वैश्वानरः॥ पाथिकृत
श्च॥ स्थाद्यत्पवित्रेयोनीश्रोः स्यात्पवित्रवेतचरुः॥ हिरण्यनाशे॥ हिरण्यवते कर्तव्यश्चरुर्हिरण्यनाशने॥ अस्नो न होमे॥ अस्नो न कृत
होमं बरुणाय चरुर्भवेत्॥ सूतकान्नभोजने॥ सूतकान्नभोजने तु कार्यं स्तुतुमेतच्चरुमिति॥ स्तुतिमेतत्तत्रैव॥ स्तुतिं केद्विधेयं स ह्यन्यामा
ह स जुहुयाद्भुविः॥ वागस्य त्यागिषि कृत्वा निमिषानि प्राबं दं गव्यं न लेक्षिषेत्॥ अन्यत्र शुचिसंबंधमाप्सामेव क्षिपेज्जले॥ कपालं तद्वेदि
ने प्रविष्टं पलाय्यदि॥ तदा तत्राक्तं त्रेण कपालं संदधात्यथ॥ अग्निनो धर्म इत्योऽग्निं मभूतं स्रष्टिं दध्या॥ तद्वेदं शुचिसंबंधमाप्सामेव क्षिपेज्ज
ले॥ हविर्दोषे तु प्रच्युते स्तुनरे के केरो कोटो वीमध्यसे विक्षिः॥ वसास्तं कुरु कुरु मज्जास्थि मूत्रविण्मदृषकेः॥ स्नेहो घोरपि बीभ्रते दुष्टा निस्पृह
वीषुतु॥ मिन्वा निचैव सिकानि दुष्टा निस्पृः क्षिपेज्जले॥ इति॥ तस्य कालभेदेन हविर्देन विशेषस्तत्रैव॥ प्रागिध्माधानं तदुष्टं प्रधानं हविर्विषु
त्वथ॥ तद्विः पुनरुत्पाद्य पूर्ववत्तत्तमापयेत्॥ इध्माधानं कृतं दृष्टं प्रधानं हविर्न चेत॥ तस्यानि जुहुयाद्वाज्यं मज्जा मूत्रं च जुहात्यथ॥ एव समाप्य
यदुष्टं तदप्यसृष्टिं दध्याः॥ अन्वाधानादिको यागः पुनः कर्तव्य एव तु॥ अंगानां च द्धुविदुष्टं तदप्युत्पादयेत्पुनः॥ स्विष्टकृद्विषो दोषोऽज्य
नेव समापयेत्॥ पुरोडाशोपधातुविशेषस्तत्रैव॥ अग्नये यद्विपुरोडाश उद्बद्धे दवाय दि॥ किमु सतसि मंत्रेण बहिष्यन्निधातु॥ अग्नि
मंत्रयेत न च माहिसोरिति मंत्रतः॥ इति॥ हविष्याय केतु॥ यदा हविष्यं कृतं स्यात्तेन बहविषायजेत्॥ चतुः शरावमोत्रे तु पथे द्वाहिमिरोदने॥ भो
जयेतेन चान्नं न चतुरो ब्राह्मणानथ॥ बहुदग्धं मदग्धं वा किंचिदेव यश्चाविः॥ त्रिष्टेनेष्टा पुनयागः स्याद्दारप्यादितस्तदा कृत्वा दग्धं

वे ६

तीमपि॥ प्राच्यादिदिशि च देवा बल्यर्थपरिगृह्यन्ते॥ यवधानाविमज्जेकं भागसम्यज्यसर्पिषेति॥ तत्रविशेषेण गवान्॥ व्रीहीणां वायवानां वायेस्युः
रवंडनवर्जिताः॥ तदुल्लोचैः समुत्पाद्यसत्तुस्तैः कलशं नव॥ पूरयित्वा धद्वरं च बलिं निक्षेपतापनी॥ वैकं कवीसुगाकारे निर्मयो मयमप्यथ॥
नवेति क्येति धायेति धिक्क्यं कापि निवेद्यायेत॥ कापिउन्नतप्रदेशादितिकारिकाविवरणे॥ धानाभ्यारवेडिताकाराः संपाद्याः प्रस्थमात्रिकाः॥ तासां
धेयं कृत्वा लोके केनेव सर्पिषा॥ अक्तृत्वा विधानेन धानासु पात्रे धेयाः॥ एवमभ्यारनाहृत्य प्रत्यगस्तमया इवेति॥ धानालक्षणपरिज्ञा
पायांतेय॥ ततः कर्तव्यकारिकाया॥ आदिसंस्तमितकुर्यादन्वाधानादिपूर्ववत्॥ हविर्द्वयस्य तूलीस्तानिर्वीपप्रोक्षणैर्द्वह॥ पूर्ववदवघातादिस्पादि
भज्यन्ततुलान्॥ तत्रैकेन पुरोडाशमन्यनश्रपयश्च॥ एकस्मिन् पुरोडाशे कपालेन्यपयेदिह॥ विशेषः शोभनीयः॥ पुरोडाशार्थमन्वस्मिन्क
त्वानिर्वीपणं एष्यत्॥ ततश्चरुपुरोडाशोपचेतांचयथापुरेति॥ उदपिष्टनिर्वपणपक्षे॥ पुरोडाशहविष्क तत्रविशेषोयागिकैः स्मृतः॥ दुष्मा
वर्हिंसन्नहेनेकुर्याद्वेदोपवेधके॥ पात्रासादनकालेतुचरुस्थाल्यासहेवत्॥ कपालेसादयेन द्वदज्यपात्रे महावायं॥ एष्यद्विर्वीपसंपेतु
सूर्यद्वयमुदीरित॥ प्राकृतासादनोतेतुपात्राणीमानिसादयेत्॥ क्रमाच्चम्योपवेधे च तथा च दधुपले॥ वेदवर्हिषिष्टपात्रे भदंतीनेक्षणे
तथा॥ दशकनातिसंविमज्ज्यपुरोडाशीयतंतुलान्॥ कृत्वाजिनमुदीचीनकुंघाः शम्यानिधाय च॥ तदुल्लान्दधुपुष्टसंनिपिष्ट्य च
तंतुलान्॥ कृत्वाजिनमुपिधानि प्रसंधावेक्ष्यतानि च॥ पत्न्यासंपेधयित्वा तदास्पासन्चूर्णयेदथ॥ अग्नौ चरुस्थालीमुपनिधाय तद
दग्धिं॥ उपवेधेणाग्नेः पश्चात्पवित्रारणमध्यतः॥ द्वावंगारे निर्वत्यन्यतरं वा वायुदेशके॥ निरस्यापुत्रपस्पृश्या वस्थाप्यान्वे
चदक्षिणं॥ तत्रापधाय कपालं तत्रागारनिधाय च॥ तत्रपवित्रे निधाय वाचं नियम्यतानि च॥ निर्वीपवत्समोप्याथ त्रिरूप्यपवित्र
पुनः कपालतापार्पणं गारान्वेदवर्हिषा॥ अथरुद्राधमदंत्वा तु जलं दि२
प्रतापनचरेत्॥ क्षालितलोपवातपात्रीत्वाग्नेनिधाय च॥ २९

रो५

श्रीराम
११

पुरोडाशं कपाले धिप्रित्वा धप्रथयेत्ततः॥ ३

कं॥ प्रज्ञातं कृत्वाथपिष्टं भर्जयेन्मेषणेन हि॥ सुभर्जितेषु पिष्टेषु प्रणीताभ्योपजनयेत्॥ रुयेणाथमदं तीभिः परिष्ठाज्याथये
जयेत्॥ पिष्टपिंडेनाश्वराफमात्रे च कम्बुवाकृतिं॥ नासुन्नतं नातिनीचं पुरोडाशं विधाय च॥ समपोक्षकपालस्थान्तगारान्वेदव
र्हिषा॥ चरुस्थाल्यासजलायांतुलानावेयत्ततः॥ अग्निः शुद्धणी कृत्यततः संस्कृत्याज्यं च पूर्ववत्॥ आज्येन सह धानानां पर्यग्निक
रणं भवेत्॥ अथ सर्वाणि हवीं वित्रिः पर्यग्निकृतान्यथ॥ पुरोडाशमुत्तुकेत्तु अतितप्यचदर्शकैः॥ अग्निज्वल्यपुरोडाशोपर्यगा
रान्तमस्मकान्॥ अथ धेवाचविरुज्यहस्तपात्रे च क्षालयेत्॥ ततश्चरुपुरोडाशोपचेतांचयथाविधि॥ तत आज्याद्वा सना
दिष्यथापूर्वसमाचरेत्॥ शुक्लसंमार्गप्रहराते पुरोडाशोपरिस्थितं॥ वेदवर्हिषाभस्मादिसमपोक्षमिधाय च॥ क्रमाच्चरुपुरो
डाशोपूर्वमुद्वासेयश्च॥ उद्वासेयपुरोडाशमपर्यावर्तयत्ततः॥ तथेवाशयमात्रे तु स्थापयेदंतर्धाय चेति॥ ततः कर्तव्यं
कम्बिकारिकाया॥ वर्हिष्याज्यांतरे कृत्स्नं पुरोडाशं निमज्जयेत्॥ प्रकाशाष्टममथवा पुरोडाशं निमज्जयेत्॥ अथ कृत्वाज्य
भागांतं चर्वाहुतिचतुष्टये॥ हुत्वा चतुष्टयेनाग्नेन येति प्रत्युचंततः उपस्तीर्याथ सव्येन दक्षिणे प्राक्षितं कर॥ सव्येनेकक
पालं तमोप्यकृत्स्नमुरवेडित॥ अस्वसर्पद्वयं न नात्र द्विरवदानता॥ उपरिष्ठान्तु सव्येन कुर्यात्तु द्विरभिधारण॥ अच्यु
तायेति मंत्रेण दक्षिणेन जुहात्यथ॥ यस्मिन्नाज्ये निमग्नाय शुभेणेव जुहोति तत्॥ उपर्येककपालस्थमानी अग्नदति

आज्यस्य केवलं ताप
सौताशात्रिः प्रोक्ष
णं भवेत्॥

सूत्रा॥ अथोपस्तरणाद्यन्यः करोति गृहिणो जलो॥ अन्यकलके युक्तिमाह शौनकः॥ अंजलोपाणि युग्मास्य विनियोगादि
हापि च॥ धानाहोमादिकेन्यः स्यात्कर्तोपस्तरणादिकेति॥ सतेन जुहुयादक्ताधानाः शान्नाभवन्त्विति॥ यस्तु धाना अनभ्यक्त
पुत्रादिभ्यो ददाति ताः॥ पुत्रशब्देनाप्यग्रहणं॥ तेनाप्रतदुहितभ्यो दद्यात्॥ अथ स्थिरकृतं हुत्वा च रुधोनेकदेशतः॥ परिषेचनप
र्यंतं होमशेषसमापयेत्॥ इत्युक्तं श्रवणा कर्म सर्पबल्यास्य मुच्यत इति॥ तत्र गृह्यं॥ कलशोत्सृज्य नानादंशं पूरयित्वेधादि॥ त
थानभगवान्॥ ततः सर्पबलिं कर्तुं नैवेदिकेन निवेदिता॥ दृवंशमादाय संपूर्य सक्तुभिः कलशाहितैः॥ तामुपादाय निष्क्रम्य प्राच्यादि
त्रिंशेनैरानात्॥ तत्र स्थिभावतः शुद्धे देशे रण्यादिसंभवः॥ आसिं च्यापः पुरः पश्चात्सर्पदेवेश्युपक्रमः॥ मंत्रस्वाहा तमुच्चार्य दंश
स्थेर्बलं सक्तुभिः॥ सर्पभ्या बलिमाधाय ये सर्पा इति पूर्वकं॥ उपाकरोमीत्यंतं च मंत्रमुक्त्वा नैव नस्ततः॥ विधाय सर्पानुद्दिश्य प्रदक्षि
णमथो बलिं॥ परीत्य पश्चिमे तस्मादुपविश्य महीतले॥ मंत्रं हिंसुषि रस्य तं सर्पं सीत्येवमादिकं॥ जपन्नथ श्रुत्वा त्वेवं संवाध्य
तदनंतरं॥ ज्येष्ठानुपूर्व्या द्यौर्वाक्सर्पस्तान् परिदायतु॥ अथ त्मेनोपि सवाति परिदानं समाचरेत्॥ तत्र विशेषः कारिकायां॥
ध्रुवामिते परिदद्यात् तदुक्ता निवेदयेत्॥ ज्येष्ठानुक्रमतः पुत्रनप्रतदुहितस्तथा॥ ततः पत्नी ध्रुवामुत इत्याद्यावत्तेत्र
तु॥ वाच्यपुत्रादिना मात्राद्वितीयांतं मुपदे॥ ध्रुवामामिति चात्मानं ततः परिददाति सः॥ अन्यः कुर्वइत चेदाह गृहिणो ना

श्रीराम
३२

वणा कर्मोच्यते॥ तदुक्षणमाहुर्यो हिकाः॥ श्रावण्यापोर्णमास्यां तु यत्कर्म क्रियेते निशि॥ श्रवणा कर्म तत्रोक्तं स सर्पबलिकर्म चेति॥ सर्पबलिकर्म
श्रवणा कर्म तर्गतमिति केचित्॥ पुसवनान्तर्गतं नैव हि न्नमित्यपरः॥ मित्त्वं पक्ष एव युक्तः॥ ब्रूतेऽथ श्रवणा कर्म त्रिकारिकोक्तोपोर्णमास्यां मिद
द्वयमिति द्वयग्रहणात्॥ नचाष्टाचत्वारिंशत्संस्काराः पंचविंशतिसंस्कारा इति परिगणनविरोधापत्तिरिति वाच्यं॥ तस्य एष काल कर्तव्यतास्य
कत्वादिति॥ अधिकारीतुक्तः॥ तत्र सर्पबलिकर्मणितु॥ प्रत्यहं बलिदानं पक्षे प्रथमदिनं वर्ज्यं होमकैवेव॥ प्रथमदिने तु यजमान एव॥ एकैकदिने
व सर्पबलिपक्षे यजमान एवेति विशेषः॥ देवास्तुक्तः॥ अथ कालः॥ सप्तदिविधः॥ विधिप्रयोगश्चेदात्॥ तत्राद्येष्टं चेत्॥ श्रावण्यापोर्णमास्या-
श्रवणा कर्म त्रि॥ तथा च पारिजाति॥ श्रावण्यायेव कर्तव्यं श्रवणा कर्म एव च॥ तथैव माश्वयुज्यां चाश्वयुजी कर्म एव च॥ मार्गशीर्ष्यां तु कुर्वइत
मप्रसवरोहणं॥ पर्वणि क्रियमाणं तु पार्वणं कर्म इत्यति॥ इति॥ एवं चैत्यादि तत्कृष्णं तत्रैव॥ मेषादि स्थे सवितरि यो दरीः प्रवर्तते॥ मासा
इति ताहेताश्च वैत्राद्याद्वादश स्मृताः॥ तेषु यायापोर्णमासी सासो चैत्यादिकामताः॥ कदाचित्तेन योगेन नक्षत्रस्येति निर्णयः॥ इति॥ अत्र
कदाचिदित्यनेन नक्षत्रयोगस्य न मुख्यत्वमिति बोध्यं॥ इयं श्रावणी पूर्वोक्तविकृति निर्णयेन निर्णयेति केचित्॥ वस्तुतस्तु॥ अस्तमययो
गिनी ग्राह्या॥ अस्तमिते स्थालीपाकं अपयित्वेति गृह्यात्॥ अयमेव सर्पबलेरपि कालो भवति॥ ब्रूतेऽथ श्रवणा कर्म सर्पबल्यास्य कर्म च॥
कुर्वइत श्रावणे मासि पोर्णमास्यां मिदद्वयमिति कारिकोक्तः॥ श्रावण्यापोर्णमास्यां तु श्रवणा कर्म संज्ञकं॥ कर्म कत्वा पुनः सर्पबलिं च
स्यां समाचरेदिति भूभगवदुक्तेऽस्ति॥ अथेति कर्तव्यता कालः॥ स च गृह्यं॥ अस्तमिते स्थालीपाकमिति॥ अथ विधिः॥ तत्र गृह्यं
अष्टतसक्तुना नवकलशं पूरयित्वेधादि॥ तथा च कारिका॥ प्रत्येदह्निकलशं नवयावक सक्तुभिः॥ निधाय तं नैवेदिके दवरिवेकं

वमे

सं० २० भा०

१३ पवित्र

जीपात्र

किंकार्थोभर्जनेन प्रस्थमिताधानाः कृत्वा तत्रार्थलोकि केनाङ् त्वापात्रांतरे निधाया वशिष्टार्थानां अनक्ताः पात्रांतरे निदध्यात् ॥ ततः
असुरोडाशार्थं तदुलानां पुरोडाशार्थं तत्र साधनभूत पदार्थांश्च संपाद्य निवेदानां ह्याच्यो दिशि अरण्यादिसंभवं भावश्रुद्धे देशं इह करिष्यामी
ति प्रवक्ष्य प्रसिद्धांतं कृत्वा गृहमागच्छेत् ॥ ततो समित आदित्ये सायमोपासनं कृत्वा पूर्ववधजमानः संपत्नीकः शुचिराचो
धाने स्मिन्नन्याहते गनावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंते प्रधानदेवतामग्निं चतुर्वीरं च रुद्रव्येणाच्युतमोमाग्निं पुरोडाशेनाशयाज्येन
च वाजदेवताधानाद्व्येणशेषेणेत्यादि ॥ इध्मा बर्हिषी सन्नस्ये वेदमुपेवधं च कुर्यात् ॥ पात्रासदने च रूस्थाल्यासह कपाले ॥ आज्यपात्र
पासहाशयपात्रे ॥ सिद्धपिष्टपक्षे शूर्पद्वयं कृष्णाजिनेन सह ॥ प्रकृतपात्रासादनं तैराभ्योपेवधं वेदपिष्टपात्रयोर्मंदतीमेश्वरेण ॥ इत्ये
तान्यासादेयत् ॥ ततः प्रोक्ष्य मुतानं कृत्वेत्यादि ॥ हविर्निरूपणे चरुपुरोडाशदेवतानां पचानां मध्ये तत्र चतुस्तथा चर्वर्थाने संमंत्रक
होमवन्ति रूथतयेव प्रोक्षेत् ॥ ततस्तदुलप्रक्षालनं तै चर्वर्थं पुरोडाशार्थं च तदुलान्विषज्य पुरोडाशार्थं तदुलानां पिष्टं कुर्यात् ॥
पिष्टनिर्वीपपक्षे तदुलावघातवत्सिष्टकरणं कृत्वा कृतं ॥ करणपक्षे शम्ययादृषदुपलेत्रिः समाहृत्य ॥ पात्राणां मुत्तरतः प्राग्गीवमा
त्तीर्णोऽर्धलोमि कृष्णाजिने उद्दीचीनं कुंबाशम्यानि धाय तदुरि प्राक्प्रवणं दृषदं निधाय नदुपरि उपलानि धाय ॥ पुरोडाशार्थानि
वर्षिष्वदृषधधूप्य प्राची प्रतीची चोपला प्रोहणे न स्वयं किंचित्पिष्टी कृत्य कृष्णाजिने किंचित्पिष्टं प्रस्कंधावेक्ष्य पत्न्या दास्यावा

एकस्याः पुरोडा
श्रीराम शास्त्र
१३
१२

दक्षिण

संषेधयेत् ॥ ततो गेः पश्चिमभागे देशं गौरचर्वर्थस्थाली निधायोपेवधमादाय चरुस्थाल्युत्तरतोः गेः पश्चात्परिस्तरणां ततो आयतनां ततो वा
द्वावंगारो निर्वर्त्य तयोरन्यतरं वायव्यदेशे निरस्यान्यं दक्षिणमवस्थाप्य तस्मिन्नंगारे कपालमधिश्चित्याधाय कपालंगारमन्यमत्याधाय
वेदेन कपालतापनसमर्थानन्यान्गारान्कपालेऽध्यक्ष्य पुरोडाशार्थं जलतापनार्थं सोदकां देवेतीमधिश्चेत् ॥ ततः प्रक्षालितायां पिष्ट
पात्र्यानिष्टतो यवातायां पवित्रवत्यां वाचं नियम्य पुरोडाशीयानिर्वीपस्तमोरोप्य पवित्राभ्यां त्रिरूथ्य चरुश्रपणार्थं मुदकमुत्सृत्य त
स्थाल्यां चर्वर्थमासिच्य प्रज्ञातं निधाय भर्जनं प्रदाय तोमेश्वरेण न पिष्टभर्जनं कृत्वा सुवेण प्रणीताभ्यो अपक्वादाय वेदेनोपयम्य भर्जित
पिष्टेष्वानीय तत्ताभिर्मंदत्यं द्विरनुपरि स्थाप्य मेष्टेण न संयुज्य पिंडं कृत्वा ॥ नुगमनपूर्वा कृतिं मभ्वशफमात्रं पुरोडाशं कृत्वा वेदेन कपाल
स्थानंगारानपोह्य सततजलायां चरुस्थाल्यां चर्वर्थं तदुलानोप्य पुरोडाशं कपाले धिश्चित्य प्रथयित्वा द्विः श्लक्ष्णीकृत्य पार्वणवदाज्य
संस्कृत्याज्येन सह पूर्वकृत्वा धानानां चरोः पुरोडाशस्य चर्वर्थं ग्निं कुर्यात् ॥ आज्यं केवलो सतो त्रिः प्रोक्षेत् ॥ ततः उल्मुकेः पुरोडाशं प्र
तितप्य द्धैर्ज्वलैर्वीभिज्वल्य वेदेन पुरोडाशं सस्मांगारानध्यक्ष्य वाचं विस्तज्य हस्तं प्रक्षाल्य पिष्टपात्री प्रक्षाल्य चरुपुरोडा
शायथाविधिप्रपेत् ॥ ततः आज्योद्दासनादिस्तु कस्तुवसं भर्जनं दर्भप्रहरणां तैवेदेन पुरोडाशोपरि स्थितान् भस्मांगारान् दिश
भपोह्य चरुभिमिधाय ॥ पुरोडाशमभिधाय चरुमासं द्य प्रकृतिवदासाद्य पुरोडाशमप्योवर्तयन्नुद्दास्याश्च यपात्रे उपस्तरणस्था

कूर्मादिति

नीयाज्येयथानिभग्नं प्रकाशयेवास्थापयेत् ॥ यद्वा आशयपात्रमुपस्तीर्य पुरोडाशं प्रतिष्ठाप्य यथानिभग्नः प्रकाशयेवाप्रवर्तितथा घृतधारया
 पूरयेत् ॥ तदाशयपात्रं च हस्तात् उन्नतं ततो बहिष्ठासाधनं दुत्तरतः अक्ता ऊनक्ताश्च धाना आसादेयेत् ॥ ततः जगत्संलंकारणाद्याज्यभागात् प्रकृतिवत् ॥
 ततः अभ्युधताश्च रुद्राद्याधया प्रवरं अवदानधर्मेणावदानं ॥ अग्ने न ये त्वं कृत्स्नं तुष्टयस्य अगस्त्यो ग्निस्त्रिष्टुप् ॥ श्रवणा कर्म प्रधानं होमे
 विनियोगः ॥ ऋगंते स्वाहाकारं पठन्नुह्यात् ॥ यद्वा प्रतिमंत्रं प्रविष्टं देवतां छंदोऽस्यनुस्मृत्य विनियुज्ये होमयेत् ॥ आहुतिवतुष्टये यज्ये नय इदं नममेतित्यागः ॥ ए
 वं चरुणा होमवतुष्टयं कृत्वा पुरोडाशं होमं कुर्यात् ॥ सत्यं ॥ सत्येन हस्तेन प्रतः सदक्षिणहस्तं प्रोक्ष्योपस्तीर्य कृत्स्नं पुरोडाशमाधाय सत्येनैव द्विरभिघार्य पंच
 वक्ता तु त्रिरभिघार्य ॥ अच्युताय भो माय स्वाहा ॥ इत्यपर्यावर्तवन् पुरोडाशं हत्वा अच्युताय भो माये दं नममेतित्यजेत् ॥ ततो यस्मिन्नाज्यं पुरोडाशं आश
 यितस्तदाज्येकं देशं जुषणादायमानो अग्नये इत्यस्यागस्त्यो त्रिष्टुप् ॥ आशयाज्यं होमे विनियोगः ॥ ऋगंते स्वाहाकारं पठन्नुह्यात् नय इदं नममेतित्यजेत् ॥
 आशयपात्रेणैव सर्वमाज्यं पुरोडाशमभिजुहोतीति सूत्रं रुद्रमिप्रायः ॥ ततः स्वाजलावन्नेनोपस्तते प्रागक्ता धाना आवदाधर्मत आवापयित्वा ॥ मिघा न
 रभिलाशनामवत्तितस्यावसिष्ठो वाजिनस्त्रिष्टुप् ॥ श्रवणा कर्म प्रधानं धानां होमे विनियोगः ॥ ऋगंते स्वाहाकारेणांजलिना स्तुत्येव हत्वा वाजिभ्य इदं नम
 मेतित्यजेत् ॥ ततो नभ्यक्ता धानाः पुत्राय मात्येभ्यः प्रतदुहितवर्जितेभ्यो ज्येष्ठानुक्रमेण दधात् ॥ देवयजनेभ्यः स्वाहेति मंत्रेण दद्यादिति प्रयोगपारिजा
 ततश्च रुद्रां नैकं देशतः स्त्रिष्टुप् कृतं हत्वा होमं शेषं समाप्य घृतपवित्रं ग्रंथिं विस्मृत्य शुद्धं देशं दद्यात् ॥ इति श्रवणा कर्म ॥ ॥ अथ सर्पबलिप्रयोगः ॥ तत्र
 श्रवणा कर्मनुष्ठानाव्यवहितोत्तरं कालं यजमानः सपत्नीक आचमानादिदेशकालकीर्तनात् पूर्वोक्तं सर्पबलिं सकल्प्य कृत्वा तद्विवाशिव्यं स्थापित
 दक्षिमादाय तत्र स्थापितं नवकलशं हितं सक्तुभिरापर्यगृहीत्वा सोदपत्रो गृह्णात् ॥ निष्क्रम्य प्राच्यां दिशि दिवा परिगृहीतं देशमासाद्य तत्रापि आ

न ६

श्रीराम
१४

या

मयापेद ॥ नांतरा बलिमात्मानं व्यवेष्टेदिह कश्चन ॥ व्यवायस्य निषेधो यमुक्तः आपरिदानतः ॥ सायं प्रातश्च मंत्रेण तेनाप्रत्यवरोहणात् ॥
 बलिमेव हरेन्नेह नमस्कारादिरिष्यते ॥ प्रत्यवरोहणकालस्तु पूर्वोक्तो वक्ष्यते ॥ बलिहरणे कारिकायां पक्षांतरं ॥ सायं प्रातश्च यावत्
 कालास्तु रतदिना दधः ॥ तावता वा बली रतस्मिन्नेवाहनि हरेदथेति ॥ एतत्सर्पबलिं सरव्या पूरणानंतरं नमस्कृतं नंतरं नमस्कारादि
 परिदानात् सकृदेव कार्यमिति ॥ इदं कर्म द्वयं उपवासिनेव कार्यं ॥ एकाहिकत्वादिसंग्रहोक्तः ॥ एतत्कर्म द्वयार्थं वृद्धिश्चादौ तत्रेण
 वकार्यमिति प्रयोगरत्ने इति ॥ अथ प्रयोगः ॥ तत्र यजमानः सपत्नीकः कर्मदिने शुचिः प्रातर्होमानंतरं पवित्रपाणि राचमान
 दिदेशकालकीर्तनात् श्रीपरमेश्वरप्रीतिकोमोममपत्नी सहितस्य पुत्रपोत्राद्यपत्यसहितस्य समस्तदुरितक्षयरोगश
 चादि हिंसकभयनिवारणदृष्ट्यादिलाभार्थं नित्यविधिरूपे श्रवणा कर्म करिष्ये इति संकल्प्य तदनुभोमातरि दक्षिदि
 श्य सर्पबाधापरिहार्थं सर्पबलिं करिष्ये इति संकल्पयेत् ॥ एतत्संकल्पवचनं सायं भोपासनानंतरं मिति प्रयोगपारिजा
 तप्रयोगत्वादौ ॥ तच्चित्तं ॥ तदिना वृद्धिश्चादौ स्य तद्गम्य तत्वासि इरिति ॥ ततः पूर्वोक्तं उभयांगतयो वृद्धिश्चादौ विहाय तद्
 नुदिवेवारवडितानां यवानां ब्रीहीणां वा सक्तुभिर्नैवैककलशं पूरयित्वा बलिहरणसाधनं भूतां वैककलीं स्तुगाकारां इव
 च संपाद्या भयमुन्नतं देशं गृह्णात् ॥ अतः अरवडितानां यवानां ब्रीहीणां वा लो

ति

अथ क्रमाभावात् स्वजी कर्माभिधीयते ॥ तत्राश्वयुज्यां क्रियमाणं कर्म ॥ आश्वयुजी लक्षणं तु प्रागुक्तं ॥ अधिकारिरेवावृत्ते ॥ अथ कालः ॥ तत्र गृह्ये
आश्वयुज्यामिति ॥ तथा च कारिका ॥ कुर्वताश्वयुजी कर्म तदिनीमयेत्येत ॥ स्यादाश्वयुजमासस्यैषा मास्या तु कर्म तदिति ॥ तस्याः खंडे तु
विकृति निर्णयवन्निर्णयः ॥ अथ विधिः ॥ तत्र गृह्ये ॥ आश्वयुजी कर्म निवेशनमलंकृत्येत्यादि ॥ तथा च कारिका ॥ निवेशनमलंकृत्योक्तुं जानां
लेपनं भवेत् ॥ उपर्याद्यादयेतेषां समांशुमिकेरात्यथ ॥ तत्र विशेषमाह भगवान् ॥ पूर्वधुरूपलेपाद्ये रत्नकल्पनिवेशने ॥ प्रभातकाले सुस्ना
त्वा शुक्लांबरधरो भवेत् ॥ होमस्य बहु कर्तृत्वश्रुतः पुत्रादयोपि च ॥ स्नात्वा शुक्लांबरधराभूत्वा प्रयतमानसाः ॥ अन्वाले भैरन्कलारिमासी
रन्वातदतिक्रुति ॥ विशेषः कारिकायां ॥ सर्वगृह्याविशेषेण स्नाताः शुक्लांबरास्तथेति ॥ ततः आश्वयुजी कर्म दिने प्रातरोपासनादनु ॥
सर्वः गृह्यः समापितः कर्मसंकल्पमाचरेत् ॥ ततो नादी आहुं कुर्यात् ॥ ततः कारिका ॥ ओपासने हुते प्रातरन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ कुर्यात्
प्रातर्कं नाम हविरन्यत्तदुच्यते ॥ पयस्याज्ये निषिक्ते तु तत्पयः स्यात्प्रातर्कं ॥ अस्यापि च सहज्येन पर्यग्निकरणं भवेत् ॥ आज्यस्यैव
लोत्पत्तौ तस्य त्रिः प्रोक्षणं भवेत् ॥ इध्माभिधारणां तस्यादाज्या शुद्धा सनादिकं ॥ कृत्वाज्यभागपर्यंतमन्वारपथः सुतादिभिः ॥ पशु
पतये शिवाय शकुरायेति नामतः ॥ एषातकाय स्वाहेति मंत्रेण जुहुयाच्चरु ॥ अथोपस्तरणादन्यः कुरोति गृहिणो जलो ॥ इव स्वतः सुवेणो
यथातकमुवचति ॥ जुहोप्यजलिनाप्यतद्वनमेपूर्यतामिति ॥ हविर्द्वयाशतः स्विष्टकृतं हुत्वा समापयेदिति ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ तत्र यजमानः
तत्तत्काले कर्म कुर्वन् पूर्वधुर्गृहलेपनोपस्तरणाद्ये रत्नकल्पपरधुः प्रभाते पत्नी पुत्राद्यमात्युसमेतः कलमंगलस्नानः शुक्लांबरधरो भू

त्वा प्रयतमानसो भवेत् ॥ पुत्रादयस्तु तादृशो भूत्वा तदतिक्रुति आसीरन् ॥ होमकालमन्वाले भैरन् ॥ ततो यजमानः कर्म दिने प्रातरोपा
सनात् प्रातरे सपत्नी क आचम्य धृतपवित्रः प्राणायामादिदेशकाल कीर्तनो ते श्रीप० मोममपत्नी पुत्रस्य न्यूनत्वापेक्षितविषयसंपू
र्णतानवसादनत्वात् नित्यविधिरूपमाश्वयुजी कर्म करिष्यदितिसंकल्प्य तदंगरुद्धि आहुं विधाय पुनः पूर्ववत्संकल्प्याग्निं विद्वेत्
ध्यानादिपार्वणात्तं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने ॥ अस्मिन् नन्वाहिते र्नावित्यादि च शुद्धी आज्येन स्यंते प्रधानदेवतापरुपतिं च रुद्रव्येण
एषातकं एषातकारव्यद्रव्येण शेषेणेत्यादि ॥ निर्वपे ॥ पशुपतये त्वा जुष्टं निर्वपामीति प्रकृतिवन्निरूप्यतथेव प्रोक्षेत् ॥ अवघातादि च रुद्र
पणांते पयोमिश्रितमाज्यं एषातकारव्यहविरुत्पाद्याज्यसंस्कृत्य एषातकचरुस्यासह पर्यग्निकृत्वाज्यस्यैव लोत्पत्तौ एषदाज्यं त्रिः प्रोक्ष्य
ज्योद्वाहनादीध्माधारणांते स्वसमीपासन्नसुतादिभिरन्वारपथ इध्माधानाद्याज्यभागान्ते वेदानधर्मेण चरुमवहाय पशुपतये शि
वाय शकुराये एषातकाय स्वाहेति हुत्वा तथेवोद्विरयत्यजेत् ॥ ततो यजमानो जलिमन्य उपस्तीर्य सुवेण एषातके द्विरवघ्राप्तिधारयेत् ॥
ततो यजमानः उनमेपूर्यतामिति मंत्रेण जलिने वहुत्वा एषातकाय रदनममेतित्यजेत् ॥ ततश्चरु एषातकशेषेण स्विष्टकृतं हुत्वेध्मास
न्नहन् होमादिकर्म शेषं समाप्य धृतपवित्रमधि विस्मस्य ऋद्धे रोक्षित्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाद्रूप्यार्थं ब्राह्मणतर्पणं कुर्यादिति ॥
इति श्री संस्काररत्नमालायां आश्वयुजी कर्म संस्कारः ॥ ॥ अथावसरप्रातमाश्वयुज्यामिति कल्प्यते ॥ तत्र विधिः ॥ तदुक्तं स्तरे ॥ आश्व

यणं ब्रीहि रयामा कथयानामिति ॥ तथापरिशिष्टे ॥ रयामा के ब्रीहिभिश्चैव यवे चान्योन्यकालतः ॥ प्राग्वहं युज्यते वयं न ह्यत्राग्रयणं
 त्ययति ॥ एतदाग्रयणत्रयं मापस्तं ब्रमेते नित्यं ॥ वर्षासु रयामा केः शरदि ब्रीहिभिर्वसेते यवे र्यथर्तुवेणुयवे रिति तस्त्रे प्रत्याग्रयणं पृथ-
 क्कालविधानात् ॥ आश्वलायनमते तु ब्रीह्याग्रयणं नित्यमपरेत्यनित्यं ॥ यदा वर्षस्य तत्तस्याद्याग्रयणेन नयजेतेति वर्षाकालोत्तरशरदा-
 रय्य ब्रीह्याग्रयणकालस्येव विहितत्वात् ॥ अनित्ययोरपि रयामा काग्रयणस्य पृथक् तत्र त्वं ब्रीह्याग्रयणेन समानतंत्रं वा संभवेत् ॥
 सोमो यदि तत्र रयामा क इति तस्त्रे ब्रीह्याग्रयणं देवता मध्यपाठात् ॥ यवाग्रयणस्य पृथक् तत्र मेव ॥ देवतास्तु ब्रीह्याग्रयणोक्ता एव ॥
 अथ माहिताग्नेः ॥ अनाहिताग्नेस्तु ब्रीह्याग्रयणमेकमेव ॥ रयामा केः तु प्रस्तरं कुर्याद् ब्रीह्याग्रयणेन समानतंत्रं वा नष्टं यवाग्रयणेनापि
 यवाग्रयणमिति वक्तव्यं ॥ समानतंत्रपक्षे श्रोतसूत्रोक्तं वदिद्वाग्नीविश्वेदेवाः सोमोद्यावापृथिवी इति क्रम इति केचित् ॥ अथ
 तु सोमस्य पृथक् इत्यत्र नाम मंत्रोक्तं विधानाच्च ब्रीह्याग्रयणं देवता न तं रयामा काग्रयणं देवतेति वदति ॥ यथाचारव्यवस्था ॥ युक्तं
 तु प्रस्तकरणमोवेति याजिकाः ॥ मम तु रयामा के राग्रयणं पृथक् कार्यं ॥ यद्वा ब्रीह्याग्रयणेन समानतंत्रं न प्रस्तरणं पृथग् देवता
 निर्देशादिति भाति ॥ अन्यथा ॥ यवाग्रयणे ब्रीहिरयामा क प्रस्तरकरणं स्यात् ॥ न च विध्यभावे इति वाच्यं ॥ रयामा क प्रस्तरविधेः स-
 त्रानुक्तत्वेनाप्रावत्यादिति ॥ अधिकारिदेशावुक्तौ ॥ अथ कालः ॥ सत्राग्रयणत्रयपक्षे वर्षासु रयामा के रिति पूर्वाक्ता प्रस्तवसू-
 त्राक्तः ॥ ब्रीह्याग्रयणे कपक्षे तु यदा वर्षस्य तत्तस्यादित्याश्वलायनोक्तः ॥ समानतंत्रपक्षे तु ब्रीह्याग्रयणकाल ए रयामाग्रयणं व

श्रीराम
१६

सिन्धुसर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति मंत्रेण तदवस्थसत्तु नुदकस्थले प्रक्षुरवः सर्पबल्यर्थं निक्षिप्य सर्पदेवजनेभ्य इदं नममेति त्यजेत् ॥ इत उध्वं
 आपरिदानाद्वले बलिदातु श्रातरकेनापि व्यवधानेन कार्यं ॥ ततः ये स पाः पा० करोमीति मंत्रेण सर्पानुद्दिश्य नमस्कारमुद्धानमस्कृत्य प-
 र्वाहले रूपविश्य संपी सिसर्पतो० ध्रुवांते परिददामीत्यंतं त्रमे मुपांशु सकृज्ज ह्वा ध्रुवांते परिददामीति ज्येष्ठक्रमेण पुत्रा प्रतदहितपत्नीदद्यात्
 पत्नी बहुत्वे ज्येष्ठानुक्रमत एव ॥ अमुमित्यत्र यथा लिङ्गं द्वितीयांते न पुत्रादिना मगृहीयात् ॥ अमुमिति पुंसि ॥ अमुमिति स्त्रियां ॥ ततो ध्रु-
 वांते परिददामीत्येव न वेदेत् ॥ न तु मांभित्यत्र नामग्रहणं ॥ यच्चान्यः कर्ता तदामाभिति पदं यजमाननाम द्वितीयांते वेदेत् ॥ एवं श्वः
 प्रतिपदमारभ्य प्रत्यवरोहणदिनप्रातः पर्यंतं त्रयहोरात्रं प्रातः सायं त एव दध्यौ तेरे व सक्तुमिस्ते नै मंत्रेण तादृश एव देशं बलिदद्यात् ॥ तत्र
 नमस्कारादिपरिदानांतं निवर्तते ॥ तत्र सक्तुविषयेन नियम इति केचित् ॥ निःशेष्येपेते नियम इत्यपरे ॥ यथासंप्रदायता व्यवस्था ॥ यद्वा त-
 स्मिन्काल एव अवध्या कर्मपरदिनप्रातरारभ्य प्रत्यवरोहणदिनप्रातः पर्यंतं यावत् प्रातः सायंकालास्तावत्संख्याक बली न्दद्यात् ॥ एवं
 यदि तदा प्रथम बलिदानांतं नमस्कारादिपरिदानांतं सकृदेव कार्यं न प्रत्येकं ॥ प्रयोगश्चेत् ॥ सर्पबलिदानांत एव नमस्कारादिपरिदाना-
 तं सकृदेव कार्यं भित्तिकेचित् ॥ ततो धृतपवित्रं ग्रथिं विस्त्रस्य शुद्धदेशे क्षिप्य गृध्राग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाद्रूप्यार्थं ब्राह्मणास्तो-
 जयित्वा शिषा गृहीयात् ॥ नंदप्रसह बलिदाने इति ॥ श्री ॥ इति श्री संस्काररत्नमालायां अवध्या कर्म सर्पबलि संस्कारः ॥ ॥ ॥

एष कूपश्च ॥ अग्नेराहवनीयस्य पार्श्वे न्यस्यथाक्रमे ॥ तस्मिन्नाहवनीयाग्नौ परिध्याधानपूर्वकं ॥ आज्यभागविधा
नांतपुरस्तत्र विधाय च ॥ ततो ववाघावदानधूमणहविषः शुचिः ॥ सज्जकृतुभिरित्याद्ये त्रिभिर्मंत्रैर्यथाक्रमं ॥ हत्वा स्विष्ट
कृतर्ध्वतं परिसमापयेदिति ॥ अथानाहिताग्नेराग्रयणस्थालीपाकविधिः ॥ तत्र गृह्यं ॥ सज्जकृतुभिरित्यादि ॥ श्रोतस्मृत्य
च ॥ अथाग्रयणं त्रीहियवर्यामाकयवानामित्यादि ॥ तथा च भगवान् ॥ अनाहिताग्नेरप्यग्निविहृत्योपासनं ततः ॥ स्था
लीपाकप्रकारेण च रूपं ह्वावदाय च ॥ एभिरेव त्रिभिर्मंत्रैर्हत्वा स्विष्टकृदादिकं ॥ कृत्वोपरितनंतत्र मथान्नं हतशेषितमिति
कारिकायां विशेषः ॥ पूर्णमात्रनिधानांतमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ तिस्रश्चर्वाहुतीर्हत्वा सज्जकृतुभिरित्यादि त्रिभिः ॥ ततस्विष्ट
कृतं हत्वा कुर्वीत प्राशनं त्विति ॥ चरुशेषरये केदं सव्यपाणौ निधाय चेति ॥ तत्र विशेषः शौनकाये ॥ कृत्वोपरितनंतत्र मथ
न्नं हतशेषिकं ॥ वैश्वदेवावशिष्टं च पात्रे निक्षिप्य बुध्वीत् ॥ तत्पात्रमन्नसहितं सव्यपाणौ निधाय च ॥ ततः कारिका ॥ प्रजाप
तादिर्मंत्रेण दक्षिणेनाभिमुच्यते ॥ भद्रान्न इति तु प्राश्यां चोनाभिमात्मनः ॥ आलभेतोपविष्टस्तु तत्रैवामोसिमंत्रतः ॥ म
ध्यमे तु हविः शेषं पत्नी प्राश्नात्यमंत्रकं ॥ एतत्प्राशनमाग्रयणद्वय एवेति इति कृतं ॥ ततः कारिका ॥ परिषेचनपर्यंतं होमश
ेषं समापयेदिति ॥ यदिदुर्भिक्षादिनोक्तकालोक्तधान्याभावस्तदा जीवनार्थमन्येनापि होम्यधान्यनाग्रयणकुर्यादिति

प्रयोगपारिजाते यथोक्तधात्यालाभे तु होम्येनान्येन तच्चेरत् ॥ जीवनार्थं तदकृत्वानाशनीयात्साग्निमान्नं वमिति स्मरेदिति ॥ किंचिदुत्तं वत्स
रत्त्ववर्षादिना सर्वथा नूतनधान्यालाभे तु होम्येनान्येन तच्चेरत् ॥ जीवनार्थं तदकृत्वानाशनीयात्साग्निमान्नं जीर्णधान्येन कार्यं ॥ नित्यं
हर्षिकत्वाच्च नेतत्याज्ये हि साग्निनेति स्मरेदिति ॥ यथाग्रयणमाश्वयुज्योर्मास्यां क्रियेत तदाश्वयुजीकर्मणा समानं तत्र कुर्यात् ॥ एक
वर्हिर्हिमाज्यस्विष्टकृतस्युरिति गृह्यत ॥ तत्तस्मै आश्वयुजीकर्मण्यपि नूतनधान्यं ग्राह्यं ॥ आश्वयुजीकर्म प्रधानं होमानंतरं आग्रयणप्रधा
नं होमरति ॥ आग्रयणमकृत्वानवान्नभोजने प्रायश्चित्तमिष्टिप्रायश्चित्तनिरूपणेनिरूपितं ॥ आग्रयणलोपे प्रायश्चित्तमुक्तं गृह्य
ने ॥ समिंद्रायामंत्रं च वर्षे वर्षे जपेच्छते ॥ आग्रयणं यदा न्यूनं तदा संपूर्णमेतितदिति ॥ अथ प्रयोगः तत्र यजमानोक्तकाले आग्रय
णं कुर्वन् प्रातरोपासनं हत्वा सपत्नीकः शुचिराचमनादि देवाकीर्तनं तं श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामो भूमश्रीयशोन्नाद्यत्वात् प्राप्तिजशरोग
जरानिहत्यर्थं नित्यं विधिं रूपमाग्रयणारंभं कर्म करिष्य इति संकल्पयेत् ॥ त्रीह्याग्रयणं करिष्य इति विशेषं संकल्पयेदिति केचित् ॥ रया
माकस्य समानं तत्र त्वे त्रीह्याग्रयणं रयामाकाग्रयणाभ्यां तत्रेण करिष्य इति संकल्पयेत् ॥ आश्वयुजीकर्मणा सहानुष्ठेयस्या
नदाश्वयुजीकर्म संकल्प्य आग्रयणं संकल्पं कुर्यात् इति ॥ ततः कर्मागं दृष्ट्वा विधाय पुनर्दृष्ट्वा कालं कुर्वन् पूर्ववत् संकल्प्य अग्नि
विहृत्य ध्यानादितत्रं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने अस्मिन्नन्वाहिते ग्नाहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्येतं प्रधानं देवता अग्नीं द्वा
विद्वाग्नीं वा विष्वां देवां न्धावां पृथिवीं त्रीहिमयं चरुद्रव्यं ॥ रयामाकं पक्षं विदेवेदं रयावापृथिवी मध्ये धावापृथिवी

वा सोमं श्यामाकचरु इव्येणेति ॥ शेषेणेत्यादि ॥ श्यामाकचक्षे पात्रप्रयोगकाले चरुस्थालीद्वयं प्रोक्षण्यासहदं दं शर्पद्वयं हस्ताजिनेन
 हृदमिति शेषः ॥ श्यामाकप्रस्तरपक्षे तु मुष्टिपरिमितधान्यश्यामाकतणमुष्टिं बर्हिषा सहासादयेत् ॥ ततः पूर्णपात्रनिधानांते कृत्वा त्री
 ष्ठाग्रयणदेवताभ्यस्तृष्णीनिर्वीपः प्रोक्षणं च ॥ श्यामाकपक्षे सोमायत्येति मुष्टं मिति निर्वापं प्रोक्षणं च कुर्यात् ॥ अवघातादिचरु
 यणांत कुर्यात् ॥ श्यामाकैतु श्यामाकचरुपचेत् ॥ तत आज्यसंस्कारादि बर्हिषा सादनान्त कुर्यात् ॥ श्यामाकप्रस्तरपक्षे आसादित बर्हि
 ष उपरिविधृती वद्वर्धय माधाय तदुपरि प्रस्तरवत्सधान्य श्यामाकतणमुष्टिपरिमितमास्तीर्य स्तुवसंभार्जना आज्यभागान्ते अव
 दानधर्मेण चरुमवदाय ॥ सजूर्त्तुभिः ० जूरिद्राग्निभ्यां स्वाहा ॥ इति हुत्वा इद्राग्निभ्यामिदं नमं मेत्युद्दिश्य संजेत ॥ पुनरवदाय
 सजूर्त्तु ० जूर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ इति हुत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं ॥ पुनरवदाय ॥ सजूर्त्तु ० जूधावाष्टि वीभ्यामिदं नमं मेति
 त्यजेत् ॥ यदि श्यामाकचरुस्तदा तमवदाय सोमाय रचाहेति नाम भेत्रेण हुत्वा सोमाय देनमं मेति त्यजेत् ॥ ततस्विष्टं हुत्वा हुत्वा
 हुताय शिष्टमन्नं यद्वैश्वदेविकं सत्तकं मध्यमहविः शेषं त्रेधा विभज्य तन्मध्यमभागं पत्न्यर्थं पात्रांतरं कृत्वा तत्सात्रं सव्यं हस्त
 निधाय प्रजापतयेत्वा गृहं गृह्णामीति भेत्रेण दक्षिणेन पाणिना तमभि मृच्य भद्रान्न श्रेयं रतिभेत्रेण प्राद्विराचा तत्तत्रोप
 विष्टः ॥ अमोसि प्राणेति भेत्रेण आत्मनो नाभिं देहमात्कमेत ॥ एवं श्यामाकचरुं भक्षयेत् ॥ न श्यामाकिं भेत्रेण केचित् ॥ तत्र
 ण प्राशनमित्यपरं ॥ ततः बत्नीस्थभागं भेत्रेण प्राश्नीयात् ॥ तत रधसन्नहनादिन प्रस्तरप्रहरणं ॥ प्रहरदिनिकेचित्

श्रीराम

सं ३ ९८

णस्य ॥ यवाग्रयणस्य तु एतच्छाल एव ॥ समानं तत्र त्वविधानाभावादिति ॥ तत्र समुदितरूपेषु कालेषु पर्वणि देव नक्षत्रे
 षु वा कार्यं ॥ तत्र पर्वण्यपि यत्तु शेषपर्वणीति निर्णयसिद्धो ॥ अथोपूर्वाह्णपर्वक्षये दर्शयः परमुक्तमाग्रयणं प्राक्प्राणी
 मास्याश्च तदिति दीपिकोक्तेरिति तच्चिंत्यं ॥ संगवात्पूर्वं पूर्णिमा प्रतिपत्तौ प्रकृत्यनुष्ठानस्य पूर्वप्रातस्त्वेन प्रकृत्यनुष्ठा
 नानंतरमाग्रयणनस्यात् ॥ प्राक्प्राणीमास्याश्च तदुक्तेः ॥ न चाग्रयणानंतरं मेव प्रकृत्यनुष्ठानं स्यादिति वाच्यं ॥ पूर्वध्रु
 वं ॥ कृष्णमाग्रयणं कार्यं मलमासिपि नान्यथेति स्मरेतरिति ॥ अथविधिः ॥ सद्विविधः ॥ आहिताग्निस्थालीपाकानाहिना
 एतदाग्रयणं कुर्यात् त्रेतायां त्वाहितानं लभति ॥ तत्रादावाहितानि स्थालीपाकविधिः ॥ तमाह पाविजने भगवान् ॥ कर्तुमाग्रयण
 चरुं अपपापर्यंतं तत्र कृत्वा पुरस्तन ॥ पश्चादाहवनीयाग्निमपि प्रज्वालय मंत्रतु ॥ अन्वाधानं विधाय धकत्वा परिसमं हन
 परिस्तीर्य च पुर्णं ह्यतमप्यग्निं यथाविधि ॥ ततो ग्निर्गार्हपत्यस्य समीपाद् बर्हिषा रक्षितं ॥ होमोपकरणं सर्वसमादाय

यदि न्वाधानादि पूर्ववत् ॥ निर्वाप्रोक्षणेत्संप्रपयसि श्रपयेच्चरं ॥ कृत्वा ज्यसागपयेत मन्वारब्धः सुतादिभिः ॥ अपश्चेति मंत्रा
 फ्यो जुहुयात्सायसाहुती ॥ जपेदस्यमित्यादिभीषमाणो हविर्भुजां ॥ जत्वा शिवो न इत्यादि हेमंततिपदं श्रेयः ॥ हेमंतपदं स्म
 णे विशेषमाह भगवान् ॥ जपेत्ततस्तु हेमंतशब्दस्य मनसा जपः ॥ संबुध्यंतस्पर्कत्वाथ शिवो न सुमना भव ॥ इत्येतस्यापि मंत्र
 स्य मनसा जपमाचरेत् ॥ ततः कर्तव्यं तत्रैव ॥ पश्चिमे गेने पलालाद्यै रथात्मशायनोचिता ॥ शय्यां श्रोतमनामास्तीर्य तत्रासि
 त्वाभित्वा यथासुरवं ॥ पलालोः स्त्री सनिष्ठल इति कोटो न पललहितत्वाविशेषः ॥ तन्निर्मितः कटः ॥ आद्यशब्देनोर्णामयः
 कंबलोगृह्यते ॥ सोपि श्वेत इति शिष्टः ॥ अविकारित्वात् कृष्णो वा ॥ आस्तीर्य विशेषः कारिकायां ॥ स्वस्तरं स्वयमास्तीर्य
 ति ॥ ततः ॥ जेद्वच अथ स्योनाष्टयिवीत्येवमादिकं ॥ जपित्वा तत्र भार्याभिः पुत्रैश्च सह संगतः ॥ शयीतो दुःसुरवः प्राच्य
 शिरादक्षिणपार्श्वतः ॥ यथावकाशमिदं रेपुत्राद्यास्तत्र शेरते ॥ अनुज्येष्टं त्रायी रं श्वगृहिणो नंतरं सुताः ॥ गृहिणो नंतरं
 ज्येष्ठः संविशेत्तस्य चानुजः ॥ तदन्वपरिचित्वेव क्रमेणान्याविशेरतां ॥ ये मंत्रान्मेवितुयोग्याः स्त्रीबालादि विवर्जिताः ॥
 शयानो सावतः स्योनाष्टयिवीत्यादिकं मंचं ॥ जपित्वा शायशयनादासीत्वा प्राङ्मुखः सितह ॥ अतो देवा अवत्वा धां विज
 पित्वा च मादितः ॥ पश्चादिशो दक्षिणायां स्ति स्नः प्रोक्ष्य यथाक्रमं जपेयुर्मेतामेव च सकृत् सकृदरवडितां ॥ संविश्य सवि
 रेषोत्साय कुर्युश्चानुदिशं जपं ॥ अपारिष्टं तत्र च स्विष्टकृदा मवर्जितं ॥ विधाय राजिशेषं तु सविशेयु र्यथापुरा ॥ अथापरसु

को

श्रीराम
१९.

रहिते सूर्ये सर्वेपि संगताः ॥ जपेयुः सूर्यसूक्तानि तद्वत्त्वस्य नानिच ॥ उदुत्पेन वषट् चित्रं देवानामुदगादिति ॥ नमो मित्रस्पस्तुतं च
 स्तुतो नरतिचापर ॥ उक्तानि सूर्यसूक्तानि वक्ष्ये स्वस्य नान्यथ ॥ अनोमद्रास्तथा स्वस्ति नो मिमीतां परावतः ॥ संस्कृतान्ने ग
 हान्नेन ब्राह्मणा मोजयेदथ ॥ ओं स्वस्तीति ब्रूत इत्युक्त्वा ओं स्वस्तीति ब्रुवन्ति तरति ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ तत्र यजमान उक्तकाले प्रत्य
 वरोहणचिकीर्षन तत्सर्वकालिकुआदीनां शुद्धवारि मिश्रगोमयादियुक्तं मृदादिना द्वाह्यं संपादन पूर्वकं ऋक्षणीकरणेन पटलस्य
 शेषित्वनिवारकत्वात् ॥ धोदनेन भूमेर्निम्नोन्तत समीकरणेन च गृहं पुनर्नवीकृत्य कर्मदिने हेनि आस्तरणार्थं पलालादि
 निर्मिते कटमूर्णामय कंबलादिकं वा शुद्धं संपाद्य यजमानः सपत्नीकः शुचिराचमन पत्रधारण प्राणयामादि देवादि की वि
 र्त्तनांते श्रीपरमेश्वर ० नमो सपत्नीकस्या मात्य सहितस्य सर्वसर्पबाधानिरत्यभय प्राप्तिहेमंतसो रव्यसो मनस्यसिध्य
 र्थं नित्यविधिस्तु प्रत्यवरोहणा र्थं कर्म करिष्य इति संकल्प्य कर्मगतया द्वा द्वि आहुं विधाय स्त आसाय ॥ ततो स्तमित आ
 दित्येसाय नोपासनं दुत्वा स्नातान् प्रतदुहितवर्जितान मात्यान् संनिधाप्याग्निं विहृत्य पूर्ववत् संकल्प्याग्निध्यानादि पार्व
 णात्तत्रं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने ॥ अस्मिन्नन्वाहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्येतं प्रधानं देवतां श्वेतं द्विवारं पायसद्वय
 ण धूमसन्नहनेन रुद्रमित्यादिना त्रस्विष्टकृदापरावाज्जतीर्तनं ॥ पूर्णपात्रनिधानात्तद्वत्वा श्वेतं देवतां ये द्विवारं चतुरश्र
 तुरो मुष्टी तुष्टी निरूप्य तथैव प्रोक्ष्या वहननादिपयसि चरुश्रपणे कृत्वा ज्यसंस्काराद्या ज्यसागहोमात् अमात्याचारब्धः

पायसम वदाम न धर्मेणावदाय अपश्चेतपु० स्वाहेतिहुत्वा रेवेतायेदं नमो मेतु देव्यत्यक्ता पुनः पूर्ववद्वदाय नवे चेत आ०
 स्वाहेतिहुत्वा पूर्ववदुद्दिश्यत्यजेत् ॥ ततो मीगितेक्षणः अभयन्न इति जपित्वा शिवो नरति मनसा जपित्वा हे मतेति संबुध्यं
 तेन हे मते साष्टं स्मरेत् ॥ हे मते स्मरणानंतरं शिवो नरति जप इति केचित् ॥ ततो गेः पश्चात् पूर्वसंयादित शुद्धपत्मात्कादि
 निर्मितकटमूर्णमयकबलं वा स्वयमेवास्तीर्य भार्यापुत्रादिसमेतस्तस्मिन्नुपविश्य ॥ स्थानोपविष्टमेधातिथिभूमिगी
 यत्री ॥ जपविनियोगः ॥ इत्युच्यते ॥ एतत्प्रत्यवरोहणमत्रानुसंधातुं सुतादयोपि जपेयुः ॥ ततः कर्ता प्राकृशिराउदङ्मु
 खोदक्षिणपार्श्वे नृणां पीत ॥ तदनंतरं यथावकाशा भार्यापुत्रादयो ज्येष्ठानुक्रमेण तथैव शयीरन् ॥ ततः सर्वे उपवाय प्रा
 उरुवाउपविश्य ॥ अतो देवा मेधातिथिर्देवा गायत्री ॥ जपविनियोगः ॥ इति त्रिजपित्वा पुनः पूर्ववच्छयित्वा तथा योपवि
 श्य दक्षिणाभिमुख उपविश्य ॥ अतो देवा इति प्रथमं पादं जपित्वा पुनः पूर्ववच्छयित्वा तथा योपविश्य ॥ एथिव्याः सप्तेति तृतीयपादं जपेयुः ॥
 यद्वादक्षिणादिकूत्रयमुरवा एकेकांदिश प्रति अतो देवा अवंतु न इति सप्तसप्तजपेयुः ॥ ततः स्विष्टकृद्गर्भमिधमसन्न
 हन होमादिकर्म शेषं समाप्य धृतपवित्रं विस्त्रस्य शुद्धदेशे क्षिप्त्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः सर्वे यथापूर्वरयित्वा रात्रि शेषं
 निद्रयानयेत् ॥ अथापरं घुरुत्थायोदिते सूर्यकृता वश्यक कालक्रियाः सर्वसंगताः संतः सौर्याणि स्वस्वयनानि च जपे

श्रीराम
२०

रमपि बहिः प्रहरणपक्षे कर्म समाप्यते धृतपवित्रं ग्रंथिं विस्त्रस्य शुद्धदेशे क्षिप्त्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाङ्ग्यार्थं ब्राह्मण
 तर्पणं कुर्यादिति ॥ ॥ इत्याग्नयणकर्म संस्कारः ॥ ॥ अथ प्रत्यवरोहणमभिधीयते ॥ तच्च मार्गशीर्षपौर्णमास्यां क्रियमाणं कर्म
 तत्राधिकारिदेशावुक्तौ ॥ अथ कालः ॥ तत्र गृह्यं ॥ मार्गशीर्ष्यप्रत्यवरोहणं चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वेति ॥ तथा च भगवान् ॥ मार्ग
 शीर्षस्याभावास्यापौर्णमास्यां मथापि वा ॥ तस्य शुक्लचतुर्दश्यां नाम्ना प्रत्यवरोहणमिति ॥ पौर्णमासी निर्णयस्तु आवाणीयो
 र्णमासी वद्वेयः ॥ उभयोः समानन्याय्यत्वात् ॥ पौर्णमास्यनुसारेण कर्मकालानुसारेण वा चतुर्दशी निर्णयेत्येव इति ॥ अ
 थविधिः ॥ तत्र गृह्यं निवेशने पुनर्नवीकृत्य लेपनास्तरणोपस्तरणोरिति ॥ तथा च भगवान् ॥ शीत्स्नातरेषु हेम तशोपपृ
 मुच्यते ॥ वर्षासु वारि चिन्नस्य वस्त्रे लेपनादिभिः ॥ कुर्यात्पुनर्नवीकारं पूर्वमेवावधानतः ॥ लेपनादिस्वरूपं स्वयमे
 वाह ॥ मृदुदेष्णाकुड्यादि वारिभिश्च शुद्धये ॥ भिन्नानां रोपणार्थं तु यस्मिन्मृज्यादिलेपने ॥ छिद्रादिधानं तन्मृष्टात्
 णे स्तरणमुच्यते ॥ निम्नं स्थानं भनयत्पान्तदुपस्तरणं मतमिति ॥ इति पूर्ववृत्ते ॥ अथ कर्मदिनकृत्यं ॥ तत्र कारिका
 एवमेतैर्नवीकृत्य निवासं लेपनादिभिः ॥ केतरेः शयनार्थं स्याप्य हन्येव विशेषः ॥ कृत्वा यथाहमिति ॥ अथ कर्मकालक
 र्त्तं ॥ तत्र गृह्यं अस्तमिते पायसस्य शुद्धयुरित्यादि ॥ तथा च कारिका ॥ कृत्वा यथाहमिति ॥ अथ कर्मकालक
 र्त्तं ॥ तत्र गृह्यं अस्तमिते पायसस्य शुद्धयुरित्यादि ॥ तथा च कारिका ॥ कृत्वा यथाहमिति ॥ अथ कर्मकालक

सं० २० मा० पि०

२४

यो

इत्यादि खंडिके न हेमंतराशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीषष्टकार्यादिरखंडिकद्वयेन च नैवाक्तानि ॥ गृह्यपरिशिष्टे तु ॥
माघ्यावर्षाद्वावर्षमश्वत्थानि ॥ उभयसंग्रहानुक्रमज्ञानार्थं आह्वान्युच्यते ॥ पार्वणपूर्वद्वारं एस्यामन्वष्टक्यं माघ्यावर्षमा
सिमासिकान्याभ्युदयिकमेकोद्विष्टमिति नव ॥ तत्र सर्वत्राहुः प्रकृतिभूतं पार्वणं आहुः प्रथममित्युच्यते ॥ तल्लक्षणं गृह्यपरि
शिष्टे ॥ पार्वण्यमावास्यायां पार्वणमिति ॥ अमावास्यायां दृष्टः पौर्णमास्यादिपुण्यकालोपलक्ष्यः ॥ दृष्टादिपुण्यकालस्तु ते
थोवेपर्वसंज्ञकः ॥ पार्वणविधानेन तत्र आहुः समाचरेदिति आहुः वक्तव्यः ॥ तत्र पार्वणद्विविधः ॥ पिंडपितृयज्ञात्मकं दत्तं आ
हुः तस्मिन्वेति ॥ तत्र पिंडपितृयज्ञलक्षणा माहाचार्यः ॥ अग्नौ करणं होमश्च पिंडदानं तथैव च ॥ एतद्व्यात्मकं यत्तु तत्पिंडपितृयज्ञिक
मिति ॥ सपिंडपितृयज्ञो द्विविधः ॥ आहिताग्निकर्तृकानाहिताग्निकर्तृकमेवात ॥ आहिताग्निस्त्रेताग्निमान् ॥ तत्र आहुः
केवल एव ॥ श्रौतत्वात् ॥ द्वितीयद्विविधः ॥ केवलोदश्विनिमित्तश्चेति ॥ केवलः खंडोपर्वणि ॥ मुहूर्तमप्यमावास्यास्यैव वक्ष्य
माणो हेमादिवचनेन पिंडपितृयज्ञस्य परदिन एव कालत्वेन ॥ द्वितीयस्त्वखंडोपर्वणि ॥ सच पार्वणं आहुः तस्मिन्वेति ॥ उभयो
काले वेद्यं चेति ॥ पार्वणं आहुः मग्न्येव वक्ष्यते इति ॥ अथ पिंडपितृयज्ञाधिकारी ॥ सच कारिकायां ॥ एकाग्निरपि कुर्वत पितृय
ज्ञं स उच्यते इति ॥ अपि तु द्वेन बहून्नुक्तपिंडपितृयज्ञमयमेकाग्निरपि कुर्वीत इति सूचितः ॥ स द्विविधः मृतपितृकोजी
वत्पितृकश्चेति ॥ तत्राद्यो द्विविधः ॥ मृतपित्रादि त्रिको जीवत्पितामहप्रपितामहान्यतर इति ॥ द्वितीयोपि द्विविधः ॥ जीव

श्रीराम
२९

त्पित्रादि त्रिको मृतपितामहप्रपितामहश्चेति ॥ अथ देवः ॥ स द्विविधः ॥ आहिग्न्यनाहिताग्निमेवात ॥ तथा च स्मर्यते ॥ आहिता ता
ग्नेः पिंडपितृयज्ञः स्यादक्षिणाग्निके ॥ अनाहिताग्नेर्गृह्याग्नेनाभवेदिति विनिर्णय इति ॥ अथ कालः ॥ स द्विविधः ॥ विधिकालः
प्रयोगकालश्चेति ॥ तत्राद्यः सूत्रे ॥ अमावास्यायामिति ॥ अमावास्यायां दृष्टादृष्टप्रतिपत्तिसंधिपरः ॥ सयस्यातस्यातिथौ कार्य
मित्यर्थः ॥ तथा च माधवीय ॥ यत्सर्वप्रतिपत्तिसंधिस्तदिनं पितृयज्ञकं ॥ बोधायनमते तत्तु दृष्टातिनसमाचरेदिति ॥ खंडोपर्व
णि तु विशेषो हेमादौ ॥ मुहूर्तमप्यमावास्याप्रतिपद्यपि चेद्भवेत् ॥ पिंडयज्ञस्तदा कुर्यात्पर्वणोपर्ववदिति ॥ तत्रापि विशेषो
गृह्यसारे ॥ न्यूनादृष्टः प्रतिपदि घटिकातो यदा भवेत् ॥ तदा पवसं पृथग्दिने पिंडयज्ञं समाचरेत् ॥ तथा च नारायणवृत्ते ॥ अहो
रात्रिसंधौ पर्वप्रतिपत्तिसंधौ पवसं पृथग्दिने ॥ अहोरात्रिसंधिकालः पूर्वापरघटीद्वयात्मकः ॥ तदुक्तं ज्यातिः शास्त्रे ॥ अ
होरात्रातिथितारायोगानां करणस्य च ॥ आदावंत शः संधिकाल उदाहृत इति ॥ न च तस्या अपराह्णरूपकर्मव्यापित्वाभावा
त्कथं तत्रानुष्ठानमिति वाच्यं ॥ पूर्वदिने कर्मकालव्याप्तिसत्त्वपि च दृष्टानसंभवेन पिंडपितृयज्ञानुक्तत्वात् ॥ अत एवाक्रम
पस्तवेन ॥ यदहश्चंद्रमसं न पश्यति तदहः पिंडपितृयज्ञं कुरुत इति ॥ अथ च दृष्टाननिषेधश्चतुर्दश्याध्वक्षयगतामावा
स्याभिन्नपरः ॥ तस्मिन्दिने प्रतिपत्तिसंधि संपादय्य प्राबल्यादिति ॥ अथ मलमासपिकार्यः ॥ पिंडयज्ञस्तदा विधिकं च नित्यं आहु
तथैव च ॥ प्रतिवासरदानं च मासेऽपि स्यान्मलं म्लुच्यति मास्योक्तेरिति ॥ अथ प्रयोगकालः ॥ सच सूत्रेऽपराह इति ॥ अ

पराहस्तु देधाभक्तदिनद्वितीयभागस्त्रेधाभक्तदिनतृतीयभागोयद्वापंचधाभक्तदिनचतुर्थोऽंशः ॥ अपराह्णकालासंभवेअ
नुकल्पकालमाहापस्तवः ॥ अधिरक्षसूर्यवेति ॥ अधिरक्षसूर्यकालस्तु ॥ यदासूर्यरश्मयः श्रुवंसत्कावृक्षानराहति सूरतिरुपाच
र्याः ॥ यदासूर्यरश्मयवृक्षं वनिष्ठति न श्रुवंसत्कावृक्षानराहति सूरतिरुपाच ॥ यदासूर्यवृक्षमारोहति स इत्यपरे ॥ तथा वचोऽपमने
सूर्यास्तमयसमयोभवति ॥ चंद्रचूडमेतसूर्योदयोपरितनसमयः ॥ अपरमेतमध्याह्नसमयोभवतीतिभावः ॥ युक्तत्वेपर
मेवेतिभाति ॥ तथाशब्दव्युत्पत्तिमुपेदायतोव्यवस्थालेयेति ॥ अथपिउपितयज्ञागर्भनोकरणेऽग्निनिर्णयते ॥ तत्राहिताग्नि
ईक्षिणाग्निः ॥ अनाहिताग्नेस्तुकेचित् ॥ एवमनाहिताग्निनित्येअपयित्वातिप्रणीयजुहुयादितिस्तत्रस्यनित्येनोचरु
अपणंकृत्वातिप्रणयनंकृत्वा नित्य एवहोमंकुर्यादित्यर्थोत् ॥ यातुधानाः यत्नायंतिप्रणीतोर्व्यस्यदर्शनात् ॥ तस्मादतिप्रणी
तेतिसंज्ञास्यादुत्सुकस्यत्वितिअतिप्रणीतस्यादृष्टार्थत्वोक्तोः ॥ नित्य एवापसव्येनहुत्वाग्नयाहुतिद्वयमितिशाकलोक्तेष्वे
पासनाग्निरवेत्पाहः ॥ अन्येतु ॥ अस्मैवस्तत्रस्यअर्थप्राप्तस्यहोमस्यातिप्रणयनानंतरंजुहुयादितिपुनर्विधानसामर्थ्या
दिति ॥ प्रणयनहोमार्थकत्वात्साकमेधीयपितयज्ञेऽतिप्रणयनहोमस्यदृष्टत्वादृष्टेसत्यदृष्टकल्पनाया अन्याय्यत्वात् ॥ गृ
ह्यपरिशिष्टकारिकोक्तेऽत्यातिप्रणीताग्निरवेत्पाहः ॥ सायमेवविहितएवानाहिताग्नेरोपासनेअपणाधर्महोमश्चातिप्रणी
तेवाजुहुयादित्यापस्तवोक्तेर्विकल्परत्यपरे ॥ यथासंप्रदत्ततोव्यवस्थालेया ॥ वयंतुगृह्यपरिशिष्टकारानुसारिण इति

श्रीराम
२२

युः ॥ तानिर्विधोस्पृष्टीकृतान्यन्यानिचक्रपिछंदोदेवतविद्भ्योऽज्ञेयानि ॥ ततोयजमानः संस्कारेनस्वादुव्यंजनयुक्तेनगृहसिद्धेनेनब्राह्मणान्मो
जयित्वास्वस्त्ययनवाचयेदिति ॥ अथरात्राहणादितिप्रयोगस्तु ॥ इदं कर्ममुक्त्वाकार्यमितिकेचित् ॥ अग्निसंरक्षणांतमुपवासीभूत्वाथशु
क्लाशयीतेतिप्रयोगस्तुपवित्रप्राप्त्यांतसेवेषामुपवास्ततोभोजनयजमानपत्न्योः परेह्निब्राह्मणभोजनविधानात् ॥ तावत्पूर्वतमुप
वास्तइत्यपरे ॥ यथाचारयथाशक्त्यनुष्ठेयमिति ॥ इति संस्कारस्तनमात्मायां प्रत्यवरोहणसंस्कारः ॥ ॥ अथचैत्रीकर्म ॥ तत्रशूलगवा
रव्यं ॥ तन्नगृह्यं ॥ अथशूलगवः शरादिवसंतेवेत्यादि ॥ सचयद्यपिदेवसंस्थित्वेननिरूपणीयस्तथापितत्रपशुकल्पस्याक्तत्वेनतस्यक
लोविद्विष्टत्वादत्रननिरूपितः ॥ यद्वातत्स्थानेनीलवृषोत्सर्जनंकुर्यात् ॥ तच्चोर्ध्वदेहिकसंस्कारनिरूपणेनिरूपयिष्यते ॥ ॥
इतिश्रीमद्विद्वन्महोपाध्यायभट्टलिङ्गेश्वरात्मजभट्टनागेश्वरावरचिनायां संस्कारस्तनमात्मायां देवपाकसंस्थासंस्कारः ॥ ॥
अथक्रमप्राप्तपिअपाकयत्तसंस्थानिरूप्यते ॥ तत्रपिअतश्चरणसंग्रहः ॥ मत्तंपितरमुद्दिश्ययत्कर्मक्रियेतसुतेः ॥ तसिअमितिसं
प्रोक्तेपिअकर्मविचक्षणेति ॥ पितरमितिमात्राद्युपलक्षणं ॥ पिअश्राद्धमित्यर्थः ॥ श्राद्धलक्षणमाहमरीचिः ॥ प्रेतंपितृश्र
त्यसंमतस्मृत्यनुसारिणसकृद्वर्णभेदसहितनिरूपितं ॥ अस्माभिरपि श्राद्धपरिभाषायां यथाभतिप्रपन्नं ॥ प्रकृततुगृह्यप
रिशिष्टेक्तश्राद्धानां पिअसंस्थानेनशिष्टपरिगृह्यतत्त्वानुसारिणतानिप्रतिपाद्यते ॥ तानिचगृह्यं ॥ अथातःपार्वणिश्रा

तेष

संकल्यादिपात्रोत्तर्जनात्मकः ॥ तत्र विशेषः ॥ होमंते सर्वान्तिंजान्नुहयात् ॥ सर्वदुर्गं सर्वजीवनं रतिस्मृतौ ॥ सर्वेपिंउस्तु होतव्या यदा जीवन्ति ते त्रय उ
ति पारिजाते भगवदुक्ते ॥ तेषां त्रयं त्रयं ॥ यत्तु ॥ अपि जीवांत आत्रिभ्य इति पूर्वोक्तं गोतममतीत्य जीवतस्त्री नति कस्य परेभ्यः प्रतेभ्यस्त्रिभ्यः पिंउ
निष्पत्तीयादिति ॥ तन्न ॥ नेरेभ्य इति सूत्रे पूर्वोक्तं हेतुगर्भ निषेधेति ॥ न जीवतं मतिदद्यादिति पूर्वोक्तं स्मृतेश्च ॥ शास्त्रांतर विशेषः ॥ त्रिषु जीवत्सो हो
मोते पितृयज्ञं समाचरेत् ॥ अथवा पितृयज्ञस्यैव नारभ इति स्मृत इति ॥ जीवसितात्वा होमोतमिति प्रथमपादे पाठः काचिदिति ॥ अत्र यथाचारं ज्ञेयं ॥
द्वितीयस्तु जुहुयाज्जीवैभ्य इति उक्तात्मकः तत्र ॥ यत्तु ॥ तस्मै तस्मै य एषां प्रेतास्युरिति गाणगारिः ॥ प्रत्यक्षमिदं न च येदिति तत्र पूर्वोक्तं मनुसंघेयमि
ति ॥ एतन्मतान्तर निराकरणं पिंउ पितृयज्ञे तद्व्यतिषिक्तं आदिव्रजे ॥ मतांतरेप्यासस्तु सपिंडीकरणप्रतिसावत्सरिक आहुतार्थ इति वृत्तिकृत
ति ॥ अथ पिंउ पितृयज्ञविध्यपयुक्तपरिभाषायाति कैः स्मर्यते ॥ पिंउ पितृयज्ञं तत्रैव न्वाधानेन चेष्यते ॥ रज्जुस्थाने पसव्ये कवच्छं च परिधीति
ते ॥ पात्राणि धूमश्चोद्वरमयः स्यात्तदसंभवे ॥ पालाशादिविकारोत्र संख्यापंचदशे बहिः ॥ न निर्वीपाज्यसंस्कारो बहिरासादनेने हि ॥ नाद्या
रोचक्षुषीने वने वस्त्रिष्टकदादिकं ॥ अष्टतार्थे तिलादर्भा अयुजश्च समूलकाः ॥ परिस्तत्यादिषु प्रोक्तास्त्रिभिर्दमैः पावित्र्यं ॥ आग्नेयामिमु
रवः कुर्यात्कर्मसंकल्पनादिकं ॥ अप्रदक्षिणतः कुर्यात्सरिसमूहनादिकं मिति ॥ अथविधिः ॥ तत्रैव सूत्रे ॥ एवमनादिताग्निना रत्ये प्रपयित्वे
ति गृह्येतापकं च ॥ अथाग्निं जुहोति यथोक्तं पुरस्तादिति ॥ पिंउ पितृयज्ञेन कल्पेन हत्वेति च ॥ पिंउ पितृयज्ञकल्पस्तु अभावात्प्रायश्चित्तपराहेपि
उपितृयज्ञ इति श्रौतसूत्रेति ॥ तथाच कारिका ॥ अथदक्षिणोत्तराहोतु प्रज्वाल्योपासनं ततः ॥ प्राग्दक्षिणाश्वे के दमैः परिस्तीर्य हवि
र्भुजः ॥ कर्मसाधनमंत्रेण सर्वप्राग्दक्षिणामुत्तमः ॥ दर्शनास्तीर्य वायव्यामैशान्या वाहविर्भुजः ॥ स्थातव्यं चैकैकमासाय स्थालीमूर्ध्नि

इत्यत्र ५

श्रीराम
२३

३ गृह्य

प्रगृह्य च ॥ स्थातव्यादि द्वादशकं श्रौतकारिकया ॥ चरुस्थाली रत्नं स्पेसालूरवलानि मुसलं तथा ॥ स्तुवोभ्रवाकक्षाजिने सकृदाग्निं नमिधमं
मेष्टुणं च कमंडलुरिति पात्राणि द्वादश ॥ अनुक्रमत्प्रयुज्यानि पितृयज्ञमनीषिभिरिति ॥ इहस्तु परिभाषायामुक्तः ॥ ततः कारिका ॥ ब्रीहिम
धकटं वल्लं दक्षिणायामवस्थितं ॥ आरुह्य ब्रीहिभिः पूर्णस्थाली रत्नं निक्षेप्य च ॥ शकटारोहणं चैव भवेद्दक्षिणभागतः ॥ शूर्पस्था छक्रे प्रास्य
कृत्वा जिने उल्लूरवले ॥ कृत्वा जिनास्तरेण विरोधमाहापस्तबः ॥ प्रत्यगुदग्रीवे कृत्वा जिने उल्लूरवले प्रतिष्ठिते दक्षिणा प्राचीतिष्ठती पत्य
वहेति परापावमविवेकः ॥ सकृत्सुलीकरोति दक्षिणाग्नें जीवतं उल्लूरवले ॥ अपयतीति ॥ अत्राविरुद्धं ग्राह्यं ॥ ततः कारिका चरुस्थाल्य
स्थितान् ब्रीहिनूवहत्यादधुस्ततः ॥ सकृत्सुलीकृतानत्र सकृत्प्रक्षाल्य तं उल्लूरवले ॥ अपयित्वोल्मुकं नीत्वा ये सप्तत्यानली दिशः ॥ अति
प्रणीता घोमिस्तं परिस्तीर्य पूर्ववत् ॥ अर्वागस्मात्क्षिरेव तस्मै न लेखामपहतो इति ॥ यत्तु ॥ उल्लूरवेन विशेषमाह प्रयोगपात्रिजाते हेमादिः
खंडनमेहनं चैव तथैवोल्मुकेन तथा ॥ सकृदवपितृणां स्याद्देवानां तद्विरुच्यत इति उक्ता सत्यान्तराभ्यां पाणिभ्यां कुर्यादुल्लूरवेने हि
जः ॥ प्रघर्षणं ततः कुर्याच्छाडकर्मण्यत इति ॥ प्रघर्षणं भूधर्षणं ॥ एतच्छारवानरविषयं ॥ दक्षिणं प्रतीयादनादिश इति सूत्रादि
तिवृत्तिकृत ॥ ततः अग्न्युक्ष्यतामवस्तीर्य सकृदाग्निं न बहिषा ॥ अनुसूतं विलीनाज्यध्रुवायासिच्यत धुना ॥ उत्सृतं न वनीत वाः सा
खदक्षिणा तो ध्रुवा ॥ अग्निं घर्ष्य चरुध्रुवेणोदगुद्वा स्य पश्चिमे ॥ आसाद्य चान्दनादीनि दक्षिणस्याहविर्भुजः ॥ अंजनादीनि
चरुानकथि ॥ अंजनाभ्यं जने चोभकारिपुत्रोपबहृण ॥ वासादशामुतोपीरुक्ता वा दक्षिणतो न्यसतु ॥ ततस्तत्रैव प्राचीनावीती
कृत्वा यामिसं च दशात्मकं दध्मे निदध्यात् ज्वलनं तुष्ठीमेव समाहितः ॥ ततो वदानधर्मेण गृहीत्वामेष्टुणं चरु ॥ सोमायैत्यादि

त्रेण नमो नैनाहतिः पुनः ॥ एकां हुत्वा नयेकं व्यवहृत्य वाहनायेत्युपक्रमं ॥ मंत्रं नमो तमुच्चार्य द्वितीयाभाहतिं ततः ॥ आचरेन्मेष्टणे नैव यदिवामंत्रं
 यद्वयं ॥ स्वाहाकारो तमुक्त्वा कृत्वा क्रमेण जुहुयाच्चरुः ॥ स्वाहाकारेण होमे तु भवेद्यज्ञोपवीतवान् ॥ तत्र प्रागनयेत् हुत्वा पश्चात् सोमाय हव्य
 तौ ॥ अग्नौ यत्तापवीत्यवप्रक्षिपन्मेष्टणं ततः ॥ इति ॥ तत्र विशेषः शाकलीये ॥ मेष्टणं प्रहेरन्धुं अं नमो तिष्ठन् हुताशनमिति ॥ ततः हु
 त्वा चरोरन्तं क्वचिदुधस्य साजेन ॥ तेन पिंडं त्रयं कृत्वा पितृभ्यो निर्वयेत्कृत्वा ॥ तत्र प्रथममासित्वा पूर्वदक्षिणे दिशि सुरवः ॥ स्फ्यो
 नो लिखितलेखायां मादिमध्यात् देवातः ॥ शुद्धतापितरः पूर्वमंत्रत्रयमनुकृत्वा ॥ उच्चार्य सलिलं किंचिन्निषिच्य पितृतीर्थतः
 ततः कर्तव्यं कारिकावत्तोष्यादि आहो ॥ तेषु स्थानेषु पित्रादेः पिंडान् दद्याद्यथाक्रमं ॥ कारिकायां विशेषः ॥ तत्र पिंडं त्रयं दद्यात्परा
 चीनेन पाणिना ॥ पित्रादि त्रिभ्यो तैस्तु विष्णवे चैति मंत्रतः ॥ नामानि चेन्न जानीयात् तैस्तथा दिवेदेकमात्रं ॥ स्वाहातेनोक्तं मंत्रं पाणि
 ओजीवाय हव्यतः ॥ निष्कृतान् त्रयं पितर इति ताननुमंत्र्यतु ॥ आपिंडदानात् उपवीती भुत्वा च मय्यप्राचीना वीती पिंडाननुमंत्रयेदिति ॥ का
 रिकाविवरणेन च न परिभाषायां ज्ञेयं ॥ मनुस्तु अनुमंत्रणानंतरमाचमनामेत्याह ॥ आचम्योदकं परावत्येनियम्य चक्षुः श्रोत्रं
 शनैरेति ॥ अनुमंत्रणे विशेषमाह भगवान् ॥ अथेषामत्र पितर इत्याद्येनानुमंत्रणं ॥ मंत्रेण बुद्ध्या सिंडानां त्रयाणां तत्रतः
 सकृत् ॥ ततः सव्येन पार्श्वेण व्याहृत्योदुःमुखो भवेत् ॥ नियम्य वायुमासित्वा किंचित्कालं यथा बलं ॥ अत्र विशेषः क
 ल्पलतायां ॥ यावेदोच्चरेन्मंत्रं तावत्स्याणां निरोधयेत् ॥ इति ॥ ततः सो नैव पार्श्वेण पर्यावर्त्य पुनः पितृन् ॥ अमीमद

श्रीराम

२४

२ त कर्म

अथविधिः सद्भिर्विधः ॥ मृतपितृकुजीवसितकर्मदात् ॥ मृतपितृको द्विविधः ॥ मृतपित्रादि त्रिको जीवसितामहप्रपितामहान्यतरश्चेति ॥ त
 त्राद्यः ॥ कर्मसंकल्पादि पात्रोत्सर्जनं त्रिकं ॥ द्वितीयो पितृत्वेव ॥ तत्र पिंडदाने विशेषः ॥ मृतपिंडं निष्कृत्वा जीवपिंडं निष्कृत्य मंत्रेण स्वाहा
 कारो नैव यत्तापवीत्यवप्रक्षिपन्मेष्टणं ततः ॥ उपायविशेषो जीवमृतानामित्यधिकृत्य जुहुयाज्जीवेभ्य इति सूत्रेः ॥ जीवेभ्यो जुहुयात्सिंडान् मृतेभ्यो
 भुवि निक्षिपेत् ॥ होमोपवीतीत्यात्स्वाहा ततः परमिति पारिजाते भगवदुक्तेः ॥ यत्तु ॥ तस्मै तस्मै य एषां प्रेतास्युरिति गाणगारिः
 प्रत्यक्षमिति न चैवेदिति त्रिकमध्ये मृतस्य पिंडदानं जीवतामर्चनमिति ॥ तन्न ॥ अनधिकारादिति सर्वमतदूषकं हेतुसूत्रमधिकृत्य
 न प्रत्यक्षमिति निषेधोक्तेः ॥ स्वाहाकारोक्तं मंत्रेण पिंडो जीवाय हव्यतामिति कारिकायां विशेषोक्तेः ॥ यदपि सर्वेभ्य एव निष्कृतादि तितो
 त्वलिः क्रियागुणात्वादिति ॥ त्रिकमध्ये जीवते प्रेताय च पिंडदानमिति ॥ केचित्तु सर्वेभ्य इत्यत्र प्रेतेभ्य एवेति प्रपञ्च त्रिकात्तर्गतं प्रेताय एव
 पिंडदानमिति वदन्ति च ॥ तद्वयमपि न ॥ न जीवोभ्योऽपिणीयादिति सूत्रे पूर्वोक्तं हेतुगर्भकं निषेधोक्तेः ॥ प्रत्यक्षमर्चनं न्यादेति विद्धं मनु
 ब्रवीत् ॥ प्रत्यक्षमर्चनं न्यादेः पिंडं निर्वपणं चापि महापातकं संमितमिति पारिजाते भविष्योक्तेः ॥ यदपि ॥ अपि जीवात् आ
 भ्यः प्रेतेभ्य एव निष्कृतादि तितो ॥ क्रियावर्थं कारितेन त्रापित्रा न जीवादि जीवमभ्यमपि गृहीत्वा जीवतमतिक्रम्य प्रे
 तं स्निह्य एव पिंडान् निष्कृतादि तितो ॥ अत्रापि प्रेतेभ्य इति स्थाने सर्वेभ्य इति प्रतिपद्य त्रिकात्तर्गतेभ्यः सर्वेभ्यः पिंडदानमिति केचि
 त्ब्रूवन्ति ॥ तदुभयमपि न ॥ न जीवात्तर्हितेभ्य इति सूत्रे प्रागुक्तं हेतुगर्भविशेषोक्तेः ॥ न जीवतमिति दद्यात् ॥ सिंडं प्रेतेभ्य एव चैति
 प्रयोगपारिजातं धृतं स्मृतं चेति ॥ अथ जीवसितको द्विविधः ॥ जीवसित्रादि त्रिको मृतपितामहप्रपितामहान्यतरकश्चेति ॥ तत्राद्यः ॥

ततः सकृदाग्निनिविद्योममाहापस्तवः ॥ अग्नौ प्रहरणं कुर्यात्सकृदाग्निन्नबहिषः ॥ यद्वागवादिपशवे दद्याद्यद्वापुनिष्ठे पशवे दिति
एतच्छास्त्रं तस्मिन्निविद्योममाहापस्तवः ॥ अविहृत्त्वात्सर्वपरमित्यन्ये ॥ ततः कर्तव्यमाह शाकलः ॥ गृह्यस्याग्नेः पृथग् नोत्तं चातिप्रणीतं संज्ञकं ॥ पुनः
संयोजयेन्नित्ये निवेत्ते आहुकर्मणि ॥ उद्दीप्य स्वत्यने ग्निनो पृथग् उद्दीप्य समिध्य च ॥ सायं होमो भवेत्तत्र समिधो वा प्रतप्य च ॥ स्वस्ति आहुतिस्तु
त्वानमस्कुर्याद्भुताशनं ॥ कर्म रोधं समाप्याथ पुंजीयाच्च यथाविधि इति ॥ एतदकरणं पराशरमाधवीये कात्यायनः ॥ पितृयज्ञात्पुत्रैर्वैश्वदेवात्
येषि च ॥ माजने पतितान्नस्य च रुवे श्वानरो भवेदिति ॥ एतस्य संस्था तर्गतत्वेन प्राथम्ये प्रातः वृद्धि आहुतिर्षष्ठस्तु ॥ नाष्टकासु भवेद्द्विर्गन्त्रा
द्दे आहुमाचरेदिति वृद्धि आहु प्रकरणे मिहित इति ॥ **अथ यजमानः** ॥ पितृयज्ञे पितृयज्ञे पितृयज्ञे पराह्णकाले सपत्नीकः शुचिराचातः पवि
त्रपाणि रोषासनाग्ने विहृत्य प्राणायामादि देवाकाल कीर्तनात् श्रीप० मः पितृयज्ञार्थे नित्यविधिस्तु पितृयज्ञे न्यस्य इति संकल्प्याग्नेया
भिमुखः **सतस्य मेतत्कुर्यात्कुर्यात्** ॥ सतितं कुर्यादित्याचारः ॥ तत आग्नेयाग्नौ के स्त्रिभिर्दक्षैर्ग्निरपरिस्तीर्य ग्नेरीशान्या वायव्या वाग्नेयाग्ने
कान्दभी नास्तीर्य तेषु च रुस्थाली निधाय राकटस्थी हीमि शूर्पस्पय मुत्तूरवल मुसलं स्तुवं ध्रुवां कृष्णाजिनं सकृदाग्निन्नमो दुंबरं तदभावे पलाश
दिमं वा पंचदश दारुकमिधं मे क्षुण्णं सोदकं कर्म उलुं चेति द्वादश पात्राण्ये के कुरा आसादयेत् ॥ तत्र बिलं वतिन्यग्बिलान्यासादयेत् ॥ ततो ग्नेर्दक्षि
णतो ब्रीहिमष्टकं वस्थितं तदक्षिणत आरुह्य शूर्पं च रुस्थाली निधाय राकटस्थी हीमि र्चयानि मार्जनं स्यात्तथा पूर्णां कृत्वा च रुस्थां स्वपरि
मिताधिक ब्रीहीन् शूर्पं **परिवा स्य शूर्पस्थान् ब्रीहीन्** राकटस्थी हीमि पूर्णां च रुस्थाली मादाय राकटादव रुह्य वायव्यग्रीव कृष्णा ने जि
उत्तूरवलं कृत्वा तत्र च रुस्थाली स्थान् ब्रीहीन् विवेचमानाग्नेयाभिमुखो पत्नी सकृदवहृत्य सकृत्फलीकृता संतुलान्तं कृत्वा दद्यात्

श्रीराम
२५

त्या

ग्नौ पयेत् ॥ जीवतं उलमिव श्रपयेदिकेचित् ॥ तत ओसनाग्नेरेको लमुक मादाय ये स्तपाणि प्रतिमुं ० त ॥ इत्याग्नेयं दिशि शुद्धे प्रणयेत् ॥ एषो
ति प्रणीतो ग्निरः ॥ तत एतमग्निं गृह्याग्निं वत् ॥ परिस्तीर्य तस्य पश्चादक्षिणपाणिना पृहता इत्येक यत्नेन सस्ये नाग्नेयापवर्गं मेकाले रवातिरिव
त्वा तां कर्म उलुं केन प्रोक्ष्य समूले नाम्नेन वा सकृदाग्निन्नबहिषा च्य विलीन माज्यमनुत्पत्तेन वनीतवोत्पत्तेन पात्रांतरं कृत्वा तेन पात्रेणाधु
वायामासि च्योति प्रणीताग्नेर्दक्षिणतो ध्रुवा मासाय्यं तद्रुवाज्यं स्तुवेणादाय च रुमभिर्चो योद्गुहा स्याग्नेः पश्चिमत आसाय दक्षिण आज
नां ज्यं जनक शिपू बर्हिणानि वा सो वस्त्रं देवां वोपांस्तुकां वा तद्रुपां छेदं वा सादयेत् ॥ ततः प्राचीनां भूत्वा पूर्वसादितमिधं मादाय तूलीमति प्रणी
ताग्ना वाधाय स्तुवेणाज्यमादाय मे क्षणमुपस्तीर्य मे क्षणेन दक्षिणपाणिना वा च रुस्थाली स्थं च रुमं ध्यमागं यथा प्रवरमादाय स्तुवेणाभिधा
र्य सोमाय पितृमते स्वधानम इति प्रथमं माहुतिं हुत्वा पुनस्तथैवावदायाग्नेये कल्पवाहनाय स्वधानम इति द्वितीयं माहुतिं जुहुयात् ॥ उभयं प
क्षेपि यज्ञोपवीती मे क्षणं युज्री कल्पतूली मग्नेो प्रहरेत् ॥ ततो हुतावशिष्टं च रुस्थाली स्थं च रुपात्रांतरे उधृत्य साज्यं न तेनोन्नेन पिउं न्य
कृत्वा सकृदाग्निनास्ततस्स्य कृतं लेखापश्चिमत आग्नेयाभिमुखो उपविश्य तलेखाया मादिमध्यांतस्थानेषु शुद्धं तापितरः शुद्धं तापि
तरः शुद्धं तापितामहाः शुद्धं तापितामहा इत्यनुक्रमेण दक्षिणपाणिना पितृतीर्थं तं कर्म उलुं केन निषिध्य तेषु स्थानेषु उज्जानपाणिना पि
तृतीर्थेन एतत्ते सोमे च त्वामत्रानु इति पत्रे पितृमहाय प्रपितामहाय चानुक्रमेण एकं पिउं मिति पिउं त्रयं दद्यात् ॥ अत्र सर्वत्र दाने पितृती
र्थं ॥ असाविति स्थाने संबध्यते पित्रादिना प्रगृह्यीयात् ॥ संबध्य गोत्र रूपं युक्तं नाम गृह्यीयादिति सांप्रदायिकाः ॥ पित्रादिना मानि
न जायन्ती तदा एतत्ते साविति मंत्रे असौ स्थाने ततपितामह प्रपितामह इत्यान्पूर्ववद्देत् ॥ यदि पित्रादित्रयो जीवेयुस्तदा अत्रैष च

रो

राती

रुणापूर्वेत्काहुतिद्वयं हुत्वा पिंडपितृयज्ञं विरेमेत् ॥ यद्वा पिंडपितृयज्ञं नारमेत् ॥ यदि पितृमृतः पितामहः प्रपितामहो वा जीवे तदा मृतं तावपि उनिदणीयं जीवतः ॥ पिंडनिपणामंत्रेण स्वाहाकारेण नातिप्रणीता ग्नौ जुहुयात् ॥ यदा पितरि जीवति पितामहः प्रपितामहो वा मृतस्तदा होमं ते विरेमणं ॥ यद्वा मृता यपि उदानं जीवतः पिंडहोम इति ॥ होमं तं विरेमणे प्यग्न्युपस्थानं कुर्यान्न पिंडकृत्यं ॥ पिंडनिपणामंत्रेण उपवीत्या चम्य प्राचीना वीतीकृत्या अत्र पितरो मादयध्वमिति निष्पत्ता न्यिडा न्न कदनुमंत्रस्ये तपाश्चैवापरावृत्त्योददुःमुखं प्रकृत्या यथा बलं प्राणानाथम्यते नैव पार्श्वेण पिंडाभिमुखं मणिपर्यावृत्य अमीमदंतपिंतेति पुनस्ताननुमंत्रयेत् ॥ प्राणानि रोधनमेतन्मंत्रजपात् ॥ ततः पिंडशिष्टचरोः शेषमवदाया वध्राय त्पक्वाहस्तं पात्रे प्रक्षाल्य पूर्ववच्छ्रुता मिति मंत्रैः पिंडोपरि जलं निषिंचेत् ॥ ततः पात्रप्रक्षालनोदकेन पिंडावने जने कृत्वा पिंडपात्रमधोमुखं कुर्यात् ॥ ततः पिंडेषु क्रमेणासावंश्चेति दर्शेणोजनं दद्यात् ॥ अत्रापि च पूर्ववत् पित्रादिनाम गृहीयात् ॥ एवमप्येवेति दर्शेणाभ्यजनं दद्यात् ॥ ततः एतद्दः पितरः ० ध्वं इति मंत्रेण प्रतिपिंडं वा सो दद्यात् ॥ तदभौवे स्वतवस्त्रस्य प्रातः सागतं दभौवे मेघलोमस्तत्र वा सो र्थं दद्यात् ॥ वस्त्रस्तत्र छेदयेत् किंचिद्वत् ॥ स्वस्य पंचाशद्वर्षाध्वं प्रकोष्ठगतं लोमवा सो र्थं दद्यात् ॥ ततः पिंडस्य पितृनां धादिभिः संपूज्याथै नान् ॥ नमो वः पितर इति मंत्रेणानामं न्वाहु वामहस्तं चैव न चोपस्थाय परेतनं स्तनं पितरं ० यच्छतस्त्युर्ध्वं तान्निडा न्दक्षिणां दिशं प्रत्युद्गास्य ननु ब्रजेत् ॥ ततः ओपासनाग्निं प्रत्येत्य ॥ अग्ने तप ध्याम्य ० हे रिति मंत्रेणोपस्थाय यदंतरिक्षमिति मंत्रेणार्हपत्यपदलोपं कृत्वा तेन मंत्रेणोपासनाग्निं मुपास्थापयेत् ॥ केचित्तु

श्रीराम
२६

तेत्याद्येन मंत्रेणाप्यनुमंत्रयताम् ॥ पिंडशिष्टचरोः किंचिदाशयाधाय तयजेत् ॥ प्रक्षाल्य हस्तं मुधंता मिलाधेरे व पूर्ववत् ॥ हस्तप्रक्षालनं पिंडपात्र इति कारिका विवरणे ॥ मंत्रेण पिंडेषु पानीयं त्रिः विचक्षितं तीर्थतः ॥ ततः कर्तव्यं कारिका हतो व्याप्र आह ॥ अदि प्रक्षाल्य तत्पिच्यं प्रति पिंडं तु पूर्ववत् ॥ कृत्वा वने जने कुर्यात् पिंडपात्रमधोमुखं मिति ॥ एतच्छास्त्रांतरविषयमिति केचित् ॥ गुणसंहारन्यायेनांगीकर्तव्यमिति शिष्टाः ॥ ततो भगवान् ॥ पिंडेषु ते पुते लं च दद्याद्दर्शेण तत्र तु ॥ पित्रादिनामान्त्रा ह्वास्तं बुध्यंता न्यतः परे ॥ अम्येवेति वदने लं दद्याद्दर्शे रनुक्रमात् ॥ यथा महादेव शर्मन्तम्येवेति तथोजने ॥ अस्वेति वदन् दद्याद्दर्शेण पितृतीर्थतः ॥ एतद्दः पितरो वा स रस्यायामंत्रमीरयेत् ॥ दद्यात् पिंडेषु वस्त्रांतस्त्रछेदमथापि वा ॥ गुणसंज्ञैकत्राकलं दर्शेण पितृतीर्थतः ॥ अत्र विशेषस्तत्परे ॥ दद्यात्क्रमेण वासांसि स्थितवस्त्रस्य वा दंश ॥ उर्णास्तु कोवा पंचाशद्वर्षाध्वं रची यलोमचेति ॥ लोमविषयविशेषः शौनकीये ॥ दाता यदि तु पिंडानां पंचाशद्वर्षतो धिक् ॥ तदा त्मीय प्रकोष्ठस्थं लोमवा सो र्थं वावसेत् ॥ संग्रहे विशेषः ॥ दशां दत्वा यपिंडेषु गंधपुष्पैस्तथो र्चयेत् ॥ धूपे दीपे च नैवेद्ये विधिं संपूर्णं ताकत इति ॥ ततः अथैतां नुपतिष्ठत पितृन् पिंडानि वासिनः ॥ मंत्रेण नमो व इत्याद्ये र्मनो न्वेति तच्चेन च ॥ उद्गास्य रथपितृन् पिंडस्थानं कलानेपि ॥ उक्त्वा परेतनां च चाम्यादिभिरनुब्रजेत् ॥ अग्ने तमध्याम्य अग्न्यादक्षिणाग्निमनुब्रजेत् ॥ कारिकायां विशेषः ॥ यदंतरिक्षं त्येतां तत्स्थावजपद्वं ॥ गार्हपत्यपदस्य हलोपन्यायविदे विदुः ॥ वीरने दत्तमंत्रेण पिंडमादाय मध्यमं ॥ तं पिंडं प्राशयेत् सती माधत्तेत्यादि मंत्रतः ॥ अमुवाति प्रणीते गता वितरो प्राक्षिपेदथ ॥ ततः शौनकः ॥ यस्य वास्त्यन्तविद्वेषः स प्राशनीया दुष्मा विमो ॥ अचिकित्स्य महारोगमसौ वाक्मस्येदिमो रोगान्मुक्तिर्हति वीस्याद्भवेदन्यतरा गतिः ॥ उपयुक्ता वशिष्टानि पात्राणि द्वंद्वमुत्सृजेत् ॥ द्वंद्वतिरिक्तं भतं चेत्तत्तणेन सहोत्सृजेत् ॥

तत्तिष्ठेति ॥ अथ निरग्निकपार्वणश्राद्धं ॥ तच्च अव्यतिष्ठितमेव ॥ अग्न्यभावात् ॥ तदपि पिंडरहितमित्युक्तं षड्विंशन्मते ॥ अनग्निर्कोयदा
विप्रउत्सन्नाग्निस्तथेव च ॥ तथा वद्विषुसर्वसु संकल्पश्राद्धमाचरेत् ॥ संकल्पश्राद्धं माधवे ॥ पिंडहीनं तु यथा श्राद्धं संकल्पं तत्र च दत्तं
इति ॥ अथाधिकारी ॥ सह विधः ॥ प्रमीतपितृकाजीवत्सन्त्यस्तपतितान्यतरं कश्चेति ॥ तत्राद्यउक्तेहोमोदो ॥ श्राद्धप्रमीतपितृकः पुत्रः पार्वण्य पितृ
मान्वरेत् ॥ न जीवत्पितृकः कुर्यान्मातृश्राद्धं विनेतरदिति ॥ जीवत्पितृकनिषेधस्तु उक्तान्यपरः ॥ पितरौ ह्यजनकपालकपरः ॥ पुत्रश्चाप्यपि ओ
रसदकन्यतरपरो न त्वितरपुत्रपरः ॥ तेषां कुलोपुत्रनिषेधात् ॥ पुत्रविषये विशेषस्तत्रैव ॥ एतच्चानुपनीतोपि कुर्यात्सर्वेषु पूर्वसु ॥ श्राद्धसाधार
णं नाम सर्वकामफलप्रदं ॥ भार्याविरहितोऽप्यतत्प्रवासस्थोऽपि नित्यशः ॥ शूद्रोऽप्यमंत्रवत्कुर्याद्देनविधिना बुध इति ॥ अनुपनीत ओरस एव
तद्विषये निर्णयविशेषः ॥ श्राद्धपरिभाषायां अधिकारिनिर्णयेत्येव ॥ पुत्राभवे तु पत्नी कुर्यात् ॥ तस्याधिकारित्वं तत्रैव ज्ञेयं ॥ कर्तारि प्रवासस्थ
तत्पत्नी कुर्यात् ॥ तदुक्तं षष्ठीचंद्रोदये लघुहारीतीये ॥ अमावास्यादिनियतं प्रोषिते धर्मचारिणी ॥ पत्योऽनुकारेण निसमन्यनाप्य त्विगादि
नेति ॥ अमावास्यादिशुक्लादिशेन वार्षिकदीति शूलपाणिनिरिति ॥ द्वितीयाप्युक्तस्तत्रैव ॥ सन्यस्तो वापि पतितो यदि जीवत्पिता तदा ॥ पुत्रः कुर्या
त्तत्पितृभ्यः श्राद्धं वै पार्वणादिकमिति ॥ तथा च पराशरः ॥ विध्यमानेऽपि पित्र श्राद्धं स्याद्यद्युपस्थितं ॥ पितृवत्पितृपुत्रादेः श्राद्धं कुर्याद
संशयमिति ॥ श्राद्धोपस्थितो निमित्तान्याह स एव ॥ वद्धोतीर्थे च सन्यस्तो तत्रैव पतिसति ॥ यस्याएव पिता दद्यात्तस्योदद्यात्स्वयमुत इति ॥
सति विध्यमाने वद्विरात्मकर्तृका ॥ ननु पितृकर्तृका ॥ तीर्थयात्राकस्मिन् प्राप्ते तदा ह्यारुतया त्राप्तया ॥ सन्यासत्वं पतित्वे प्रसिद्धं ॥ इतोऽप्यो
विशेषो जीवत्पितृकाधिकारिनिर्णये ज्ञेयः ॥ यत्तु न जीवत्पितृकः कुर्यात् श्राद्धमग्निमते द्विजः ॥ एष्य एव पिता कुर्यात्तस्यैव कुवत्सग्निरिति

श्रीराम
२७

कः ॥ पितामेवैवमेव कुर्यात्जीवत्पितृसाग्निकः ॥ साग्निकोऽपि न कुर्वत्त जीवत्पितृप्रपितामह इति ॥ तच्छास्त्रांतरविषयमिति प्रयोगपरिज्ञाता
दय इति ॥ कर्त्रशक्तेः पराशरः ॥ श्राद्धदिकं यदा कर्तुं मशक्तश्च पितृयदि ॥ तदा पुत्रेण कर्तव्यमवश्यं पितुराजयेति ॥ कर्तुं न केनचित् निमित्तं
न परतंत्रत्वे तदा षष्ठीचंद्रोदये स्कांदे ॥ राजकार्यजि युक्तं स्वबंधनग्रहवर्तिनः ॥ व्यसनेषु च सक्तस्य श्राद्धं विप्रेण कारयेदिति ॥ अपेक्ष
कालोद्देश्याः श्राद्धपरिभाषायां ज्ञेयाः ॥ अथ दर्शश्राद्धात्मकपार्वणविधिः ॥ सह विधः ॥ आहिताग्न्यनाहिग्निभेदात् ॥ तत्र आहि
ताग्निककर्तव्यपार्वणश्राद्धविधिः ॥ सच गृह्यपरिशिष्टे ॥ आहिताग्निपार्वणे च पिंडपितृयज्ञकल्याणाभावादित्यादि ॥ तथा च पारिजा
ते भगवान् ॥ आहिताग्निस्तु तत्कार्यपार्वणं न दध्योच्यते ॥ निमंत्र्य पूर्ववद्विप्रान्पूर्वधुरपरेहनि ॥ तिलावकीर्णदेनाप्यविप्रान्पूर्वनि
मंत्रितान् ॥ सन्निधाप्यासेनैवेतान्मेकिकेषूपवेश्य च ॥ दध्मसि न प्रदानादिकं कृत्वा यथापुं ॥ दक्षिणाग्निं समिध्यास्मिन्मि
तयज्ञविधाय च ॥ अर्घ्यदानमुपक्रम्य ब्राह्मणानां यथाक्रमं ॥ आच्छादनप्रदानां तद्विधायानां हिताग्निवत् ॥ विप्राणां भोजनी
यान्नादन्नमुद्यत्किंचन ॥ घृतं न सितं तत्कृत्वा भक्षणं न विदाय च ॥ उपविष्टानां विप्राणां सर्वेषां निवपाणिषु ॥ विमन्य जु
हुयात्सर्वसोमायेत्यादिमंत्रतः ॥ पुनश्च भक्षणं नान्नमवदाय विमज्ज्य च ॥ जुहुयादग्नये कथं बाहनाय स्वधा नमः ॥ इत्यनेनो
पि मंत्रेण विप्राणामेव पाणिषु ॥ तत्राग्नौ करुणाभावात् विप्रानुज्ञापनं तथा ॥ प्रत्यनुज्ञापनमिति द्वितीयं न विवक्ष्यते ॥ तेषु पुनः
वत्स्वन्नमन्यदन्नं च भोजयेत् ॥ ततस्तत्तद्विप्रेषु मंत्राभिः श्रवणादिकं ॥ अनाहिताग्निवत्सर्वकर्मशेषसमापयेत् ॥ अत्र क

मणिपिंडं नादानेनेष्टं तिसूर्य इति ॥ विशेषस्त्वनाहिग्निं आहुवेव द्यत इति ॥ ॥ अथानाहिताग्निपार्वण आहुविधिः ॥ तत्र गृह
स्व ॥ अथातः पार्वणे आहु इत्यादि रवंडिका द्यत ॥ तथा च गृह स्व परिशिष्टे ॥ अथ आहुति तान्यथा वित्यादि रवंडिका वदं ॥ तथा
च भगवान् ॥ आहुस्य पार्वणस्यास्य प्रयोगस्तमुदीर्यते ॥ तत्रानाहितवह्नीनां पार्वणं पूर्वमुच्यत इति ॥ अत्रा आहु राक्षेन कर्म
संकल्पादि ब्रह्मार्पणांत कर्म लक्ष्यते ॥ तच्च गृह्णाग्निमती व्यतिषिक्तं भवतीति पूर्व प्रतिपादितं ॥ व्यतिषिक्तलक्षणयो प्रगल्भे
हयो विधिश्च विधिश्च सहानुष्ठानतंत्रविशेषो व्यतिषग इति ॥ ह्योः पिंड पितृयज्ञ आहुयो रित्यर्थः ॥ तदनुष्ठानक्रमस्तु गृह स्व परि
शिष्टे ॥ अहो पितृयज्ञो यावदिध्माधानादथ पार्वणं ब्राह्मणा पछो चाया छादनांत पुनः पितृयज्ञमेषणानु प्रहरणात् पुनः पार्वणम
तस्मिन्नादथो जयत्रेवं क्रमेण समापयेदिति ॥ शौनकेन तु एव तत्रोपविष्टानां सन्निधाने द्विजन्मनां ॥ औपासनाग्निं प्रज्वाल्य दर्भैः प्रा
गदक्षिणाग्रकैः ॥ परिस्तीर्य तत्रः पश्चात् प्रासादनपूर्वकं ॥ यत्तत्र दध्माधानांत पितृयज्ञः समीरितः ॥ तदनुष्ठानसकलमविस्मृत्य
यथाविधि ॥ ततः प्रदद्यात्सिद्धार्थं विप्रोप्योर्ध्वं यथाक्रममित्यासनोपवेशानंतरे पितृयज्ञारभ इत्याह ॥ कारिकाकारस्त ॥ कृत्वेध्म
धानपर्यंतं पितृयज्ञमथो द्विजान् ॥ तांस्तोता कृतपछो चानां तां नुपवेशयेदित्याह ॥ तद्विद्वद्व्यकारस्तु गृह स्व परिशिष्टानुसारेण वि
वरणं कृतवान् ॥ मम तु काले सापितानित्याद्या चानां नित्यं ते गृहोक्त भूतार्थकज्ञां रूपवत्तयेति वर्तमानार्थकज्ञां न च विप्रपादप्र
क्षालनानंतरे पितृयज्ञं तत्रारंभ इति भाति ॥ यथायुक्तमनुष्ठेयमिति ॥ अथ आहुदिनानुष्ठेयकर्मक्रमः ॥ पूर्वदिने अनुष्ठेयकृत्य

पार्वण

श्रीराम

२८

एतन्मंत्रस्य गार्हपत्यार्थत्वात् लोप इत्याह ॥ ततो वीरं मे दत्त पितर इति मंत्रेण मध्यपिंडं त्वाग्नेही आधात्तपि० सदिति मध्यमपिंडं पत्नी
प्राशयेत् ॥ ततो रोपिडावक्षुक्षिपत् ॥ अतिप्रणतिर्गोचनुहयात् ॥ गवेवारोग्यकामाय ब्राह्मणाय वा दद्यात् ॥ तत उपपुक्तावशिष्टपात्राणि
द्वंद्वं तत्संजन्तिरिक्तत्वेन सहेतुस्तेजः ॥ ततो धृतपवित्रं ग्रंथिं विस्त्रस्य शुद्धे रोक्षि स्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाहुयार्थं च वरान् ब्रा
ह्मणान्सेजयेत् ॥ नेदं दर्श आहुकरणं पक्ष इति ॥ ॥ अथ दर्श आहुतक पार्वणं ॥ तच्च त्रिविधं ॥ आहिताग्नि कर्तृकानाहिताग्नि कर्तृक विरगित
कर्तृक भेदात् ॥ तत्रायं स्वतंत्रमेव न पिंड पितृयज्ञं तत्र व्यतिषिक्तं ॥ तदाहिताग्निः पिंड पितृयज्ञं कृत्वा कोटीति गृह स्व परिशिष्टे पृथगनुष्ठानवि
धानात् ॥ तत्कर्तृक पिंड पितृयज्ञं दर्श आहुयोर्भिन्नं न कर्त्तव्यं ॥ न चाहिताग्नि कर्तृक पार्वण आहुस्य व्यतिषिक्तत्वाभावे अन्वष्टक्यं च
पूर्वेषु भीतिमास्यथ पार्वणं ॥ चतुर्थेऽग्निहोमस्यासिंज आग्निं समीपत इति कारिका विरोध इति वाच्यं ॥ तस्यानाहिताग्निपरत्वात् ॥ न च च
माहिताग्नेरन्वष्टक्यादिषु व्यतिषेणो न स्यादिति वाच्यं ॥ पिंड पितृयज्ञं कृत्ये न हत्वेति विशेषविधानात् ॥ न चात्राप्यथाग्नेर्जुहोति यथो
क्तं पुरस्तादिति विशेषविधानमस्तीति वाच्यं ॥ अस्य नुज्ञाया पाणिष्वेत्युत्तरस्तत्रेण पूर्वसूत्रस्य संभवाभिप्रायार्थकत्वात् ॥ न चाना
हिताग्नेः रवं उपवर्णीवा हिताग्नेररवं उपवर्णीव्येत्युत्तरस्तत्रेण पूर्वसूत्रस्य संभवाभिप्रायार्थकत्वात् ॥ न चाना
हुद्वयस्यैक दिन निषिद्धत्वात् ॥ न च रवं उपवर्णीव्यतिषिक्तस्यादिति वाच्यं ॥ कृतहान्य कृताभ्यागम प्रसंगादिति ॥ प्रयोगपारिजा
कारत्वा हिताग्नेरपि पार्वण आहु व्यतिषिक्तमेवेत्याह ॥ तथ्याचारजेय ॥ विशेषस्तु नुज्ञांतस्ते ज्ञेय इति ॥ अथानाहिताग्नि कर्तृक पार्वण आहु
तत्राख्य उपवर्णीवा व्यतिषिक्तमेव ॥ अनाहिताग्नि सदि तरेण व्यतिषिज्यत इति ॥ गृह स्व परिशिष्टे ॥ तत्रारं उपवर्णीव्युद्दर्श आहुतवनपिंड पितृयज्ञः ॥ तेनैव

३

२९ ॥ ३॥

३३

जान् ॥ श्राद्धपुत्रणे स्पेष्ठा प्रक्रिया चरितावधेरिति । पित्रादेर्वित्यादि शब्देन पित्रादयस्त्रयः सपत्नीकामातामहादित्यः सपत्नीकाश्च ग्राह्याः
हरेर्नित्ययुगादेवेति वस्वमाणपरिभाषा केशातातपवचनात् ॥ यदि त्रिषु कश्चित्संन्यासी स ब्रह्मी भूत इति विशेषणमयः ॥ यः पतितः तस्य
नैषि सुमेति वदेत् ॥ तस्य मितश्चाद्विनिरूपणे प्रतिपाद्यते ॥ ततश्चात्रिः ॥ भवद्भिः श्राद्धकार्येणः संपाद्यं च प्रसीदय ॥ विज्ञाप्य नियतो विप्रः
कृतं चैव पुपुनैः जैः ॥ सर्वायासविनिमुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ भवितव्यं भवद्भिर्न शोभते श्राद्धकर्मणि ॥ एवं निमज्जनि यमान्
श्रावयेत् सैतकबुधः ॥ अक्रोधनेः शोचयेत् सततं ब्रह्मचारिणिः ॥ भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥ ते ज्ञातयेत्यविज्ञेते
गतेयं रजानी यदि ॥ यथा श्रुतं परीक्षेरन् श्राद्धकालमनुदित इति ॥ ततश्च कारिकाकारः ॥ भोक्तुं भोजयितुं श्रेयं ब्रह्मचर्यमतः परं
तस्यावधिमाह प्रचेताः ॥ स्यादन्नपरिणात्तु ब्रह्मचर्यं हयास्तत इति ॥ ब्रह्मचर्यं ब्रह्मचारिणोऽर्माः ॥ स्त्रीतावत्कनिषेचनादित्यं ॥
नतु मेखलादिधारणमिति ॥ अथ श्राद्धदिनकालः ॥ तत्र पूर्वदिननिमज्जणमावेत्ता कलः ॥ परस्वरूपवा प्रातर्दिनान्कृतानि मे
त्रयेत् ॥ उपगम्य स्वयं स्नातान् स्नातः त्रिष्योऽथ वा सुत इति ॥ ततः कर्तव्यमाह निर्णयसिंधौ देवकः ॥ तथैव यत्रिते दाला प्रातः स्ना
त्वा धत्तावरः ॥ आरभेत नैवेद्यां पात्रैरन्नाभ्यर्चवाधवेः ॥ ततः पारिजातमार्कंडेयः ॥ अहः षड्भुङ्क्तेषु गतेषु प्रयतान् द्विजान् ॥ प्र
त्येकं प्रेषयेत् प्रथमान् प्रदाया भक्तकादकमिति ॥ तत्र विशेषः स्मृत्यन्ते ॥ स्वयं च संगवे स्नात्वा कृतमाध्याह्निकक्रियः ॥ निमज्जि
तान् समाहूय ब्राह्मणान् स्वगृहप्रति ॥ प्रेष्याः कर्तुं सजातीयान् इति मदनरत्न ॥ अपि गम्य यथान्यायं प्रयच्छेत्तथावनं ॥ तैलम
प्यजतं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधं ॥ पात्रेणोदुबरेद्दद्याद्देवैकपूर्वकमिति ॥ एतद्विधानं लोकिकासनोपवेशनात्माया

श्रीराम
२९

वाहनोत्तरमिति शोनकः ॥ तस्याचतन्मते ॥ उपवेशनं पाद्यं च द्विरावर्तते ॥ तत्र स्नानं पूर्वमुपवेशनं पाद्यं ॥ स्नानोत्तरं पाद्यं ना-
मास्तनोपवेशनमिति क्रमः ॥ आवाहनं तु स्नानात् पूर्वमेवेति ॥ तथा तद्वचनानि पारिजाते ज्ञेयानि ॥ तत्र तत्र प्रचेताः
स्नातोधिकारी भवति देवपित्र्यै च कर्मणि ॥ आङ्गुष्ठं कृत्वा स्यान्मोनी च विजितेन्द्रिय इति ॥ आङ्गुष्ठं द्वि-
आङ्गुष्ठं गायत्र्युपलक्ष्यते ॥ मोनी असंबन्धप्रलापरहितः ॥ ततश्च हमादौ ॥ ततस्नानात्तन्माह यस्यागतं नाचयेत्स्थ-
क ॥ कर्तुं निश्चागतं पृष्ठं वदन्तु स्यागतं द्विज इति ॥ तत्र विशेषः ॥ ततस्नानात्तन्माह यच्च भो देवपितृन्दिशान् ॥ आ-
ङ्गुष्ठं मावासेन पुपवेशनं पश्यथाविधि इति ॥ अत्रार्चनं क्रमोद्दिधास्मृतिप्रतिपादितः प्रयोगपद्धतिप्रतिपादितश्चे-
ति ॥ तत्राद्याविप्रनिमंत्रणादिविप्रविसर्जनं तमेकैकं कर्म देवपित्र्यै च तत्रैव कार्यमिति ॥ द्वितीयस्तु विप्रनिमंत्रणादि-
पाद्यात् तत्रैव कृत्वा तृतीयनिमंत्रणाद्याच्छादनात्तदेविकं समाप्य तथैव तृतीयनिमंत्रणाद्याच्छादनात्तदेविकं पृथक् कृत्वा
रोपे तत्रैव समापयेदिति ॥ युक्तस्तु स्मृतिप्रतिपादित एव ॥ तथापि प्रयोगसौकर्यार्थं प्रयोगपद्धत्यनुसारेण
प्रतिपाद्यते ॥ तत्र कर्तव्यमाह चार्यः ॥ कर्तुं ग्निं प्रकटीकृत्याथ सीनस्तत्समीपतः ॥ प्राणानायम्य सकलं च आङ्ग-
ष्ठं मनुवाहयन् ॥ कुशाक्षततिलैर्बुक्तजले पात्रे प्रपूर्य च ॥ आत्मनश्चैव शुद्धयर्थं इत्यस्य च गृहस्य च ॥ द्विजेतत्पठेत्स-
त्तं पुण्यं कृत्वा पनाशकमिति ॥ तत्र विशेषः स्मृत्यन्तरे ॥ सकलं त्याजेत् शुचौ देवेभ्यो कृत्वा मंडलमत्र तु ॥ दधीदिकंच नि-

क्षिप्याथेदं पात्रमित्यथा ॥ तत्र चिनोदकपात्रं तेजसं सन्निधाय ततः ॥ इमं मइत्युवाच पूर्य जलेन सुचिना ततः ॥ कर्तव्यं प्रकटीकृत्य गंगे च यमुने च वत्तीर्थान्यावास्य तत्र तु ॥ दर्शनं वास्तिलान् मत्तत्तन्मंत्रेण निक्षिपेत् ॥ ततः पुण्यकरान्मंत्रान् वेदमिमं शान्तिदं ॥ ततस्तेनेवोदकेन कुर्यादकार्यमत्र तु ॥ इति ॥ पुण्यकरमंत्राः पारिजात आचार्य स्मृतौ ॥ शुद्धसूक्तं तु संशुद्धिं यत्किंचित्यद्यशांतिकं ॥ वैश्वदेवात्मकं शांतं सावित्री ब्रह्मवर्चसं ॥ वैष्णवं वीरुणः शारंगः पावमानीश्वरं च ॥ क्षपयेदाशुपापानि कामाश्वनि रिव लोकां मेतः ॥ रोद्रे विंशेधतः पापान् ब्रह्महत्यादिकानपि ॥ क्षपयेत्पौरुषपापिकामाश्व छति दुर्लभा निति ॥ शुद्धसूक्तं रुचीवो हव्या ॥ अग्निः शुचिः ॥ उदग्ने शुचयः ॥ एते न्विंद्रस्तवाम ॥ इत्यादि ॥ अद्यशांतिकं ॥ यत्किंचेदमित्यादि ॥ वैश्वदेवं ततमइत्यादि ॥ सावित्री प्रसिद्धा ॥ वैष्णवानि ॥ अतो देवा अवतु न इत्यादीनि ॥ यारुणानि तत्वा यामीत्यादीनि ॥ पावमान्यः तस्मै समर्पेत्पाप्याः ॥ रोद्राणि तमुष्टहीत्यादीनि ॥ पौरुषं सहस्रं शीर्विति सूक्तं ॥ अत्र क्रम आचारो ह्यः ॥ अत्र विशेषः स्मृत्यंतरं ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तं तु सूक्तं यच्च तिलोदकं ॥ कुर्याच्छ्राद्धेषु सर्वेषु तीर्थेषु न कदाचनेति ॥ ततः कर्तव्यमाह चलायनः ॥ आहूतं योगिकं इत्यमप्युक्तं कर्मवात् ॥ सर्वं वैवस्मरे न्विष्टुं जलेन प्रोक्ष्येद्गृहं ॥ ब्रह्म इदं धर्ममादत्तं हिरण्यं सुकुरंतिलं ॥ त्रिः प्रदक्षिणमावर्त्य समस्तेति स्तुवन् द्विजान् ॥ इव्यं निवेद्य विप्राणां परतोऽंस्ववृत्तितः ॥ ते न्यश्चेवमेकैरेता मनोवाक्कायकर्मणि ॥ इति ॥ अत्र सूक्तं पृथक् पृथक् इव्यं विवकल्प इति प्रयोगपारिजातः ॥

श्रीराम

३०

थ २

माहकेशोलः ॥ आहूतं च पूर्वैर्युद्धं तधावनमाचरेत् ॥ यथोक्तं आहूतं इव्याणि संपाद्य च प्रयत्नतः ॥ कृत्वा नित्यक्रियां चैव गृहसंभर्जननादिकं ॥ निमंत्रयेद्विजानान्यान्सायं होमादनंतरमिति ॥ निमंत्रणप्रकारमाह पारिजाते देवलः ॥ श्वः कर्तास्मीति निश्चित्य दाता विप्रान् निमंत्रयेत् ॥ निरामिषं सकृद्भुक्तां भुक्तं सर्वजने गृह इति ॥ सकृद्भुक्तेर्दिवैवभोजयेत् ॥ निश्चित्य संकल्पेत्सर्वं ॥ संकल्पे विरोधः स्मृत्यंतरं शारंगः ॥ प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च स्वाचां तो वाग्यतः शुचिः ॥ तिथि वारादिकं स्मृत्या संकल्प्य च यथाविधि ॥ प्राचीना वीतिना कार्यं सर्वं सकल्यनादिकं ॥ तस्य संबधं ब्रूयान्नाम गोत्रं तिलान्वितं ॥ वस्वादि रूपं तं चास्य स्वपितृणां मनुक्रमेण इति ॥ तथा च गोत्रं ॥ जाति क्रिया विबोधार्थं गुणैर्युक्तान् लोकान् लुपान् ॥ प्रार्थयेत्तान् प्रदोषांते भुक्तान् शयितान् द्विजान् ॥ तथा चात्रिः ॥ प्रथमे हि निवासस्थाने आत्रियादीनि मंत्रयेत् ॥ कथयेत्तदेवेषां नियोगं देवायैतकमिति ॥ तत्र विशेषमाह हृहस्पतिः ॥ उपवीती ततो भूत्वा देवतार्थं द्विजोत्तमान् ॥ अपसव्येन पित्र्ये च स्वयं रिष्येत्थवा सुत इति ॥ तथा च कारिका विवरणे ॥ तव्येन प्रातः भुवने देवान् दृष्ट्वा निमंत्रयेत् ॥ आग्नेयीदिः भुवः विज्यान् प्राचीना वीस्युर्दृष्ट्वा भुवः ॥ इति ॥ ब्राह्मणसंख्यातं परिभाषायां हेत्या ॥ तथा च प्रचेताः ॥ दक्षिणं चरणं विप्रः सव्यं वैशत्रियस्तथा ॥ पादावादायैवेत्येहो मूढः प्रणतिपूर्वकमिति ॥ यद्वा मात्स्य ॥ दक्षिणं जानुमाह्वय्य त्वममुत्र मनुत्तमं ॥ निमंत्रतस्तु निब्रूयात्तदुत्तरं तु प्रतिक्रियमिति ॥ ततश्च कारिका ॥ आहूतं चोभविता तत्र सवदिः क्रियतां क्षणः ॥ एवं निमंत्रयितो मनोवाक्कायकर्मभिरिति भवेदिति शेषः ॥ तत्र विशेषमाह मगवान् ॥ द्विजस्पदक्षिणपाणिं स्वीयुदक्षिणपाणिना ॥ गृहीत्वा सुरुसंज्ञस्यामुकगोत्रस्यामुके ॥ आहूतं वैश्वदेवार्थं करणीयः क्षणस्तथा ॥ इत्येवं आहूतं द्रव्यादेतं यतिवदेतुसः ॥ आहूतं सकलार्थं यथा तत्राहोतुमवानिति ॥ सर्वदेवा प्रोवाणीति इतरस्तप्रतिद्विजः ॥ पुरुरवा इति संज्ञाभ्यमित्रतावमो ॥ उदितो पार्वण्ये आहूतं विश्वेदेवो मनीषिभिः ॥ तस्मान्नर्थं भुज्या वर्णसंभुपस्थितं ॥ तेनामनी स्मरन्नेव तयोर्वरणमाचरेत् ॥ पित्रादेरप्यनेनेव वृत्तेषां विधिनादि

आह

वो २

यद्वालोगास्तिः॥ हस्तद्वयमितेकार्थेवेदे विक्रमं उल्लेख्यते॥ तद्विधिने चतुर्हस्तपितृणामभिरोधन इति॥ स्थलानुसारेण ब्राह्मणानुसारेण वा
व्यवस्था॥ तथा मंडलाकारगर्तस्तु कार्यो वेदं च पितृके॥ मंडलात्त्रैतकाद्याम्युत्तरे देवमंडलादिति पारिजाते॥ गर्तपर्यागुलो विप्रैः जानु
मात्रो महीभुजि॥ प्रादक्षिण्यमात्रो वैश्यश्च साधिकः सनुश्च इके॥ तिर्यग्ध्वप्रमाणेन रवातके देवोपेतके॥ चतुरस्रवर्तुलं च कीर्तितं गर्तं तल्लक्षण
मिति॥ ततः॥ गंधाक्षतेऽपुष्पेऽर्चनं वदि ह्रुच॥ तिलैः पुष्पैस्तथा गंधैश्च यित्वा तु मध्यमात्॥ उत्तरेऽपि तिस्र्युक्तान्पूर्वाग्रान्वि
न्यसेत्कुशान्॥ दक्षिणे दक्षिणाग्रेऽस्तु सतिलान्विन्यसेत्कुशान्॥ तथा सायणीये॥ अस्तनाभिः सपुष्पाभिर्दक्षिणैश्च रश्मिभिरश्चिरेव च॥ वि
प्राणाक्षालयेत्सादो देवे चैव पुरा मुखः॥ तिलैर्देवैस्तथा पुष्पैर्जले गंधादिभिः स्मृतेः॥ पितृणां क्षालयेत्सादोस्तथा प्रत्यङ्मुखः शुचिः॥ तथा
चार्यः॥ तेषां तथोपविष्टानां पादो गृह्यजले शुचिः॥ निमज्जन्नाविनेः शुद्धेऽर्थाया क्षालयेत्ततः॥ तत्र विशेषमाह सायव॥ नग्नः प्राद्वेन वस्त्रा
दिसपिउ प्रतर्कमसु॥ तिस्रस्तः क्षालनं कुर्यात्सादयो ब्रह्मणस्पृशति॥ तत्रैव॥ मंडलात्पश्चिमदेशे ब्राह्मणे स्वागते सति॥ तत्रैव विस्तेजसा
क्षालने मंडलोपरि॥ तत्र विशेषः पारिजाते॥ पादप्रक्षालनस्योदो पितृतीर्थे न तज्जले॥ विस्तेजोत्पेतके देवे देवेन हि प्रतिदिज॥ तथा॥ द
घात्पाद्यं मंत्रमुक्त्वा देवेन पितृकर्मणि॥ दत्तापाद्यं पठेन्मंत्रं शान्ते देवैरिति त्वच॥ पारिजाते॥ प्रत्यङ्मुखोऽप्यविश्रयप्रागास्येदक्षतः क्रमा
त्॥ पादप्रक्षालनं कुर्यादावाहनपुरःसरमिति॥ पाद्यात्पूर्वमावाहनमिति चिंतामणिः॥ पादप्रक्षालने विशेषस्तत्रैव॥ आदिप्रक्षालयेत्
हावाजघादे विकीर्णं॥ निमज्जितानां विप्राणां मागुलफां प्रतर्कमणिः॥ तथा वसिष्ठः॥ न कुशग्रंथि हस्ततुपादप्रक्षालनं चरेत्॥
यामभागस्थितापत्नी न दद्यादुक्तं ततः॥ नांतः प्रक्षालयेत्सादो कर्तापि त्र्यादिकर्मसु॥ अज्ञानाद्यदिकुर्वीत पातल्युक्तं॥ तत्र

श्रीराम
३९

ने

य०

विशेषः पारिजाते रामायणे॥ पादशौचमनश्च गंतिल हीने च तर्पणं॥ सर्वतन्त्रिजेटे तुभ्यं यच्च आधुमदक्षिणमिति॥ अत्र केचिदाहुः
धृतले पदपाशे च विष्टरे पंचो वेशने॥ मंत्रस्याह तथोच्छिष्टं वर्जयेदाम्बुलापन इति॥ तथा पादपादमूलकपितायस्मात्सादमध्यं पितृ
महः॥ प्रपितामहः पात्रे पादो प्रक्षालयेत्ततः॥ शीर्षिचस्य जलं सिंचेत्तत्सादो विनिर्गते॥ दक्षिणां सस्योत्कृतुर्ब्राह्मणो मुखमीक्ष
येत्॥ इति॥ एतत्साध्यान्तरं मध्यं पिदघादिति हेमाद्रिः॥ तत्पश्चेत्पारिजाते धृतान्चार्योक्तं शीत्यापात्पूर्वमेवाध्यासादनं कुर्यात् इति॥
अथाचमनीयं॥ तच्च निर्णयमिंधोलोगादधीये॥ मंडलादुत्तरे देशे दद्यादाचमनीयकं॥ अंतस्तेनेवोदकेन कुर्यादाचमनीयं इति
अतत्प्रभृति॥ तत्र विशेषस्तत्रैव॥ विधाय क्षालनं तेषां द्विराचमनं मिष्यते॥ स्वयं चापि द्विराचमं द्विधिजुः श्रेष्ठयान्वितः॥ तथा च
पारिजाते॥ न स्पृशेत्स्पर्शितं लोयं कर्तृपूर्वकमाचरेत्॥ पूर्वोत्तरे देवपित्रोर्मध्ये देशे च कारयेत्॥ विशेषस्तत्रैव पादप्रक्षालने स्तोत्रे
यं स्वाचमनमाचरेत्॥ सगच्छन्तरं कंधोरपितृभिस्त्वर्गते सह॥ तथा हेमाद्रौ नावदीये॥ यत्रा मंत्रवारीणि पात्रक्षालनोदकेः॥ सगच्छेत्
बुधाः आहुमासुस्तत्रैव क्षत इति॥ तथा चार्यः॥ इदानीं माचरेत्कर्तृदेवाः प्राच्यामथोत्तरे॥ पितरं पश्चिमं वित्राणि स्वस्वरस्यानस्य जद
प्य॥ कर्तृचम्यकुशान्ममो विस्तेज्याथ द्विराचमेत्॥ ततो लर्गह मागुल्य तथा नुपूर्वरायेत इति॥ अथ ब्राह्मणोपवेशनं॥ चद्रिका
या॥ दक्षिणादिहिराचम्यलघुवासाजिते द्विधः॥ परिश्रिते शुचोदक्षरामयेनोपलपिते॥ दक्षिणा प्रवणं सम्यगागतान्प्रयतान् शुचि
न॥ आसनीषु च हस्तेषु विविक्तेषु पवेशयेदिति॥ आसनानि च देयानि तिलं श्वेदं कुशैः सह॥ आसनानि परिभाषायां वक्ष्यते

ता०
धा०

३५

ता०

उपवेशनेदिद्विः यमस्तत्रेव ॥ देवकर्मण्युदकसंस्थानप्राङ्मुखानुपवेशयेत् ॥ उदकसुखास्तथापि त्रे प्राक्संस्थानुपवेशयेत् ॥ त
 स्प्रकारमाहकारिकाविवरणे कात्यायनः ॥ सव्येनेवासनेष्टत्वादक्षिणेदक्षिणंक ॥ ॐ भूभुवस्वर्हस्यतिरित्युक्त्वा आसनेष्टपद
 रोयेत् ॥ इदं सुखास्तथापि त्रे त्रेवस्मृत्यन्तरे ॥ समाध्वमिति चेवाक्कादक्षिणं जानुसंस्पृशेत् ॥ समास्मरति प्रत्युक्तासीरं स्तेषा
 स्तेषु चेति ॥ तत्र विशेषः कारिकायां ॥ द्वौ देवप्राङ्मुखोऽपि त्रीन्विप्रानुदगाननान् ॥ ध्यायन्ममैतं पितरं रतिमानुपवेशयेदिति ॥
 ततः स्कांदे ॥ स्थाप्याः प्रतिदिजदीपाः श्वेतस्तत्रजवर्तयः ॥ गव्येनमार्हिषेणापि आज्येन कर्तव्यं तजस इति ॥ अत्र तस्याभावात्तदप्राङ्
 वेष्टेदेवसमन्वितं ॥ कुर्वत भक्ति संपन्नस्तत्र वैश्वदेविकमिति ॥ मरीचिवचनप्राप्तप्राङ्मुखे वैश्वदेविककर्मणस्तत्रावृत्तिविधा
 नादेकप्रयोगता ॥ तन्नप्रयोगगता ॥ तन्नप्रयोगगतावा कार्येति शब्दो जिदीक्षितः ॥ अत्र ब्राह्मणानानातियमस्मर्यते ॥ पृथक्
 पृथक् वासेनेषु तिलैः सह कुर्यात् अपि ॥ अविधिना सादा देयास्तैस्तुरह्यास्तु ते द्विजे ॥ तथापि विष्णुपाणयः सर्वे ते च भोजनत्रयान्वि
 ताः ॥ ब्रह्मोद्यायाः कथाः कुर्युः पितृणामेतदीक्षितमिति ॥ अयेनियममर्चनोत्तरकालिक इति यातिकाः ॥ ततो माधवीयेयमः
 भिक्षुर्वा ब्रह्मचारी वा भोजनार्थमुपस्थितः ॥ उपविष्टश्च नुप्राप्तः कामतमपि भोजयेत् ॥ विष्णुबुधार्चयेच्च तमिति चतुर्थपाद
 पाठ इति पारिजाते ॥ ततः कर्तव्यं चडिकायां ॥ प्राङ्मुखो गयो ध्यात्वा ध्यात्वा देवगदाधरं ॥ वस्त्रादींश्च पितृन् ध्यात्वा ततः प्राङ्
 प्रवर्तयेदिति ॥ अथ प्रवर्तनप्रकारः ॥ सच निर्णयसिंधावाचार्ये ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा गायत्रीं स्मरणात् ॥ प्राङ्कर्तृस्ति

श्रीराम
३२

समुच्चय इत्यन्ते ॥ युक्तं त्विदमेव ॥ प्रायश्चित्तविबुद्धात्मा तेभ्योऽनुत्तां प्रगृह्य च ॥ दध्यो द्वे ब्रह्मदंडार्थं हिरण्यं कुरामेव चेति ब्रह्मचारदीयेते
 रिति ॥ केचित् त्विदमेव वचनं प्रदत्त्वा ब्रह्मदंडार्थं हिरण्यं कुरामेव वा ॥ प्रायश्चित्तविबुद्धात्मा तेभ्योऽनुत्तां प्रगृह्य चेति प्रपठ्य भवेदित्यथा
 हस्य ब्रह्मदंडानानंतरं प्रायश्चित्तपठनेमित्याहुः ॥ वेस्तुतस्तु यत्कर्ममिति प्राति ॥ यथासंप्रदायमनुष्ठेयमिति ॥ ततस्तत्रेव ॥ न त्वपि
 तस्मिन् हि त्रयं प्राङ्मुखस्तत्क ॥ कर्तुममाधिकारोस्तु यत्कर्मवतोऽप्युच्यते ॥ देवाः कालं मुख्यास्तु पाकादीनापवित्रता ॥ कर्माणि मंत्रिताः
 पृष्टाः प्रसूचुरेतेतथेव हि ॥ द्विराचम्य ततः कर्ता प्राणानाधम्य संयतः ॥ सर्ववदेव सकल्प्य प्राचीना वीत्यतः परे ॥ प्राङ्मुखं समनुत्तां
 विप्रान् भूयानि मंत्रयेत् ॥ भूयो ग्रहणं निमंत्रितानि वमंत्रयेदित्यर्थः ॥ सकल्पे विशेषस्तत्रेव ॥ पितृणां च सदेवानां मन्त्रेण हविषा तथा
 अघामुकाविधानेन करिष्ये युष्मदाजयेति ॥ इदं द्वितीयं निमंत्रणं ॥ अथेदानीं पादप्रक्षालनावमनोत्तरं वा प्रवृत्तिपितृयज्ञं तत्र मग्नि
 परिस्तरणादी ध्याधानपर्यंतं मनुष्ठेयं ॥ ततः कर्तव्यमाह मार्कंडेयः ॥ ततः स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युष्टाय हताजलिः ॥ पाद्यमाधमनीयं
 संप्रयच्छ च प्राक्रममिति ॥ तत्रक्रममाहचार्यः ॥ निमंत्रितः क्रमेणैव प्राङ्मुखो विप्रान् समर्थं चयेत् ॥ पादप्रक्षालनाद्येऽप्यन्यथा प्राङ्मुख
 भवेत् ॥ तत्र विशेषमाहमनुः ॥ प्राचीना वीतिना पित्र्यं देवं यज्ञोपवीतिना ॥ कार्यमा निधनात्कर्मविधिवृद्धं पाणिनिति ॥ अनिधानादासमा
 प्तेः ॥ ततः स्नातेनागतास्तु भवनस्याग्रतोऽपि ॥ गोमयेनापलिप्ताया गोमूत्रेण च मंडले ॥ कार्यं त्रिगोषः ॥ गोमूत्रेण गोमूत्रसहितं गो
 मयेनैत्यर्थः ॥ तत्र विशेषः पारिजाते ॥ समाजितो पलिप्ते तु द्वारि कुर्वत मंडले ॥ द्वारिद्वारस्तर्माप इत्यर्थः ॥ प्रांगणे भूध्वंशो हि देवपित्र्ये
 चकर्मणि ॥ नोत्तरदक्षिणेनापि पश्चिमं गृहं तरे ॥ उदकं वमुदीच्य स्यादक्षिणं दक्षिणं कृत्वा ॥ तथासंग्रहे ॥ प्रादेशमात्रं देवानां भुज
 मंडले चतुरस्रक ॥ वितांतिमात्रं पित्र्यं तु मंडले चतुर्लभं वत ॥ उत्तरं मंडलं देवदक्षिणे पत्तकं भवेत् ॥ व्यवधानं तु कर्तव्यं तेषामध्यपङ्गुलं

श्री

जपन्तपहता इति ॥ तत्र विशेष आश्वलायनीये ॥ प्राचीना वीत्यपहता इति मंत्रं समुच्चरन् ॥ नैर्ऋतीदिशमारभ्य सर्वदिक्षु क्षिपे
 तिला न इति ॥ अनेयोर्विकल्प इति याज्ञिकाः ॥ समुच्चय इत्यन्ये ॥ तथा संग्रहे ॥ इदं करिष्ये इत्युक्ता तिलानपहता इति ॥ विकिरे
 जलसंयुक्तान्द्वारदिक्तापसव्यवदिति ॥ स्मृत्यर्थसंग्रहः ॥ अपहता इति सर्वत्र तिलान्विकीर्योद्गाराभित्युच्चाप्राक्षयेदिति ॥
 स्मृत्येतेरेपि ॥ उदीरतामित्युच्चातु प्राक्षयेच्छा इष्टमिकाभिति ॥ यत्तु पितृणां पुरतः सिंचेज्जलपठन्नुदीरतां ॥ सव्ये नदवपु
 रलो गायत्र्या प्राक्षयेद्भवमिति ॥ तत्र मूलं मग्नं ॥ पाराशरः ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण गायत्र्या च प्रयत्नतः ॥ प्राक्षयेद्दन्तजातं तु
 शूद्रदृष्ट्यादिमुद्रयेदिति ॥ तदपि विष्णुस्मरणपूर्वकं सेयं ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्ववस्थान्गतोऽपि वा ॥ यस्मिन् रस्युरीकास्त
 सबाह्याभ्यन्तरः शुचिरित्युक्तं रिति ॥ अथामंत्रणं ॥ तत्र पारिजाते गालवः ॥ दधनि दाया हस्ताभ्यां गृहीत्वा दक्षिणे को ॥ देव
 स्तपास्तु क्रियतां भवद्भिरिति देविके ॥ अस्मिन् प्रादुक्ष्णः कार्यो भवद्भिरिति पेतके ॥ ब्रुवदेवैर्निरंगुष्ठं पित्र्ये त्वंगुष्ठं मातृकं
 गृहीत्वा प्रेषमुक्ता तु क्षयादघाततो द्विजः ॥ ओमयेति प्रतिब्रूयात्तं प्राप्नोतु भवानिति ॥ कर्त्ता ब्रूयात्ततो विप्रः प्राप्नुवानि
 तिवे वेदत इति ॥ इदं तृतीयं नाम मंत्रणं ॥ अथवाहनं ॥ तच्छासनात्सर्वकार्ये ॥ आसनेन धासनेन दद्यादावाहनपुरःसरं रिति
 हेमाद्रुक्तेः ॥ पितृवदुपवश्यति स्त्रे जापकाच्च यत्तु अर्घ्यस्यासादनात्सर्वपश्चाद्वाहनं भवेत् ॥ यथाचारमनुष्ठेयं

श्रीराम
३३

आश्वकारो ब्रवीदिति ॥ तच्छास्त्रांतरपरं ॥ यदा तत्रापि अर्घ्यासादनात्सर्वमेव युक्तं न तु तदुत्तरं ॥ आसनस्य दानां गत्वेन व्यवधाना
 नुपपत्तेः ॥ न च वचनबलात्स्यादिति वाच्यं ॥ अन्यकालविधिसत्त्वात् ॥ न च स्नानपादप्रक्षालनासनाभ्युत्तराणां न्यतमपू
 र्वावाहनविधायकवचनसत्त्वेनानियत इति वाच्यं ॥ अवाहनोत्तरं निमंत्रणानुपपत्तेः ॥ पितरिदं ले अर्घ्यमिति जापकाच्चैलि
 अथ देवानामावाहनं ॥ तत्र कारिकाविवरणं पाराशरः ॥ यवहस्तं तो देवान्विज्ञाप्या वाहनं प्रति ॥ ततः सव्यकरं न्यस्य वि
 प्रदक्षिणं जानुनि ॥ देवानावाहयिष्ये इति वाच्यमुदीरयेत् ॥ ॐ कारं प्रयत्नं कृत्वा प्रश्नवाक्यं ततो वेदत ॥ आवाहये
 त्यनुज्ञातो विश्वे देवा इत्युच्चा ॥ सयवपुष्पमादाय देवानां शिरसि क्षिपेत् ॥ ततो निर्णयु सिधोऽसंग्रहे ॥ ब्रह्मणे स्वागता
 न्धात्वा विश्वे देवानं नतं ॥ तिष्ठन्कृतां जित्किंत्वा पठेन्मंत्रं समाहितः ॥ विश्वे देवाः शृणुतेति आगच्छन्त्वपरंततः ॥ स
 यवपुष्पमादाय चरणादिरिशेतकं ॥ अर्चयेत्पुष्पं न कुर्यादंतरं चोदकं तथेति ॥ विशेषः पारिजाते ॥ विश्वे देवाः शृणुतेति मं
 त्रं जप्त्वा ततो क्षतान् ॥ ओषधयः समित्युच्चा विकिरेत्तु प्रदक्षिणमिति ॥ प्रदक्षिणप्रकारस्तत्रेव ॥ पादाधारभ्यमर्धं नतं द
 क्षांगादंतरांगकं ॥ देवानां भर्चनं प्रोक्तं पादजान्वसमर्धसु इति ॥ मंत्रविषये विशेषो ग्रन्थांतरे ॥ विश्वे देवा इत्यस्य स्पष्टि
 रिति भवेदिति ॥ विश्वे देवाः शृणुतेति सकृन्मंत्रमुदीरयेदिति ॥ द्विरावृत्तिरिति प्रतिब्राह्मणं मंत्रावृत्तिरित्यर्थः ॥ तथा ओषधे
 रस्यनयोर्विकल्पः समुच्चयो वास्तव इति ॥ अथ आसनं ॥ तत्र हेमाद्रिः ॥ आसनेन धासनेन दद्यादावाहनपुरःसरं ॥ आर्घ्यतयार

स्त ४

रह

पोदद्यादेवंप्रत्युपचारकमिति ॥ तत्रविशेषः पारिजाते ॥ देवार्थं विप्रहस्तेपः प्रदद्यादेवतीर्थतः ॥ पित्रर्थं विप्रहस्तेपः प्रदद्यात्पि
 त्तीर्थतः ॥ ततः प्रवेताः ॥ दत्तं श्वे वासेनेदद्यान्ननुपायि कृदाचन ॥ पितृकर्मणि वा मे च देवेदद्यात्तुदक्षिणे ॥ तत्रविशेषस्त
 त्रेव ॥ ऋजवः सयवायुमासोम्याग्नादेविके कुशाः पित्र्यै त्वपुमादिगुणपुगनायाम्यातिलैः सहेति ॥ तथा तत्रेवाचार्यः ॥
 स्वाहांतमासनाद्यं देवेष्वप्याप्रकल्पयेत् ॥ पित्र्ये तथा स्वधांतस्यान्तामगोदित्रापूर्वकमिति ॥ तथा ॥ आस्यतामिति
 तान्त्र्यादासनं सारान्नपि ॥ धर्मोसोम्यमंत्रेण गृह्णीयुस्तुलाङ्कुरान् ॥ तेषु क्रमाद्याभ्यसोम्याभ्यर्च्यस्वदे
 वपित्र्यकारति ॥ अथाध्यं ॥ तत्र पारिजाते मात्स्यं ॥ विश्वान् देवान् पर्वतपुण्यै रभ्यर्च्य सन पूर्वकं ॥ पूरयेत्पात्रपुगे मंतुरस्था
 प्यदर्भपवित्रक इति ॥ पात्रे तेजसो विशेषस्तु परिभाषायां ज्ञेयः ॥ तत्रविशेषो निर्णयसिधौ ॥ विप्रैकत्वं द्वित्वचतुष्टादा
 वपि देवैकैर्ध्यात्रै ह एव ॥ त्रीणि पेत कषात्राणि द्वे पात्रे वै श्वेदविक इति बृहसारान्तरे ज्ञेयं ॥ परिशिष्टे तु ॥ देवै विप्रद्वित्वा
 दादप्येकं ॥ एकमध्यपात्रं अर्धशो दद्यादित्युक्तं ॥ मानवैरेतु द्वे वै श्वेदेविके त्रीणि पित्र्ये एकैकमुभयत्र वेति विकल्पउ
 क्तः ॥ संचेकविप्रपरः ॥ पात्राभावापरो वैति हेमाद्रिः ॥ आचार्यस्तु विशेषमाह प्रयोगपारिजाते ॥ स्वाहांतमासना
 द्यं च देवेष्वप्याप्रकल्पयेत् ॥ पितृणां तत्स्वधानं स्यात्तथेवाध्यंत्योर्द्वयोः ॥ पृथग्नाम्नाहिकर्तव्यं संसृष्टेनेवकार्ये

श्रीराम
३४

ते

न

तिवेदद्विजैर्वीज्यं कुरुष्व च ॥ तत्रविशेषः संग्रहे ॥ उभो हस्ते समो कृत्वा जानुनोरंतरस्थितो ॥ संप्रये श्वोपविष्टान् सर्वान्यथे द्विजो
 तमान् ॥ आङ्कुरिष्य इत्येवमनुज्ञाते श्वेतेरपि ॥ देवताभ्यश्च त्व्युच्चार्य पितृपंजरमाचरेत् ॥ अनुज्ञातः कुरुष्वेत्यनुज्ञातः ॥ देवता
 भ्यश्च त्व्युच्चारणविशेषः पारिजातब्रह्मपुराणे ॥ देवताभ्यश्च पितृभ्यश्च महोयागिभ्य एव च ॥ नमः स्वाहाये स्वधायै नित्यमेव नमो
 नमः ॥ आद्यवसाने आङ्कुर्य तिरावृत्तिजपदुधः ॥ पितरः क्षिप्रमायां तिराक्षसाः प्रद्वंति चेति ॥ पितृपंजरमुक्तं लक्षणे संग्रहे ॥
 अग्निष्वात्तारमंत्रं पठन्पूर्वादिषु क्रमात् ॥ सिद्धार्थं कांस्तिलोदधौ न्विकिरेच्छ्राद्धश्रुभिषु ॥ पितृपंजरमित्यादौ तद्विकिरणं हि
 यत् ॥ इति ॥ अग्निष्वात्तामंत्रस्तत्रैव ॥ अग्निष्वात्ताः पितृगणाः प्राचीरक्षंतु सर्वदा ॥ तथा बर्हिषदः पांतु याम्यां शापितरस्त
 था ॥ प्रतीची पितरः पांतु तथा ज्येष्ठाः संस्तकाः ॥ उदाची तु दिशं पांतु पितराः सोमपा मिधाः ॥ रक्षी गुह्यपिशानिभ्यस्तथैव
 सुरदोषतः ॥ सर्वतश्चाधिपस्तथा यमोरक्षतु सर्वदेति ॥ अद्वा ॥ अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा ॥ रक्षी त्वेदी क्रमा
 द्दशाः सर्वतश्च यमस्तथेति ॥ तथा श्वलायनो निर्णयसिधौ ॥ नीवी वा सोदशांते नस्वरक्षार्थं प्रबंधयेत् ॥ तत्रविशेषस्तत्रैव ॥ द
 क्षिणे कटिदेशे तु तिलैः सह कुर्यात्त्रयं ॥ यत्तु कातीयं ॥ नीवी कार्या दशां गुप्तिवमिकुक्षौ कुक्षौः सहेति ॥ तद्द्वि आङ्कुर्य ॥ पि
 तृणां दक्षिणे पार्श्वे विपरीता तु दक्षिणं करति स्मृत्यंतं रातु ॥ ततः स्मृत्यंतरं ॥ सदापरीतं दार्यवासः सकलकर्मसु ॥ सहयज्ञोपवी
 तेन बध्नीयाच्छ्राद्धकर्मणीति ॥ ततः कर्तव्यं निर्णयसिधौ ब्राह्मे ॥ ततस्तिलान् दहेत्तस्मिन्प्रकिरेच्चाप्रदक्षिणं ॥ श्रद्धयापरायायुक्तं

व

अवेदेवाइदं बोध्यमिति दानं समादिशेत् ॥ अर्घ्यं राक्षसं ते स्वाहानममेति च संबेदेत् ॥ यत्तु गर्गः ॥ दत्त्वा हस्ते पवित्रं च कृत्वा पूजां
च वादतः ॥ यादिव्या इति मंत्रेण हस्तं त्वर्घ्यं विनिक्षिपेदिति ॥ तच्छाखांतरविषयः ॥ यादिव्या इति मंत्रेण दत्तार्घ्यं मनुमेत्येव ॥
पात्रं तदक्षिणे स्थाप्य गंधाद्यैः पूजयेत्कृमादिति ॥ देवैष्यस्थानमसीति देवदक्षिणाभागतः ॥ अर्घ्यपात्रे न्यसेन्यु अमु
त्तानं वायप्याविधीति ॥ एतदायस्तंबानां नियतमन्येषामनियतमिति निर्णयसिंधो ॥ निदध्यार्घ्यपात्रे तु देवानामभिमितं
मुरवं ॥ पितृणामर्घ्यपात्राणि निदध्यात्पितरं मुरवमित्याश्वलायनोक्त्या सर्वेषां नियतमिति ग्रन्थात् ॥ अतएव
तं कारिकाविवरणे पिडायां स्तुतवर्हि समीपे निदध्यादिति ॥ तदप्युत्तानमेव ॥ उत्तानं देविकं कुर्यान्न्यु अकुर्यात्तेपेतक
मिति स्मृत्यंतरादिति ॥ अथ गंधादिनां ॥ तेषां लक्षणा निपरिभाषायां ज्ञेयानि ॥ तेषां दानमंत्रा उक्ता निर्णयसिंधो का
लिकाया ॥ गंधद्वारेति वै गंधमायनेते च पुष्पकं ॥ धूरसीत्यमुना धूपमुद्दीप्य रेचति दीपकं ॥ युवासां मंत्रेण वस्त्रं द
द्यात्प्रयत्नतः ॥ इतो न्यदीहितं यच्च तत्प्रदद्यादिहेवतु ॥ इति ॥ गंधमाल्यादिप्रदत्त्वा कांडानुरमयेन च ॥ वाचं यत्परि
पूर्णत्वमर्चनस्य द्विजात्तमेरिति ॥ एतद्गंधादिदानं ॥ पित्रर्घ्यदाने तत्रमेव ॥ देवानां च पितृणां च कांडानुसमयेन
कार्यं ॥ तस्योपरिकुशान्दत्वेति वक्ष्यमाणं वैजवापेते ॥ देवानां पित्रगभस्तत्त्वाच्चेति ॥ अथ पित्राद्यावाहनाद्यर्चने ॥ तत्र

वार्धः ॥ यथोक्तविधिना देवान् समर्प्य तदा ज्ञेयः ॥ पितृणामर्चनं कुर्याद्यथोक्तविधिर्नैव हीति ॥ तथा प्राचीनावीत्यपसव्यं पितृ
णामर्चनं चरेत् ॥ संबन्धनामगोत्रादिविशिष्टानां यथाक्रममिति ॥ आदिराक्षेन रूपेण ग्राह्यं ॥ अथावाहना ॥ कारिकाविवरणे
अपसव्यं ततः कृत्वा तिलमादाय मंत्रतः ॥ ततोऽप्यकरव्यस्ये विप्रस्य वामजं मुनि ॥ पितृणां वाह्यामीति पृच्छेद्दिप्रानुदंड
मुरवान् ॥ आवाहयेत्यनुज्ञात उवाच स्ते स्तुचापितृन् ॥ अवाहयन्त पुष्पांश्च द्विजानां शिरसि क्षिपेत् ॥ ततः ॥ ब्राह्मणे वा
गतान्ध्यात्वा पितृन् नमस्कृत्य नमस्कारितः ॥ जपेदायं तु नरति समुत्प्रायकृती जलिः ॥ ततः पुष्पेऽभ्युज्ज्वलितैश्च ये सितकर्मणि
शिरः प्रफटति पादांते नमो वरति मंत्रतः ॥ निर्णयसिंधो गार्ग्ये ॥ शिरस्तः पादतो वापि सम्यगर्चयेत्तत इति ॥ पादादिपक्षे शि
रांतं ॥ विशेषांतरं स्मर्यते ॥ देवे च दक्षिणादि स्यात्पादजान्वसमूर्धसु ॥ शिरसि जानुपादेषु वामांगादिषु पेतक इति ॥ अत्र
क्रमं च विषये विशेषांशं प्रांतरे ॥ उवाच स्तेति मंत्रं तु प्रतिपितरमुच्चेत् ॥ आयंतु नमो मंत्रमुच्चेत्स कदेव हीति ॥ अथार्घ्यं ॥ त
त्र पात्राण्युक्ता निरुद्धे ॥ तेजसा नमय मन्मथेषु त्रिषु पात्रेषु कद्रव्येषु वेति ॥ विशेषस्तु परिभाषायां निरुद्धे ॥ तानि तु त्रीण्ये
व ॥ तथा ह माधवीये वैजवापः ॥ अर्घ्यं पितृणां त्रीण्येव कुर्यात्पात्राणि धर्मवित् ॥ एकस्मिन्वा बहुषु वा ब्रह्मणेषु यथाविधीति
अर्घ्यपात्रासादनं देशस्तुक्तः ॥ ततः कर्तव्यं स्मृत्यंतरे ॥ आग्नेयं त्रिषु दक्षिणेषु वायव्येषु त्रिषु ॥ त्रिषु आग्नेयं त्रिषु दक्षिणेषु वायव्येषु
त्रिषु सादयन् ॥ पूर्वदक्षिणकाग्नेयाणि द्याग्नेया प्रवणानि च ॥ न्यु आन्यथतदुपरि क्षिपेद्दक्षिणं यथाविधीति ॥ स्मृत्यंतरे

पितृभ्यस्थानमस्तीति मुचोदेशे चित्तं चयेत् ॥ एतत्पुत्रीकृते पितृत्वं ॥ मंत्रादिगित्तद्वयं न्युञ्जतु रतो न्यसेदिति
प्रचेताः ॥ विप्रवासे तु विन्यसेदिति हलायुधः ॥ विशेषस्तु विश्वदेव पात्रस्थापनोक्तः ॥ ततः कर्तव्यमाहकारिकाकारः ॥ प्र
चानावस्येदीनीगंधमात्स्यं सधूपकं ॥ दीपवस्त्रतथाशक्तिदेयं वायं तरातरति ॥ तत्र विशेषमाह वेजवापः ॥ तस्योपरिकु
शादत्वा प्रदद्याद्देवपूर्वकं ॥ गंधपुष्पाणि धूपचंदीपवस्त्रोपवीतक इति ॥ अत्र गंधाद्यर्चने देवपित्र्ये च पदार्थानुसमं यो यो
सर्वल्येयाक्तका अनुसमं यो वाज्ञेयः ॥ ततः वाच्ये सरिपूर्णत्वमर्चनस्य द्विजात्ते मेरिति ॥ अत्र कर्तुः परिभाषा क्तमाचमनं ॥ अथ म
जनपात्रासादनं ॥ तदुक्तं हेमाद्रिकाव्ये ॥ निर्वर्त्य ब्रह्मणा देशा क्रिया मेव यथाविधि ॥ भोजनानि ततो दद्यादस्तु भोचं पुनः
क्रमात् ॥ ततः कर्तव्यविशेषः संग्रहे ॥ अर्चयेद्वाह्येणाहं वे प्रातिसावत्सरादिके ॥ भूमिमुद्रिततः कुर्यात्समासाचतुर्निक्षिपेदिति
अत्र पूर्वपश्चाद्यह्नाभ्यामनुक्रमः संचितः ॥ व्यत्ययेन कर्तव्यमिति भावः ॥ तत्र मंडलमुक्तं स्मृत्यंतरं ॥ भोजनस्थापनार्थं तु मंडलप
त्रमात्रकं ॥ कुर्याद्देवचतुस्त्वं पेतकं तुलं क्रमात् इति ॥ मंडलकरणद्वयाणि परिभाषायां ज्ञेयानि ॥ यत्तु ब्रह्म ॥ चतुःकोणं द्विजा
भ्युत्तिकोणं सत्रियस्य तु ॥ मंडलाकृतिर्वैश्यस्य मूढस्याभ्युक्षणे स्मृतमिति ॥ तन्नित्यं भोजनपात्रमंडलविषयं ॥ मंडलकरणप्रकरः पारिजा
ते ॥ नेत्रेतीदिशमारभ्य ईशानांत समापयेत् ॥ ऐशानीदिशमारभ्य नेत्रेत्यंत समापयेत् ॥ तामेव दिशमारभ्य पेतकं स्मृतं तं कुरु
ति ॥ ततः ॥ दक्षान्यवयुतान् देवपेतकं तुलं मिश्रितान् ॥ प्रक्षिप्य मंडले चाथ भोजनानि च सादयेत् ॥ भोजनानि परिभाषायां वक्ष्यंते

श्रीराम

३७

न

तत्प्रक्षालनप्रकारः कारिकाविवरणे ॥ प्रक्षालनानि पात्राणि द्विवारं पाणिनेव तत् ॥ ये वेदं भेदं स्तिलेर्मिंश्च मुचोस्तु भो विनिक्षिपेदिति ॥
पारिजाते तु ॥ प्रक्षाल्य पात्राहं स्तेदिपश्चादपि विधानवत् ॥ प्रक्षालनजलं दधे स्तिलेर्मिंश्च सिपेष्टुचाविति ॥ ब्रह्मांडपुराणवचन
स्य हस्तपात्रादिहस्तभृष्टपात्रादीति व्याख्याय भोजनानां पूर्वहस्ते प्रक्षालने पश्चात्कवलजले नैत्युक्तं ॥ एतद्वचनं कुरुमुद्रिवच
नमिति कारिकाविवरणे ॥ तत्रेव पाठः ॥ प्रक्षाल्य हस्तं पात्रादिपश्चादेर्भे विधानवत् ॥ प्रक्षाल्य तज्जलं दधे स्तिलेर्मिंश्च सिपेष्टुचा
विति मुचो मंडलोपरिति शिष्टाः ॥ पात्रासादने विशेषो निर्णयसिंधो द्वातीये ॥ भूमौ वे निदध्यान्ना परिपात्राणीति ॥ चषकविष
ये विशेषः संग्रहे ॥ चषकांस्तो ज्यपत्रितु आहं कालेन निक्षिपेत् ॥ सिपेष्टुदिहि पात्रे तु निराशाः पितरोगता इति ॥ यत्तु गंधांतर
अग्नेयीदिशमारभ्य पेतकं तु परितरेत् ॥ देवे वायव्यमारभ्य परिष्वेज्जलेन चति ॥ तन्निबधा दर्शना नमूलं भृग्यं ॥ ततः कर्तव्य
पूर्ववद्भस्ममर्षादां पात्राणां परिमंडलं ॥ कुरुमुद्रिततः कुर्यात्ततोयं मंडले क्षिपेत् इति ॥ पूर्ववत्पात्राधः कृतं मंडलवत् ॥ भस्मम
र्षादाकरणे मंत्रावाहः ॥ भस्ममर्षादाकरणे मंत्रोपठंति केचन ॥ पित्रां गृह्णन्ति भृशं रक्षाणां अग्न इत्येति ॥ भस्ममर्षादाकर
मुध्याव्येत्यादिषोडशोक्तो निर्णयसिंधो ॥ अकृत्वा भस्ममर्षादायः कुर्यात्साणि शोधनं ॥ आसुरंतं देवघ्रादं पितृणानोपतिष्ठत
इति ॥ अथाग्नेौकरणं ॥ तच्च कारिकायां ॥ पितृयज्ञचरो रज्जमुद्रुत्याभ्यसर्पिषा ॥ अग्नेौ करिष्ये इत्येतान् पृष्टोक्तः क्रियता
मिति ॥ तत्र विशेषमाह भगवान् ॥ अग्नेौ करिष्ये करेव करवाणीति वा वेदेत् ॥ तेपि प्रत्यभिजानंता वेदयुः क्रियतामिति ॥ कुरु

कुर्वित्यपि वा ततो गेनो ह्युहयात्पुनः ॥ तत्राचार्यः ॥ आचीनावीत्युपसमाधायाग्नविधमदासकं ॥ मेष्टयानुप्रहृत्यं तं पितृयत्तवदाचरेदिति ॥ यदि सव्यहोमस्तत्राविशेषः ॥ अपसव्यमनुज्ञातः सव्येनैव तु होमयेत् ॥ अपसव्यं पुनश्चैव तत्पात्रं तु विनिक्षिपेदिति ॥ विशेषस्तु परिभाषास्थानेनोक्तरणनिर्णये हेतु इति ॥ निरग्नि कस्तु पाणि होमं कुर्यात् ॥ तत्प्रकारस्तृष्टका आज्ञातर्गताष्टमी आदिवक्ष्यते ततः कृत्यं परिजाते ॥ हुत्वा गेनो परिशिष्टं तु पितृपात्रेषु नंतरं ॥ निवेद्य वापसव्येन परिदेषणाभाचरेदिति ॥ तत्र विशेषमाह वृद्धवसिष्ठः ॥ अगेनो कर्णशिष्टान्नं पितृपात्रेषु निक्षिपेत् ॥ पित्रेभ्यः शेषं यत्किंचिन्नद्योद्वेष्टेदविक इति ॥ रंशिष्टान्नं निक्षेपणं परिवेषांतरमिति केचित् ॥ तत्र स्मृतिः ॥ पितृणां हि भाजनेषु आचीनावीतिनेत्यप्य ॥ अन्नेषु परिद्विष्टेषु हुतं शेषं ददात्यथेति ॥ तथा चानुष्ठेयं ॥ परिवेषणात्सर्वभोजनपात्रोपस्तरणं स्मृतं तरे ॥ समादाय ततश्चाज्यं सव्येनैवोपसंस्तरेत् ॥ मूर्ध्नि नमिति मंत्रेण सर्वपात्राणि चैव हीति ॥ तत्र विशेषस्तत्रैव ॥ कुशेराज्यं गृहीत्वा तु मूर्ध्नि नंदिव इत्युच्यते ॥ देवपूर्वाणि सर्वाणि भाजनां न्युपसंस्तरेत् ॥ आमास्वत्यास्यदि कान्मंत्रान् नवयमेव जपेत्ततः ॥ सव्येनैव ततो ज्ञानि विधिना परिवेषयेदिति ॥ अत्र स्तुवपात्रं गृहीत्वा त्रिकचिन्तातः ॥ तयो रगेनो कर्णपाणि होमं मेदेन च वस्था कार्या ॥ ततः कृत्यमाह भगवान् ॥ पाकं सर्वमुपाणीय संवेद्य च दृष्ट्यं कुरु ॥ विधिना देवदत्तं परिवेषणमाचरेदिति ॥ परिवेषणविधानं परिभाषायं त्रियं ॥ अत्र मोक्षमंत्रं जप्य उक्तं क्रमविधाने ॥ ओम् नमो जपेदाग्नीमासीनस्तु निषगिणः ॥ यामदेव्यं च भस्त्रे व आ इ मोक्षानलिप्यत इति ॥ अन्यत्र ॥ अन्नं स्तुतिपरां नान्नान् पयः परिव

३९

आशम

३८

इति

यादिव्या इति मंत्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिक्षिपेत् ॥ यच्च वाराहं ॥ तिलांबुना चापसव्यं दद्यादध्वर्यं दिकं द्विज इति ॥ तच्छारवांतरविषयमिति ॥ सर्वेषामेकब्रह्मणपक्षे एकस्थानेक ब्रह्मणपक्षे विशेषमाह शान्तकः ॥ पित्रादीनां त्रयाणां चैकमेवोपवेशयेत् ॥ तत्रोक्तेन प्रकारेण तस्मात् पुनः पुनः ॥ त्रीनप्युद्दिश्य पित्रादीनां पिदध्यायथाक्रमे ॥ यद्येकैकस्य पित्रोदरेन कानुपवेशयेत् ॥ ततस्तत्रेण सर्वेभ्यः सकृदध्वर्यं निवेद्यतु ॥ अर्घ्यं पूर्वोपविष्टाय पूर्वदत्त्वा ततः परं ॥ उपवेशाक्रमादध्वर्यमिति तेभ्योपि निदिशेत् ॥ दानमंत्रमविस्मृत्य प्रतिद्विजमितीरेयेत् ॥ ततः कारिका ॥ देवा दत्त्वा विनीतास्तायादिव्या चानुमंत्रयेत् ॥ तत्र विशेषः शान्तकीये ॥ यादिव्या आपस्त्यादि मंत्रमुच्चार्य रेवेलिकं ॥ आपो नुमंत्रयेत्तस्य पाणेः प्राप्नुवती मही मिति ॥ ततो हेमाद्रौ कोर्म ॥ संस्त्रवाश्च ततः सर्वमित्रं कुर्यात्समाहितमिति ॥ संस्त्रवा हि परिशिष्टे भवतीति शतं पथं श्रुत्या संस्त्रवाध्वर्यं शेषं तिरुत्तिष्ठच्छार्धं पर्यालोचनया विप्रहस्तं गलितानीति केचित् ॥ समवनयनप्रकारः कारिकाया ॥ पितृपात्रं प्रसिच्यार्घ्यं शेषपात्रद्वयस्थितं ॥ अनक्तिपुत्रकामश्च न्मुरवमेकीकृतेर्जले ॥ न्यग्बलं पितृपात्रस्यादासमाप्तिस्तु कर्मणः ॥ उत्तानं वातुतीयेन पिहितं तन्वालयेत इति ॥ विधानविषये श्रुतपाठोयमस्तु ॥ पितृकप्रणमपात्रं तस्मिन्पतामहं न्यसेत् ॥ अपितामहं ततो न्यसेत्नादुरेन्न च चालयेत्तुत्याह ॥ पात्रस्थापने विशेषमाहात्रिः ॥ गंधादिभिस्तदध्वर्यं तृतीयनापि धापयेत्

वतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसिमांसेष्टेष्टाअमुत्रामुष्मिहेतुव इति ॥ तत्राद्यजुहोम्यंगेस्वाहाशब्दः कातीयसूत्रे उक्तः ॥ मैत्रेये
स्वधाशब्दोक्तः ॥ देवेस्वाहाशब्दः पित्र्यस्वधाशब्द इति शिष्टः ॥ तत्र देवपितृणामित्यत्र देवानामिति वदेति ॥ अंगुष्ठनिवेशने विशेष
माह सर्वे ॥ विप्रांगुष्ठेनानरेनानुदिशतीति ॥ तथा उक्तो ननु हस्ते न हि जंगुष्ठनिवेशनं ॥ यः कोटिद्विजो मोहात्ते देव इति
मुंजते ॥ इदं विष्णुरित्यत्र विप्रः पारिजाते ॥ इदं विश्वादिपंचर्चं जङ्घांगुष्ठाद्विस्तरितं ॥ स्मृष्टास्मृष्टर्चं दोषाय पितृणामर्चयोम
वेत् ॥ इति ॥ ततस्तत्रेव यमः ॥ अंगुष्ठमात्रोपगवान्विष्णुः पर्यटते महीम् ॥ राक्षसानां वधार्थाय कोन्यस्तान्प्रहरिष्यति ॥ तस्माच्छ्र
देवसर्वेषु जंगुष्ठग्रहणं स्मृतमिति ॥ श्रुतिश्च ॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषोऽंगुष्ठच समाश्रित इति ॥ ततः हव्यं च कव्यं च ब्रह्मं च स्वचक्रं च
तु ॥ देवपित्र्यततः पित्र्यसंबन्धाद्यं समुच्चरेत् ॥ ततस्तत्रेव ॥ हस्तेनामुकमन्नाद्यमिदमन्नमुदीरेयेत् ॥ स्वाहेति धिततः कुर्यात्स्वस्त
तो विनिवर्तयेत् ॥ तथा तत्रेवात्रिः ॥ संबन्धनामगोत्राणि इदमन्नमतः स्वधा ॥ पितृक्रमादुदीर्यति स्वस्त्या विनिवर्तयेदिति ॥ स्व
स्त्या विनिवर्तनं प्रकारो धर्मप्रदीपे ॥ ततोन्नपितृदेवेभ्यः संकल्प्य च यथाविधि ॥ दत्तं च दास्यमानं च आत्सेनमेमेति च ॥
अत्र विशेषानिर्णयसिंधो ॥ आहुन्नस्य तु संकल्पोऽप्युमाववप्रदीयते ॥ हस्तेषु दीयमानं तु पितृणां नोपदिष्टं ॥ वेधे देवस्य
वामे तु पितृकस्य तु दक्षिणे ॥ संकल्पादकृतं न स्यान्नित्यं आहुयथा रुचीति ॥ ततः स्मृत्यतः ॥ इत्युक्तं ननु जयदेवासां दिव्यं
य ॥ पितृणां पितृणां दत्वायेव हेति जपदथ ॥ उपविष्टेषु वेदोक्ते मंत्रैः पौराणिकेस्तथा ॥ देवान्स्तु वन्पितृश्चैव पितृणामुक्ति

तथा

हेतव इति ॥ वेदोक्ता ये देवा सोऽये चेहेत्याद्याः ॥ पौराणिकास्तु पितापितामहश्चैवमादयः ॥ ततो नारदः ॥ देवतास्य पितृभ्यश्च महाये
प्रयत्नं च ॥ नमः स्वाहाय स्वधायै नित्यमेव नमो नमः ॥ एवंपितृन् नमस्कृत्य नारायणपरायणः ॥ दत्तं हविश्च तत्कर्माविष्कृतं च
मर्पयेत् ॥ तथाचार्यः ॥ देवान्पितृन्समुद्दिश्य क्रियमाणं दिकर्म यत् ॥ पितृणामुक्तये सर्वं ब्रह्मणे विनिवेदयेत् ॥ तदुक्तं गीतायां ॥
ब्रह्मार्पणमित्यादि ॥ इदं सव्येन कर्तव्यं ॥ तथा च हस्त्यस्ते कर्त्तव्यं जिते ॥ अपसव्येन कर्त्तव्यं पितृभ्यः श्रुतः ॥ अन्नदानाद्वे
सर्वमेव मातामहश्च पीति ॥ अन्नदानं ब्रह्मार्पणमिति निर्णयसिंधो ॥ ततस्तत्रेव ॥ यत्पुनर्मन्त्रैश्च वामत्रादीनामवधेदि
तदोषपरिहारार्थं गायत्रीसमुदीरेयेत् ॥ तथा च पारिजाते ॥ अन्नहीनं क्रियाहीनं मंत्रहीनं च यद्भवेत् ॥ सर्वतश्चिदमित्युक्ता त
तो मन्त्रेन भोजयेत् ॥ इति ॥ अत्र केचित् ॥ तिथिवासादिकं स्मृत्वा गृहीत्वा सतिलजलं ॥ देवान्पितृन्समुद्दिश्य क्रियमाणं नवे
मया ॥ आहुन्नस्य तु संकल्पोऽप्युमाववप्रदीयते ॥ ब्रह्मलोकनिवासास्तु इति विप्राति केक्षिपदित्याहुः ॥ तथा ॥ अथैशाना
दिपादाश्च स्मृत्वा तिष्ठन्मुदुःखं ॥ देवपित्र्यसमुच्चार्य तत्सदस्तमस्त्विति ॥ नित्यं नसतिलं चैव द्विजानां पुरतो जलं ॥
प्रियतामिति मंत्रेण पितृरूपं जनार्दनः ॥ समर्प्य विष्णवे आहुमोतत्सदिति तच्चरेदिति ॥ ततः कृत्यं ॥ उपवीती मधुसपिक्वांसि
पूवमोपाशनादानादन्नसंकल्पिते द्विजः ॥ नित्यं वत्सु प्रकर्तव्यं प्रोक्षणं परिषेचनं ॥ अन्नाभि मंत्रेण चैव न कुर्यात्तिलदानं

दि२

विष्णोः या३

श्रीराम

३९

तत आपोशनार्थं तु गृहीयादुदकं शुचीति ॥ बलिदाने कृते दोषः पारिजाते ॥ इत्थे वाप्यथवा दत्ते भूमौ येन निक्षिपेत्तु ॥ तदन्नं
 निष्कले याथा न्तिरो रोपितं भिन्नं तमिति ॥ तथा ॥ पित्रार्थं कृत्तमन्नं तु अन्यार्थं यः प्रयच्छति ॥ सप्त वेत्ति तदा विभक्तं दन्नं नो
 पतिष्ठति ॥ तत आपोशनं प्रदायाप्य देवान्पितॄन्प्राणभ्यश्च ॥ प्रवक्तव्यं यथा सुरवंशेषध्वमिति सादरं ॥ अपोशने विशेषमा
 हात्रिः ॥ अपोशनं वामभागे सुरापानसमं भवेत् ॥ यः कुर्यादक्षिणे भागे सोमपानसमं भवेदिति ॥ अमृतोपस्तं रणमसीत्सा
 पोशनोदकं पिबेत् ॥ द्विजोऽप्राप्तेण तीर्थे न यथा शूद्रविना भवेदिति ॥ तत्र विशेषः पारिजाते ॥ अपोशनं करं कृत्वा कुर्याच्चैत्य
 तिलोदकं ॥ पूरणावापुनः कुर्यात्सुरापानसमं भवेत् ॥ यदा शीर्वचनं वेदेत् ॥ अमृतं ज्येष्ठं देवदन्तं शुक्लाचाद्रायणं चरेत् ॥ अ
 पोशनस्य समं यद्युपवीती प्रशस्यते ॥ प्राचीना वीती यदि स्यात्ततो यस्य स्यात्सुरासममिति ॥ पात्रधारणा विशेषस्तत्रैव ॥
 अंगुष्ठतर्जनी चैव मध्यमा च तृतीयका ॥ तिष्ठन् श्रवांगुल्यः प्रोक्ताः प्रशस्ताः पात्रधारण इति ॥ ततः प्राणायामादिभिर्मन्त्रैर्ह
 त्वा प्राणा इतीरथ ॥ कुर्वन् ब्रह्मार्पणं त्वन्नं भुजीयात्सावधानं तदिति ॥ अत्र यजमानः जप्यमंत्राः ॥ ते च पारिजाते ॥ तथा च प्रशस्तं ॥
 विहृताश्चैव सस्ताश्च व्याहृतं विदमातरं ॥ प्रणवतु समुच्चार्य प्राणायामादिकं जपेत् ॥ अगिराः ॥ प्राणनिविष्ट इत्येते भुजाना
 न्नुमंत्रयेत् ॥ स्वाध्यायान्पितृदेवत्यान्प्रापयेद्देवतानपि ॥ तथा च प्रचेताः ॥ भुजानेषु तु विप्रेषु क्रूरा यजुः साम लक्षणं ॥ जपे

ततः

श्रीराम

४०

५५ ततः कृत्वा पारिजाते व्यासः ॥ शुषध्वमिति तेनोक्ताः सम्यग्विदितं भाजनाः ॥ कृतं भो नाः समावृत्तं युरपोशना दन्नं तदिति ५५

विषेण ॥ ब्रह्मोच्ययाः कथाः कुर्युः पितृणां मेतदीप्तिमिति ॥ यत्तु ॥ आसने तु स्थितो विप्रो मंत्रमुच्चारयेद्यदि ॥ त्रयस्ते नरकं याति दाता भोक्त
 पिता तथेति ॥ एतदुक्तं मंत्रव्यतिरेकपरं ॥ अन्यच्च ॥ परिवेषणमारभ्य हस्तान्मुसंसाहितः ॥ भोजनं तु समालभ्य तिस्रोऽक्षयं द्विज इति ॥ हस्तं
 दक्षिणं वामान्तरं ॥ मतांतरं संप्रेहं ॥ यावदन्नं मनुदिष्टं तावत्प्राशनं धारयेत् ॥ उद्दिष्टं न त्यजेत्प्राशनं संहविष्यते इति ॥ अत्र आचारताव
 च स्थितिः ॥ उभयत्र देवे विष्ये च ॥ तत्र कर्तव्यं विषये विशेषमाह त्रिकांडमंडनः ॥ अथान्नस्यार्गः ॥ तत्र पारिजाते नारदीयः ॥ भोज्ये भक्ष्यं सुरवाद्यं लेख
 ये विप्रान्प्रपूज्य च ॥ अन्नस्यागततः कुर्यादुभयत्र समाहित इति ॥ उभयत्र देवपित्रे च ॥ तत्र कर्तव्यं विषये विशेषमाह त्रिकांडमंडनः ॥ स्यागं दु
 सर्वथा कायं तत्राप्यन्यतरस्तथा ॥ उभा वप्यसमं यो चेन्नियुक्तः कश्चन त्यजेदिति ॥ तयोर्दंपत्योरित्यर्थः ॥ तत्र कर्मकृतमाह निर्णयसिद्धोपा
 यसा वित्री विजपेदथ ॥ मधुवाता इति त्वं भवित्येति त्रिकं तथेति ॥ अत्रेव यास्तव लक्ष्यस्तु ॥ सव्याहृतिका गायत्री मधुवाता इति त्वं वा ॥ ज
 विष्टान्नं संप्रोक्षेद्वायवी मंत्रतः क्रमादिति ॥ ततः पात्रालम्बनमाह प्रचेताः ॥ सर्वं च सप्त तदन्वा पात्रमालभ्य संजिह्वयेदिति ॥ तत्प्रकार उक्त
 श्रुतं विशतिमते ॥ उत्तानं दक्षिणं सव्यं नीचं पात्राण्युपस्पृशेत् ॥ स्वस्तिकं नयितुं नवानधश्चार्धं च दापयेदिति ॥ ततो यत्तव लक्ष्यः ॥ इत्या
 न्तं पृथिवी पात्रमिति पात्राभिर्मंत्रणं ॥ कृत्वा देवि सुखं न हि जागुषं निवेशयेदिति ॥ इत्यापरिवेषत्यर्थः ॥ पृथ्वीत इति मंत्रादस्य परिशि
 ष्टेयः ॥ तमंत्रप्रकारं तरेणाहुर्विधायनायाः ॥ तथा हि ॥ पृथ्वीत पात्रं चोरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखं ॥ मृतं जुहोमि ब्राह्मणा नात्वा विद्या
 मते

त

सं० भा० आ०
हैविके
४३

तिप्रत्युक्तपूर्वकं ॥ प्रदुःखः सकलं तस्मै स्वीकुर्युर्वीयथास्वीति ॥ ततः ॥ तदा सादीनयोदिरयजेयेमानेति संवतः ॥ उच्छिष्टान्तस्य जेइमोवाप्र
भागे तु पेटके ॥ अर्थादक्षिणभागा इति ज्ञेयं ॥ इदं रिथ्यादिदानपक्षेन कार्यं ॥ तस्यैव उच्छिष्टपिंडो देय इति वदति ॥ सोपिविकिरांतरा इति केचित् ॥
नेत्यपरे इति ॥ अथाचांतपक्षप्रसंगेन च मनः ॥ तच्च पारिजाते ॥ भूमित्काले मंत्र उक्तः ॥ तदन्वाचमनीयार्थं दद्यात् ॥ स हस्तसहस्रं ॥ उदुःसु
खेषु प्रथमं प्रादुमुखेषु ततः परमिति ॥ तथा मतोपस्तरणमसीत्याचमिति द्विजेः ॥ प्राणानिवेशयत्याद्यं हि जेपेन मंत्रसमाहित इति ॥ मंत्रमुत्त
संस्मृतमिति तत्र विशेषः प्राणाग्निहोत्रे ॥ अर्धविवृतिगंडुषमर्धं त्यजति भूमिषु ॥ प्रीणंति पितरः सर्वे ये चान्यमिमिसंगता इति ॥ गं
डुषमुत्तरापोशनमिति प्रयोगपारिजाते ॥ भूमित्यागकाले मंत्र उक्तः प्राणाग्निहोत्रे ॥ रोरेवेः पूयनिलये पद्मविंदे निवासिनो ॥ अ
र्धेनामुदकं दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतामिति ॥ ततः पवित्रविसर्जनं तत्रैव ॥ पवित्रगंधिमुत्सृज्य मंडले भुवि निक्षिपेत् ॥ पात्रे तु निक्षिपेद्य
स्तुसविप्रः पंडिदूषक इति ॥ ततस्तत्रैव ॥ पीठे पविष्टः सन्नेव कृत्वा गंडुषकद्विजः ॥ हस्तादीन् स्थालये द्विद्वान् शरावांस्तु कुत्रचिदिति
तत्र विशेषमाह शातातपः ॥ पेटके विनिविष्टानां प्रथमं हस्तधावनं ॥ वैश्वदेवविनिष्ठानां तदनंतरमीरितमिति ॥ गंडुषविधिः परिभा
षायां ज्ञेयः ॥ अथ पिंडदानं ॥ तच्चाचमनोत्तरमग्नेनाकरणोत्तरं पीजनोत्तरं विकिरोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरं वेति हेमाद्रौ स्मृतिषु
पक्षा उक्ताः ॥ अत्र भुक्तवत्स्वनाचांतेषु पिंडान्निदध्यात् आचांतेष्वेक इति सूत्राद्वा जनपक्ष एव सर्वसंमतः ॥ तत्रादोपिंडाश्च प्रयोगस्या
नान्याह निर्णयसिद्धौ लोकाक्षिः ॥ महात्म्ये गथायां च प्रेतश्रोत्रुदशाहिके ॥ पिंडाश्च प्रयोगस्यादन्नमन्यत्र कीर्तयेदिति ॥ पिंडक

श्रीराम
४३

रणाधिकारिपिंडाकारपिंडप्रमाणानि परिभाषायां ज्ञेयानि ॥ अथ पिंडनिपरणदेशः पारिजाते ॥ सागेन रगितसमीपे तु पिंडनिर्वपणं चरेत् ॥
अनग्निकस्तु तत्कुर्याद्विजोच्छिष्टसमीपत इति ॥ अनग्निकविषये विशेषांतरपरिभाषायां ज्ञेयं ॥ ततः कर्तव्यमाह चार्थः ॥ कृत्वेवं च सूत्रे
नैः पूर्वोपकरणेनपि ॥ यथोक्तविधिना पिंडान् प्रादुर्हपित्तं संख्यया ॥ पिंडानपि भूवाज्येन चाभिधार्य पृथक् पृथक् ॥ परिहामिषा
णि हेमिशेषाज्येनाभिधारयेत् ॥ ततः कर्तव्यं कारिकायां ॥ पिंडदानमनाचांतेष्वेव च तिष्ठेत्पृथक् वा भवेत् ॥ अंभो निनयनाद्यंते पितयज्ञ
समापयेदिति ॥ अनग्निकस्तु रदानीकुशेः पिंडनिपरणदेशे लेखांकुर्यात् ॥ तथा हेमाद्रौ पारस्करः ॥ कुर्यात्पुनः सुखेन
कुशे वापि महीद्विजः ॥ अपहता इत्युच्यतामभ्युक्ष्यासीर्ये बहिषेति ॥ कुर्यात्पुनः सुखेन ॥ दक्षिणप्रतीयादनादरा इति सूत्रे
दिति ॥ लेखाविषये विशेषः शाकल्ये ॥ श्राद्धांगत्वेनैवैत्रवर्णयावेति एव हि ॥ प्रत्यक्संस्थलिरैव लेखास्तावती मंत्रतः कमादि
ति ॥ लेखास्तख्यया सह दक्षिणानि कार्याणि ॥ तदा स्तरणविशेषः पारिजाते ॥ सहदेवास्तरे द्वाभ्यां पिंडार्थं दक्षिणामुख इति ॥
एके कस्यां लेखायां सह इत्यर्थः ॥ ततो देवलः ॥ आवाहयित्वा देवेस्तास्तेषु स्थानानि कल्पयेत् ॥ तत्र तोयं तिलयुते निनयेत्तिली
र्थतः ॥ रुद्रं तां पितर इति त्रिभिर्मंत्रैरनुकृमात् ॥ तत आचार्यः पारिजाते दध्यान्मंत्रेण तत्र स्थानं स्वादींश्च स्मरन्तदा ॥ शुक्रावरध
राः शुक्रगंधमाल्योपवीतिनः ॥ आत्माभिमुखमासीना ज्ञानमुद्रा निरायुधाः ॥ वसवः पितरो ज्ञेयारूपास्तत्र पितामहाः ॥ पितुः पि
तामहाः प्रोक्ता आदित्या बहिर्विस्मृताः ॥ स्थानान्पुण्यतमान्तावच्छ्राद्धभूमिं स्मरेत्ततः ॥ सर्वदोषहरं विष्णुं स्मरेत्सर्वं श्वरे श्वरे ॥ ध्या

सं० मा०
४२

त्वापिंजान् समुद्रं ब्राह्मणानामनुत्तया ॥ ओतोक्तविधिना दद्यात्तदा स्ये विरते हि जे इति ॥ तथा च कारिकायां ॥ तत्र पिंडं त्रयं दद्यात्सराची
नेन पाणिना ॥ पित्रादिभ्यस्त्रि एतत्तस्यैव तिमंत्रत इति ॥ पराचीनपाणिस्तानहस्तपितृतीर्थस्यार्थः ॥ तत्र विशेषमाह निर्णयसिंधोः
द्यायनिः ॥ आदौ विसृज्य तत्तुक्कातदंतं च स्वधानमिति ॥ अस्यायमर्थः ॥ आदौ पिंडं प्रदानं समर्थ एतत्तस्यैव त्वामत्रान्वित्यत्रासाविधि
स्थाने संबुध्यंतं नाम गोत्ररूपयुक्तं पित्रादिनामयुक्तं मंत्रमुक्त्वा पिंडं स्थाने पिंडं निधाय तदंतं पितृपदं तथैव चतुर्थं तमुच्चार्य यं पिंडं इदं
न्नं वा स्वधानमोनं मेति वदेति दिहेमादिणा प्रतिपादित इति निर्णयसिंधो ॥ अत्र नामास्तानादि विशेषाः पिंडपितृयज्ञप्रकरणेन संबध्याः
ततः पारिजाते ॥ लुप्तपिंडपितृणां तु प्रयतो विधिपूर्वकं ॥ दर्भं मूले तु तं हस्तं निमज्ज्या लेपभागेनामिति ॥ लेपाभावे हस्तं निमज्ज्यादि
ति मेधातिथिः ॥ तत्र विशेषमाह सुमेतुः ॥ एको द्विष्टु वर्षात्प्राक् दर्भं लेपो न विद्यते ॥ सपिंडीकरणो देतु लेपः सर्वत्रास्यत इति ॥ लेप
भागिनस्मृत्यंतरे ॥ लेपभाजश्चतुर्थ्याः पित्राद्याः पिंडभागिनः ॥ सादकाद्या विकिरान्नभाजः शिष्टान्नभुक् स्वयमिति ॥ ततः का
रिकायां ॥ निरतानत्र पितर इति ताननुमन्यतु ॥ अप्रदक्षिणमावर्त्तवो दकुप्राणान्निधम्य च ॥ प्रत्यावृत्त्यानुमं व्याभीमदंतेत्यादि
मंत्रितः ॥ तत्र पिंडवर्गानेकत्वे विशेषमाह भगवान् ॥ उभयेषां च पिंडानां सकृदवानुमंत्रणं ॥ उपस्थानं च तत्रेण तथैव स्यात्प्रराहणं ॥
कल्पयेत्पृथगेतेषां कृशिपुं चोपबर्हणमिति ॥ प्राणनियमने विशेषमाह मनुः ॥ आचम्यादवपरावर्त्तयिष्यन्नेरस्तु ॥ षड्
तश्च नमस्तु र्यासिद्धने वचमंत्रवदिति ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वेति मेधातिथिः ॥ अमंत्रप्राणनिरोधनमिति ककारिकायाः ॥ ततो भगवा

श्रीराम
४२

दभिमुखो भूत्वा पित्र्यं चैव विशेषत इति ॥ तथा च कारिका ॥ शुंजानान् प्रावयेद्दिप्रानोऽशौघान्पितृलिंगकान् ॥ पुराणानि पवित्राणि कृषिगीतां
पितृस्तुति ॥ तथा ब्रह्मविष्णुशिवादीनां स्तोत्राणि विविधानि च ॥ अभावे सर्वविधानां गायत्री जपमाचरेदिति ॥ इतो न्यानि पुण्यं व्यासस्तानि प
रिजातनिर्णयसिंधादिषु ज्ञेयानि ॥ ततो भोज्यगुणानुक्ताः ॥ रांतरपरिवेषणं ॥ यथा स्यात्किंचिदधिकं भुक्तेस्तद्वत्माचरेदिति ॥ अवांतरपरिवेष
णविधिः परिभाषायां इयः ॥ ततो भोज्यं प्रार्थना पारिजाते ॥ अपेक्षितं याचयित्वा त्यक्त्वा चैवानपेक्षितं ॥ संपादितपदार्थेषु भोक्तव्यं स्वस्थम
नसेरिति ॥ भोजनोत्तरं कर्तव्यमाह भगवान् ॥ अथ तस्मान्निजान्तात्वा गायत्री समुदीर्य च ॥ मधुवाता तचमस्तिति मधुत्रिकं तथा ॥ आ
वयेदथ तान्निप्रान्संपन्नमिति पृच्छति ॥ तेषां संपन्नमित्येव प्रतिबुध्नुतः परमिति ॥ आइमे देन विरापमाहे हेमाद्रौ विष्णुः ॥ पित्र्ये स्वदि
तमिति गोष्ठ्यां सुश्रुतं संपन्नमित्यभ्युदये देवो च तदस्यायुष्यमिति स्वरे धिति ॥ एतद्गुह्यानुक्तं प्रश्ने तेयं ॥ संपन्नं प्रश्नानंतरं तत्तिप्र
श्नं च कार्यमित्याह व्यासः ॥ तस्मात्स्व इति तान्छेदपस्येनैषे तृके ॥ सव्येनैवैकेतु ब्रूयस्तेष्तास्म इत्येति ॥ ततः कर्तव्यकारिकायां ॥
यद्यद्भुक्तं ततः किंचिदुत्किंचिदुत्तरं मुदरेत् ॥ पितृयज्ञचरो रन्नमुदरेत्प्रक्षिपेत् ॥ अन्नं प्रकिरणार्थं वसवस्मादन्नमुदरेत् ॥ ब्राह्मणेभ्य
स्ततः शिष्टं सर्वमन्नं निवेदेत् ॥ तेषां स्वीकुर्युरिष्टं चेदनुजानंति वा पुनरिति ॥ पिंडार्थोदरेण विरचितं निर्णयसिंधोः स्मृतिसारं ॥ माषाः आइषुवे
ग्नाह्या वज्र्याश्चैवाग्निपिंड्याः ॥ ब्राह्मणेभ्युपामयं तथा माषाग्नेपिंड्योरिति ॥ हेमादिस्तु यद्यदुपभुक्तमिति सूत्रान्माषस्याप्युपभुक्त
त्वेन ग्रहणं भवत्युक्तमित्याह ॥ ब्राह्मणनिवेदने विशेषमाह भगवान् ॥ अन्तरेष्वेवार्किकार्यमिति पृच्छेद्दिज्ञांस्ततः ॥ तेषां सह भोक्तव्यमि

रा ॥ नमो वः पितरय इति सम्यगतं दित इति ॥ तथा च भगवान् ॥ अथेतानुपतिष्ठेत् पितृन्युडं निवासिनः ॥ मंत्रेन नमो वः स्वाद्ये मं नो न्वादित
चेन वेति ॥ ततः पारिजात ॥ ततः पिंडान्नमस्तु प्रदक्षिणपुरः सर्वं ॥ पितृबुध्या तौ मंत्रं जपेद्भुत्वा रुतां जलिः ॥ मंत्रश्च ते च ॥ पितृपि
तामहं श्रवतथैव प्रपितामहः ॥ तद्धिमाया तु पिंडे नमया दत्त न भूतले ॥ मातामहस्तत्पिता च पिता तस्या पितृप्यतु ॥ द्विजानां तर्पणादे
मासि उदानाच्च मे दिवाति ॥ ततो गयादिस्मरणं पूर्वकं यस्य स्मृत्येति पिंडदाने विद्वद्वर्षणं कुर्यात् ॥ अत्र यद्यपि कर्मक्रमः पिंडप्रवहणा
दिपात्रोत्सर्गात् पितृयज्ञसमाप्य विकिरणादिश्राद्धं शेषं समापयेदिति गृह्यपरिशिष्टादिषु प्रतिपादितस्तथाप्यशेषयज्ञां चक्रमणस
मापयेदिति पूर्वोक्तव्यतिषंगलक्षणरीत्येव भाति ॥ तथा हि ॥ पिंडोपस्थानात् उभयत्रोपविधाय विविकिरणादिदक्षिणादिनात्तरकर्तव्यत्वा
धावाचनात्तं पार्वणं विधाय ततः पुनः पिंडप्रवहणादिपात्रोत्सर्गनात्तं पितृयज्ञं कृत्वा पुनः पार्वणं पितृविसर्जनादिविप्रप्रसादनात्कृत्वा
भयकर्मव्यतिषंगेण श्रवणं कुर्यादिति ॥ अन्यथा श्राद्धसमाप्तेः पूर्वपिंडप्रतिपात्तप्रसंगः ॥ न चेष्टापत्तिः ॥ ततः कर्मणि निवेत्ततां नि
उत्तरं नतं ॥ ब्राह्मणाग्निर्जोगोर्वाग्भक्षयेद्भुवाक्षिपेदिति पारिजातधृतं दवलं तस्यादिविरोधः स्यादिति ॥ ततः कर्तव्यं कारिकायां
अन्नं प्रकिरणात्थं यत्तदानीयजलं पुनः ॥ आचूतानां समीपे तु अग्रतः प्रकिरेद्भुवीति ॥ अत्राचूतानां भित्तुत्वा अनाचां तपश्चाश्रय
णेन पिंडदानं कृतं कृतं पितृदत्तं तं विप्रानां चैव मेव विकिरं चरेदिति ज्ञेयं ॥ तथा हेमाद्रौ देवलः ॥ ततः सर्वज्ञानं पत्रिवद्वहृत्वा विविधपु
नः ॥ तेषामुच्छिषणस्थाने विकिरं भुवि निक्षिपेदिति ॥ तत्र विशेषः कारिकाविवरणे ॥ प्राक्ष्य भूमिं तथा हि सकृद्भूमौ पितृपरायणाः ॥ ततो
विकिरणं कुर्याद्विधिदृष्टेन कर्मणेति ॥ तथा च मनुः ॥ अस्मत्कृतं प्रमीतानां त्यागिनां कुलयोषितां ॥ उच्छिष्टभागधेयं स्यादर्धं भुवि नि

श्रीराम
४३

त

रश्चय इति ॥ तत्र विशेषः पारिजाते ॥ उच्छिष्टे रेव विकिरं सौ देवं प्रतिपादयेत् ॥ अन्यथा कुरुते यस्तु निराशाः पितरो गता इति ॥ विकिरप्रमा
णं कारिकाविवरणे ॥ विकिरं तु ग्रासमाचनं तु दद्यात्स्थवृष्यक ॥ उद्धृत्य सर्वमन्नं तु पितृभर्धनि दापयेदिति ॥ दानप्रकारः पारिजाते ॥
असौ स पाश्र्वे देवाय जगाम ॥ विवर्जिताः ॥ तेषामन्नं प्रदास्यामि विकिरं वै श्वदेविकं ॥ पात्रे वक्त्रं शास्तीर्णं देवं तु विकिरं चरेत् ॥ अस्मत्क
तप्रमीताय त्यागिन्यायाः कुलस्त्रियः ॥ दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्नं ताम्यश्रपेत्तकं ॥ कुरुते लास्तं न भूमापि न्यतु विकिरं चरेदिति
गृह्यपरिशिष्टे ॥ अथ ब्राह्मणानां चम्यत्सर्ववर्णिकं पृथगुद्धं तं प्रकिरान्नमभसापरिप्लाव्योच्छिष्टं तेषु दध्मन्दिशि पाग्नानां स्ती
र्यं तेषु ये अग्निदग्धा इति तदन्नं प्रकीर्य येग्निदग्धाः कुले जाता ये नग्निदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तं न तत्पुनस्तथापि परंगतिमि
ति ॥ इदमेवोच्छिष्टपिंडदानमित्यपे आह ॥ अयमेव विकिरं येषां तेषां पूर्वोक्तविकिरद्वयाभाव इति ॥ उच्छिष्टपिंडस्य प्रमाणं प्रतिप
त्तिश्च परिभाषायां ज्ञेयं ॥ एतद्विकिरं दानं पात्रवालनमेकं समाभिनति ॥ चालयित्वा तु पात्राणि स्वस्तीत्युक्ताक्षतांस्तिलान् ॥ तत्त
कृत्स्नं ॥ इदं हि तस्मिन् ध्येयं जलगधाक्षतादिकमिति ॥ तथा तत्रेव ॥ आचूतेषु पुनर्दद्याजलगधाक्षतादिकं ॥ दत्वा ३॥ प्राप्ते
गृह्यादिजप्यः प्राङ्मुखं बुधः ॥ अत्र पुनर्वचनाद्विवारकार्यं ॥ तत्र द्वितीयजलादिदाने विशेषः कारिकाविवरणे ॥ अस्तु प्रतिष्ठित
सर्वमायः भुविकारायतः ॥ ब्राह्मणस्य कर्तव्यं स्तारिवा आपाश्रवतु मइत्युदकदानं ॥ लक्ष्मीर्वसतिपुष्पं वेत्तलक्ष्मीर्वसतिपुष्पं ॥

लक्ष्मीर्वसतिवै सोमो सोमनस्य सदास्तम इति पुष्पदानं ॥ अस्तं चास्तु मे पुष्पं शोभति ॥ पुष्पं धत्तेति श्रमे ॥ यद्यप्येयस्करं लोके तत्तदस्तु सदा भव
त्यशतादानं ॥ ततो दर्शनं मुक्तं पात्रं ॥ आवातं दत्त्वा कुशाश्वस्ये वा नपि ॥ पित्र्ये नृति लस्युक्ता नृशान्वा रिपथकपथगिति ॥ एतज्जल
दिदानं देवसंख्येन पित्र्यत्वपस्येनेति कर्कः ॥ उभयत्र सव्येनेति बहवः ॥ सुप्रशिक्षितादि कर्तव्यमावातेनूपवीतिनेति स्मृत्यंतरादिनि ॥ अथा
शीः प्रतिग्रहप्रकारमाह ॥ तत्रैव देवतः ॥ ततो भिवाद्यप्रयतो वरान्याचततान्पितृन् ॥ अधोराः पितरः संतु संतुत्यै पुनर्दिजे ॥ गोत्रं
तथा वर्धतान्नस्तथ युक्तं तैर्दिजे ॥ एताः संत्वा शिषाः संत्वित्युक्ते श्रुतेषु नः ॥ इत्येता आशिषः सर्वा गृहीत्वा प्रतिप्रापिताः ॥ आशीः प्रवीदि
जे रक्षान्मृत्योर्धायास्तान् पुनर्प्रापिताः ॥ अथाष्टिष्टवालनं स्मृत्यन्तरं ॥ तत उष्टिष्टपात्राणि चानयेद्गृहं कुमभ्या ॥ स्वस्ति वाचनतः प्र
र्वस्वयं शिष्याथ वासुतः ॥ न स्त्रीभिर्न च बालेन नान्यजात्या कदाचन ॥ पात्राणि चालयित्वा तु सम्यग्देवाभ्युचोषिषेदिति ॥ तथा च ब्रह्म
स्पतिः ॥ भुजानेषु चतिष्ठत्तु स्वस्ति तिकुर्वतिये हिजाः ॥ तदन्नमासुरेभ्यो न निराशाः ॥ पितरागता इति ॥ ततो व्यासः ॥ उष्टिष्टेन
प्रमज्यात्तु यावन्नास्तमि तारविः ॥ क्षीरधारास्ततो याति ह्यक्षयात्ता आग्निना इति ॥ इदं प्रादुर्गृहस्य पृथक् इति केचित् ॥ सपि
त्रीकरणं प्रादुर्विषयमित्याचार्याः ॥ सपित्रीकरणं प्रादुर्विषयं तु तद्गृहात् ॥ द्वावचपिहितं तावन्नादरेदादि नृस्येदिति
इदं वक्तव्यं ॥ उष्टिष्टेन तस्मिन् उष्टिष्टावदि प्राविर्जिताः ॥ ततो गृहबालं कुर्यादिति धर्माव्यवस्थित इति मनूकरिति ॥ उष्टिष्टेन भोज
ने विशेषमिति ॥ अथ स्वस्ति वाचनं ॥ तच्च मास्ते ॥ पात्राणि चालयित्वाथ स्वस्ति वाचनं कचरेदिति ॥ तत्र कारमाहापस्करः ॥ स्व

श्रीराम
४४

356

प्रकरणे ३

न ॥ पिंडशिष्टचरोरन्ने किंचित्प्रादाय तत्पुजेत् ॥ प्रक्षाल्या चम्य मुंडं तामित्यायेरेव पूर्ववत् ॥ मंत्रैः पिंडेषु पानीयं निषिंचेत्तत्तार्थं तद
ति ॥ यत्तु यात्रः ॥ अङ्गिः प्रक्षाल्य तत्रात्र प्रतिपिंडं तु पूर्ववत् ॥ कृत्वा वने जनं कुर्यात्पिंडपात्रमाधो मुखं ॥ तच्छास्त्रांतरपरमिति निर्णयसि
धौ ॥ गुणापसहारन्यायेन स्वीकर्तव्यमिति पिंडयित्वा प्रतिपादितं ॥ तत आचार्यः ॥ तत सम्यग्द्विस्त्वम्यनीवी विस्त्रस्य वाग्यतः ॥ ददाति
तदंगेषु धितृणां मुपचारिकमिति ॥ तत्साहस एव ॥ अभ्यंजनाभ्यंजनं च वासादत्वा पृथक् पूज्यं ॥ ओतोक्तविधिना दद्याज्जलांतरितमा
त्मवानिति ॥ तथा ॥ संबंधनाभगात्रादि समुच्चार्य यथाक्रमं ॥ अभ्यंश्येति च वेतलं दद्यादश्चेति वाजना ॥ संबंधादिविनेतद्वृत्तिदद्यात्
वस्त्रक ॥ प्रतिपिंडं वस्त्रदशामपि वाणीस्तु कामुत ॥ दाता यदि तु वयसापंचाशं वर्षतोधिकः ॥ तदात्मन्यप्रकाष्ठस्थलामवासाथं भावेपि
ति ॥ स्मृत्यन्तरे विशेषः ॥ गृहत्वादभ्यंजनादि स्त्रिभिरभ्यंजनादिकं ॥ अपसव्यपितृभ्यस्तु प्रदद्यात्तत्तार्थं तदिति ॥ स्त्रीविषयपिंडं
नादावृहादि विशेषं अन्वष्टका प्रादुर्वस्यत ॥ ततः कारिकाविवरणं संग्रहे ॥ दशादत्वाथ पिंडेषु गंधपुष्पैस्तथोच्येत ॥ धूपेदपि श्रुतेर्वैद्यै
विधिसे पूर्णतारुत इति ॥ अत्र विशेषमाह निर्णयसिधौ देवतः ॥ दक्षिणां सर्वप्रागां प्रतिपिंडं प्रदापयेत् ॥ भक्ष्याण्यप्युपाति दत्तं
भ्यंजनान्यशानानि चेति ॥ तत्रैव वारवः ॥ यत्किंचित्पुण्यं तर्हि भक्ष्यं भोज्यमगर्हितं ॥ अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिंडमूलकं च वेनेति ॥ एत
दर्थं न सव्येनेति केचित् ॥ युक्तं त्वपसव्येन ॥ पिंडस्थपित्रर्थादिति ॥ तत आचार्यः ॥ अप्रदक्षिणवस्त्रं भोज्यानां परिताजलं ॥ दत्वा च
विकिरदन्नं दत्वा बुचपुनस्तत इति ॥ अत्रैव वारवै विकिरणं कार्यमित्याचार्यस्मृतौ ॥ ततो निर्णयसिधौ मनः ॥ अविजप्रच्युतान्पिंडान्यथान्य
सान्नामाहितः ॥ ततो नमावस्याये रूपतिष्ठेत्तुताजलिः ॥ तत्र विशेषः पारिजातब्रह्मांड ॥ सव्याजिराभ्यां पाणिभ्यां वेदं नम्रभिर्भस्म

मि
क